

330.9593

๘๒๔๘๖

๗ 3

วิวัฒนาการเศรษฐกิจหมู่บ้านในภาคเหนือของประเทศไทย

พ.ศ. 2394 - 2475

ปริญญาโท

ของ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สำนักหอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

ตึก 23 ชั้น 3 ถนนจันทน์ กรุงเทพมหานคร 11 โทร. 3921575, 3915058

23 ค.ศ. 2523

เสนอต่อมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร

เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร

ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต

กุมภาพันธ์ 2523

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

82893

วิวัฒนาการเศรษฐกิจหมู่บ้านในภาคเหนือของประเทศไทย

พ.ศ. 2394 - 2475

บทคัดย่อ

ของ

ชวลีทิพย์ ชูชาติ

เสนอต่อมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาค้นคว้าหลักสูตร

ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต

กุมภาพันธ์ 2523

ปริญญานิพนธ์เรื่องนี้ ต้องการวิเคราะห์ว่า ระบบเศรษฐกิจหมู่บ้านในภาคเหนือของประเทศไทยก่อนปีพ.ศ. 2398 เป็นระบบการผลิตเพื่อเลี้ยงตัวเอง แต่หลังจากเปิดการค้าขายอย่างเสรี ในปี พ.ศ. 2398 แล้ว ระบบการผลิตเพื่อเลี้ยงตัวเองได้เปลี่ยนแปลงเข้าสู่ระบบการผลิตเพื่อขายอย่างช้า ๆ ทั้งนี้เพราะขาดระบบการคมนาคมและการตลาด จึงทำให้ชาวนาชาครายได้หลักในการขายผลิตผลเพื่อแลกเปลี่ยนกับเงินตรา ซึ่งเป็นสื่อกลางสำคัญในการแลกเปลี่ยนในระบบการผลิตเพื่อขาย

วิธีการศึกษา ใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์ โดยศึกษาจากข้อมูลขั้นต้น เอกสารชั้นสอง และการสัมภาษณ์ผู้มีประสบการณ์ตรง

ผลการศึกษาพบว่า สภาพเศรษฐกิจในหมู่บ้านภาคเหนือของประเทศไทยก่อนปีพ.ศ. 2398 เป็นระบบการผลิตเพื่อเลี้ยงตัวเอง แต่ละหมู่บ้านมีผลผลิตอย่างเพียงพอ การแลกเปลี่ยนระหว่างหมู่บ้านน้อย หลังจากเปิดประเทศค้าขายอย่างเสรีในปี พ.ศ. 2398 แล้ว สินค้าสำเร็จรูปจากโรงงานอุตสาหกรรม ได้เข้าสู่หมู่บ้าน ชาวนาจึงได้นิยมใช้สินค้าสำเร็จรูปจากโรงงานอุตสาหกรรม ซึ่งมีราคาถูกและสะดวกในการผลิตแทนการผลิตเอง แต่เนื่องจากขาดระบบการคมนาคม และระบบการตลาด จึงทำให้ชาวนาในภาคเหนือ ไม่มีรายได้หลักในการขายผลิตผลทางด้านการเกษตร ซึ่งทำให้ไม่มีเงินในการซื้อสินค้าสำเร็จรูปได้มาก ๆ จึงยังจำเป็นต้องรักษาวิธีการผลิตสินค้าใช้เองอยู่ต่อไปควบคู่กับการซื้อสินค้าสำเร็จรูป

ด้วยเหตุผลดังกล่าวแล้ว การแตกสลายของระบบการผลิตเพื่อเลี้ยงตัวเองในภาคเหนือของประเทศไทย ซึ่งเกิดจากแรงกดดันภายนอก จึงได้สูญสลายอย่างช้า ๆ

THE EVOLUTION OF THE VILLAGE ECONOMY
IN NORTH THAILAND : B.E. 2394 - 2475

AN ABSTRACT
BY
CHOOSIT CHOOCHARD

Presented in partial fulfillment of the requirements
for the Master of Education degree
at Srinakharinwirot University

February 1980

0

This thesis is an analitical study of the village economic system in the Northern part of Thailand before 1855. The economy was a self-sufficient one. After the starting of free trade in 1855, a self-sufficient economy changed slowly into a commercial economy. The slowness was caused by the lack of communication and the marketing system. Thus the peasants lacked money which was important for the development of a commercial economy.

The method of studies is a historical research. The Thesis utilized primary sources, secondary sources and interviews those who have had direct experiences.

The research finding is that the village economy in Northern Thailand before 1855 was a self-sufficient economy. Each village had sufficient production for itself. Exchange of products among villages were very few. After the introduction of free trade in 1855, the home-made system of production had to compete with the low-price products from factories. Home industry gradually disappeared. But owing to the lack of communication and marketing, peasant income from agricultural products were still not sufficient to buy ready-made goods from factories. Thus home industry in various fields still went on for some-time. In short it can be said that the breakdown of the self-sufficient economy in Northern Thailand was caused by external pressure. The breakdown also occurred slowly.

คณะกรรมการที่ปรึกษาประจำคณะได้พิจารณาปัญหานี้จนบัดนี้แล้ว
เห็นสมควรรับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิตของ
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒได้

ดิเรก หิราภักดิ์ ประธาน
กรรมการ

ประกาศคุณูปการ

ผู้เขียนขอกราบขอบพระคุณ คณาจารย์ทุก ๆ ท่าน ซึ่งมีส่วนช่วยเหลือในการเขียนปริญญานิพนธ์เรื่องนี้ คณาจารย์กลุ่มแรกที่ต้องขอบพระคุณเป็นกรณีพิเศษ คือ รองศาสตราจารย์ ดร.นันทิพย์ นาคสุภา แห่งคณะเกษตรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วิจิตร ลีนลี้ คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร และผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุเทพ สุนทรภัสซ์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ คณาจารย์ทั้ง 3 ท่าน ได้ช่วยเหลือ แนะนำ และให้ความรู้แก่ผู้เขียนเป็นอย่างดียิ่ง

คณาจารย์อีกกลุ่มหนึ่งซึ่งผู้เขียนซาบซึ้งและระลึกถึงบุญคุณในด้านวิชาการของท่าน ด้วยดีตลอดมา คือ คณะอาจารย์แห่งภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร อาจารย์ในภาควิชาทั้งหลายท่านได้ให้ความรู้ แนวคิด และกำลังใจในการเขียนปริญญานิพนธ์เรื่องนี้เป็นอย่างดี

ขอขอบคุณ เจ้าหน้าที่หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ผู้มีใบเสร็จติดทุก ๆ ท่าน ตลอดจนเพื่อน ๆ ทุก ๆ คนที่มีส่วนช่วยเหลือเป็นอย่างดี นอกจากนี้ขอขอบคุณ คุณวรรณเพ็ญ ชูชาติ ที่มีส่วนช่วยเหลือในการเก็บรวบรวมข้อมูล และให้กำลังใจแก่ผู้เขียนด้วยดีตลอดมา

ชูลีหรี ชูชาติ

สารบัญ

บทที่

หน้า

บทนำ

1	ลักษณะภูมิศาสตร์ของภาคเหนือ	1
2	ลักษณะการผลิตเพื่อเลี้ยงตัวเองก่อน พ.ศ. 2398	18
	ลักษณะการผลิตของชาวนาในสังคมเอเชีย	18
	ความหมายของคำว่าชาวนา	18
	ลักษณะการผลิตในสังคมเอเชีย	20
	ลักษณะการผลิตของชาวนาในภาคเหนือ	22
	ปัจจัยในการผลิต และการแบ่งปันผลผลิต	25
	เทคนิคในการผลิต	29
	ระบบการผลิตแบบรวม เกษตรกรและหัตถกรรมในหมู่บ้าน	31
	การแลกเปลี่ยนผลผลิตระหว่างหมู่บ้าน	36
	สรุปลักษณะการผลิตในภาคเหนือก่อน พ.ศ. 2398	39
3	การเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตของชาวนาในภาคเหนือหลัง พ.ศ. 2398	42
	ระบบทุนนิยมกับความพร้อมของสังคมล้านนา	42
	สินค้าอุตสาหกรรมเข้าสู่หมู่บ้านภาคเหนือ	48
	ชาวนาหรือประชาชนในหมู่บ้านซื้อสินค้าจากตลาดในเมือง	60
	พ่อค้านำสินค้าเข้าไปจำหน่ายในหมู่บ้าน	61
	การแตกสลายของการผลิตเพื่อเลี้ยงตัวเอง	64
	ชาวนากับการปรับตัวในระบบเงินตรา	67
	การประกอบอาชีพรับจ้าง	69
	การค้าขายของชาวนาหรือพ่อค้าท้องถิ่น	71
	การผลิตสินค้าหัตถกรรม	74

4 ความสัมพันธ์ระหว่างชาวนากับรัฐศักดินาและระบบวัฒนธรรม	80
พัฒนาการของรัฐศักดินาและวัฒนธรรม	80
พัฒนาการที่มีต่อรัฐ	80
แนวความคิดและวัฒนธรรมของชาวนา	89
รัฐบาลศักดินากับการช่วยเหลือชาวนา	92
การช่วยเหลือด้านสังคมสงเคราะห์	92
การส่งเสริมด้านการชลประทาน	94
การจัดตั้งหรือการเพื่อเผยแพร่ความรู้ทางการเกษตร	97
การพัฒนาด้านการคมนาคม	98
การเคลื่อนไหวของชาวนาเพื่อแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจ	100
การเคลื่อนไหวในลักษณะปฏิวัติอำนาจรัฐ	100
การอพยพ	100
การเรียกร้องสิทธิ	102
การกบฏ	104
ปัจจัยสักระหว่างการเคลื่อนไหว	108
ระบบกฎหมาย	108
ระบบวัฒนธรรม	110
ระบบอุปถัมภ์	111
สรุป	113
5 บทสรุป	115
บรรณานุกรม	119
ภาคผนวก	137

บัญชีภาพประกอบ

ภาพประกอบ	หน้า
1 แผนที่แสดงจังหวัดต่าง ๆ ในภาคเหนือ	2
2 แผนที่แสดงภูเขา	3
3 แผนที่แสดงแม่น้ำ	4
4 แผนที่แสดงลักษณะภูมิประเทศ	5
5 แผนที่แสดงอุณหภูมิเฉลี่ยในรอบ 24 ปี	8
6 แผนที่แสดงปริมาณฝน	9
7 แผนที่แสดงลักษณะดิน	13
8 แผนที่แสดงเมืองโบราณในภาคเหนือ	24
9 แผนที่แสดงระบบการคมนาคมในภาคเหนือ ปี พ.ศ. 2460	51
10 แผนที่แสดงเส้นทางการค้าระหว่าง มะละแหม่ง — หลวงพระบาง	54
11 แผนที่แสดงเส้นทางการค้าของจีน ฮ่อ และ เงี้ยว	56
12 แผนที่แสดงเส้นทางการค้าของพ่อค้าวัวต่างในจังหวัดเชียงใหม่	73

บทนำ

สนธิสัญญาเบาว์ริง (Sir John Bowring's Treaty)* ซึ่งไทยทำกับ อังกฤษ ในปี พ.ศ. 2398 ได้ส่งผลกระทบให้เกิดการค้าอย่างเสรีและเกิดระบบเศรษฐกิจทุนนิยมขึ้นในประเทศไทย การเปลี่ยนแปลงในครั้งนั้น เกิดจากแรงผลักดันภายนอก ไม่ได้เกิดจากการวิวัฒนาการของการผลิต และแรงผลักดันของชนชั้นใหม่ภายในสังคม¹ การเกิดระบบทุนนิยมในประเทศไทย จึงขาดความพร้อมหลายประการ กล่าวคือ

ที่ดิน (land) ที่ดินเป็นปัจจัยสำคัญในการผลิตอย่างหนึ่งในระบบทุนนิยมประชาชนต้องมีโอกาสในการถือครองกรรมสิทธิ์อย่างเสรี แต่ในประเทศไทยขณะนั้นถึงแม้ว่าจะเปิดการค้าอย่างเสรีและยอมรับระบบทุนนิยมแล้ว แต่กรรมสิทธิ์ในที่ดิน "เป็นของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้งสิ้น"² ผู้รับโอนกรรมสิทธิ์หวงห้ามที่ดินไว้อาศัยหรือทำการเพาะปลูก

*สนธิสัญญาเบาว์ริง ข้อ 4 และข้อ 8 ส่งผลให้เกิดการค้าอย่างเสรีระหว่างชาวต่างประเทศกับคนไทย และเปิดโอกาสให้เกิดการลงทุนภายในประเทศ ดูรายละเอียดใน ตราฐ สวรรคต บัญญัติเศรษฐกิจและการเมืองของไทยหลังจากทำสนธิสัญญาเบาว์ริง ปี พ.ศ. 2398 ถึงปี พ.ศ. 2453 ภาคผนวก "ไม่มีเลขหน้า"

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา "ปัญหาการพัฒนาเศรษฐกิจไทย" ใน เศรษฐกิจไทย : โครงสร้างกับการเปลี่ยนแปลง หน้า 25

²กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ก.ษ.4.1/5 พระราชบัญญัติที่ดินรัตนโกสินทร์ ศก 110

"เป็นผู้ถือที่ดินมีอำนาจที่หวงห้ามแลส่งต่อกันได้ ในเวลาที่เสียอากรค่าที่เสมออยู่เท่านั้น ไม่ไ้เป็นเจ้าของที่ดิน"¹ สำหรับทรัพยากรที่มีกายอย่างอื่น เป็นกรรมสิทธิ์ของผู้ปกครอง เมืองหรือประเทศเช่นเดียวกัน เช่น ป่าไม้ในภาคเหนือ เป็นกรรมสิทธิ์ของเจ้านายฝ่ายเหนือ และเจ้านายฝ่ายเหนือได้ให้บุคคลในบังคับอังกฤษสัมปทานป่าไม้² จากตัวอย่างในลักษณะดังกล่าวแล้ว สรุปได้ว่า ไพร่หรือ สามัญชนขาดสิทธิในการถือครองปัจจัยในการผลิต อันเป็นอุปสรรคสำคัญอย่างหนึ่งในการขยายกิจการลงทุนของสามัญชน

แรงงาน (Labour) ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม จำเป็นต้องเกิดแรงงานอิสระ เพื่อจะได้ขายพลังแรงงาน คือความสามารถที่จะทำงานได้ให้แก่นายทุนเพื่อแลกค่าจ้าง ดังนั้นภายใต้ระบบนายทุนพลังแรงงานจึงกลายเป็นสินค้าชนิดหนึ่ง³ แต่แรงงานไทยขาดความอิสระ ทั้งนี้เพราะผูกพันกับระบบทาสและระบบไพร่ กว่าจะเลิกทาสได้หมดสิ้นทั่วราชอาณาจักรเป็นเวลา 37 ปี (พ.ศ. 2417 - 2454)⁴ และเลิกไพร่ได้หมดสิ้นทั่วประเทศเป็นเวลาประมาณ 11 ปี (พ.ศ. 2448 - 2460)⁵ ระบบไพร่ ระบบทาส

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 กษ. 4.1/2 เรื่องกฎหมายที่ดิน พระยาภาสกรวงศ์ กราบทูล พระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ ที่ 47/827 ลงวันที่ 8 มีนาคม ร.ศ. 109

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 16/10 รายงานพระองค์เพ็ญ เสด็จตรวจการป่าไม้ ลงวันที่ 1 พฤษภาคม ร.ศ. 122

³ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา ลัทธิเศรษฐกิจการเมือง หน้า 93

⁴ "พระราชบัญญัติพิทักษ์ระเบียบรายลูกหลาน ลูกไทย" ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 1 วันอาทิตย์ เดือนสิบเอ็ด ขึ้นแปดค่ำ ปีมะจอ ฉศก 1236 หน้า 215 - 220 และ "ประกาศให้พระราชนัดดาที่สืบเชื้อสายสกุล 124 ในมณฑลพายัพ" ลงวันที่ 16 มกราคม ร.ศ. 130 ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 24 หน้า 406-407

⁵ "ประกาศให้พระราชนัดดาที่สืบเชื้อสายสกุล 124" ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 20 หน้า 316 และ

"พระราชบัญญัติลักษณะเกณฑ์ทหาร พ.ศ. 2460" ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 30 หน้า 221

นอกจากทำให้ขาดแรงงานอิสระแล้ว ยังส่งผลกระทบให้บุคคลภายในระบบนี้ ไม่สามารถเป็นผู้ประกอบการได้อย่างเสรีขาดความคิดริเริ่มและสร้างสรรค์ สิ่งเหล่านี้เป็นอุปสรรคอย่างยิ่งต่อการพัฒนาระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมในระยะเริ่มแรกของประเทศไทย

ระบบการผลิตแบบเลี้ยงตัวเอง (self - sufficient) หรือระบบการผลิตเพื่อยังชีพ ในสังคมเอเชีย ลักษณะของการผลิตแบบนี้มีวัตถุประสงค์ในการผลิตเพื่อใช้เองมิใช่เพื่อขาย หมู่บ้านผลิตเครื่องอุปโภคบริโภคเกือบทุกชนิด และผลผลิตแต่ละหมู่บ้านก็เหมือน ๆ กัน จึงไม่จำเป็นต้องมีการแลกเปลี่ยนระหว่างหมู่บ้าน ประชาชนขาดกรรมสิทธิ์ในที่ดินเพราะที่ดินเป็นของผูกครองสูงสุดของรัฐ ประชาชนต้องเสียภาษี (taxes) ให้แก่รัฐ และรัฐมีอำนาจเด็ดขาดในการรวบรวมผลผลิตส่วนเกินจากหมู่บ้าน¹ เมื่อเป็นอย่างนี้ ภายใต้ระบบการผลิตแบบเลี้ยงตัวเอง จึงไม่เกิดขึ้นชั้น พ่อค้า แรงงานอิสระ ความสามารถในการผลิตเฉพาะอย่าง และการสะสมทุนซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญในระบบเศรษฐกิจทุนนิยม

การเกิดลัทธิเศรษฐกิจทุนนิยมในประเทศไทย ในขณะที่ปัจจัยด้านการผลิต และระบบการผลิตในหมู่บ้านชนบท ยังไปพร้อมที่จะเกิดลัทธิเศรษฐกิจทุนนิยม ได้ส่งผลกระทบต่อระบบการผลิตและชีวิตความเป็นอยู่ของไพร่หรือชาวนา (peasants)^{*} ในหมู่บ้านชนบทภาคเหนือของประเทศไทยอย่างไรบ้าง จึงเป็นปัญหาที่น่าสนใจอย่างยิ่ง

ควยเหตุผลดังกล่าวแล้ว จึงเกิดความสนใจที่จะศึกษาค้นคว้าเรื่อง วิวัฒนาการเศรษฐกิจหมู่บ้านในภาคเหนือของประเทศไทย ระหว่าง พ.ศ. 2394 - 2475

¹ Lawrence Krader. The Asiatic Mode of Production. p.286 - 294.

และ Y. Varga. Politico - Economic Problems of Capitalism. p. 344-346.

^{*} ชาวนา (peasants) หมายถึง ผู้ประกอบการผลิตด้านเกษตรกรรม และหัตถกรรม เพื่อเลี้ยงตัวเอง และส่งขายให้แก่รัฐ

ความมุ่งหมายในการศึกษาค้นคว้า

1. เพื่อศึกษาลักษณะเศรษฐกิจหมู่บ้านในภาคเหนือ ก่อนทำสนธิสัญญาเบาว์ริง พ.ศ. 2398
2. เพื่อวิเคราะห์ว่า สนธิสัญญาเบาว์ริงที่ส่งผลกระทบต่อระบบการผลิตและการดำรงชีวิตของชาวนาในภาคเหนือระหว่าง พ.ศ. 2398-2475 อย่างไรบ้าง
3. เพื่อศึกษาและวิเคราะห์ภาระหน้าที่ของชาวนาที่มีต่อรัฐบาลในด้านการเกณฑ์แรงงาน การส่งส่วย และการเสียภาษีให้แก่รัฐ อันจะส่งผลกระทบต่อกรอบอาชีพและชีวิตความเป็นอยู่ของชาวนา ในระบบเศรษฐกิจทุนนิยม
4. เพื่อศึกษาวิเคราะห์สาเหตุ และวิธีการแก้ปัญหา ความยากจนของชาวนาในภาคเหนือ ระหว่าง พ.ศ. 2394-2475

ความสำคัญของการศึกษาค้นคว้า

1. ผลของการศึกษาค้นคว้า ทำให้ทราบวิวัฒนาการเศรษฐกิจในหมู่บ้านชนบทภาคเหนือ ระหว่าง พ.ศ. 2394-2475
2. ผลของการศึกษาค้นคว้า ทำให้ทราบปัญหาและอุปสรรคเกี่ยวกับวิวัฒนาการเศรษฐกิจหมู่บ้านชนบทภาคเหนือ ระหว่าง พ.ศ. 2394-2475 ได้ชัดเจนยิ่งขึ้น เพื่อเป็นแนวคิดในการแก้ไขปัญหาและพัฒนาชนบทในปัจจุบัน

ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า

1. ศึกษาเกี่ยวกับวิวัฒนาการเศรษฐกิจหมู่บ้านในระหว่าง พ.ศ. 2394-2475 เฉพาะบริเวณที่ราบระหว่างภูเขา (intermountain basin) ในภาคเหนือ

ของประเทศไทย หรือมณฑลพายัพ ซึ่งในปัจจุบันประกอบด้วยจังหวัดเชียงใหม่ เชียงราย ลำพูน ลำปาง พะเยา น่าน แพร่ และแม่ฮ่องสอน

2. ศึกษาคุณค่าลักษณะความสัมพันธ์ ด้านเศรษฐกิจระหว่างรัฐบาลกับชาวนา ในหมู่บ้านภาคเหนือของประเทศไทย ตั้งแต่ พ.ศ. 2394 ถึง พ.ศ. 2475

สมมติฐานของการศึกษาค้นคว้า

1. การผลิตในชนบทภาคเหนือของประเทศไทย ก่อนทำสนธิสัญญาเบาว์ริง พ.ศ. 2398 เป็นการผลิตแบบเลี้ยงตัวเอง
2. สนธิสัญญาเบาว์ริง ทำให้ระบบการผลิตแบบเลี้ยงตัวเองเปลี่ยนแปลงเป็นระบบการผลิตเพื่อขายอย่างช้า ๆ
3. ปัญหาความยากจนของชาวนาในภาคเหนือ ระหว่าง พ.ศ. 2398-2475 เกิดจากรัฐบาลไม่ปรับปรุงพลังในการผลิต (productive forces) และความสัมพันธ์ทางการผลิต (productive relations)

วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า

การศึกษาค้นคว้าในเรื่องนี้ ใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์ (Historical Approach) และเสนอรายงานแบบพรรณนาวิเคราะห์ (Analytical Description) โดยอาศัยข้อมูลจากเอกสารชั้นต้น (Primary Sources) เป็นหลัก และใช้ข้อมูลที่เป็นเอกสารชั้นสอง (Secondary Sources) กับการสัมภาษณ์ (Interview) จากผู้มีประสบการณ์ตรงในเรื่องนั้น ๆ ประกอบการศึกษาค้นคว้า เพื่อวิเคราะห์ข้อมูลให้ถูกต้องยิ่งขึ้น

แหล่งศึกษาค้นคว้าที่สำคัญ

1. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ
2. หอสมุดแห่งชาติ

3. ศูนย์วิจัยสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
4. แหล่งอื่น ๆ ที่จำเป็น เช่น หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
ประสานมิตร หอสมุดกลางจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ฯลฯ

เอกสารที่ใช้ในการศึกษาค้นคว้า

1. เอกสารที่เป็นหลักฐานชั้นต้น ได้แก่
 - 1.1 เอกสารชั้นต้นที่ยังไม่ได้ตีพิมพ์ เช่น
 - สมุดพิเศษในรัชกาลที่ 5
 - ใบบอกเชียงใหม่
 - กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2.
 - 12 ก. ใบบอกเมืองต่าง ๆ
 - กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.58
 - มณฑลลาวเฉียง
 - กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 กษ.3
 - กรมนา
 - กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.14
 - ภาษี
 - กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ก.13
 - กรมภูษนาธิการ
 - กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.27
 - มณฑลพายัพ
 - กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 คค.5
 - กรมรถไฟ
 - กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 คค.6
 - กรมทาง

กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 7 ม.30

มณฑลพายัพ

ฯลฯ

1.2 เอกสารชั้นต้นที่พิมพ์แล้ว เช่น

ราชกิจจานุเบกษา

พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่

เกี่ยวกับกระทรวงมหาดไทย

2. เอกสารที่เป็นหลักฐานชั้นรอง ได้แก่

2.1 ประเภทพงศาวดาร

พระยาประชาติจักรจักร พงศาวดารโยนก กรุงเทพมหานคร

คลังวิทยา 2507

2.2 ประเภทวิทยานิพนธ์ และปริญฺญานิพนธ์

พร้อมพงศ์ ณ เชียงใหม่ การปฏิรูปการปกครองหัวเมืองลาวเฉียง

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก่อนสมัยเป็นมณฑลเทศาภิบาล

พ.ศ. 2427-2436) ปริญฺญานิพนธ์ กศ.ม. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร

2518

วรรณวลีย์ บุญมี ความสัมพันธ์กับถึงฤกษ์ในบางลักษณะสมัยพระบาท
สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว : การป่าไม้ และการเหมืองแร่ ปริญฺญานิพนธ์ กศ.ม.

มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร 2520

วัลลภา เครือเทียนทอง การปฏิรูปการปกครองลาวนาไทยใน
รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว วิทยานิพนธ์ อ.ม. แผนกวิชา
ประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2519

สุวิทย์ ไทยวัฒน์ วิวัฒนาการเศรษฐกิจชนบทในภาคกลางของ
ประเทศไทย ระหว่าง พ.ศ. 2394-2425 วิทยานิพนธ์ อ.ม. แผนกวิชาประวัติศาสตร์

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2522

อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว การวิเคราะห์สังคมเชียงใหม่สมัยรัตนโกสินทร์
ตอนต้นตามต้นฉบับโบราณในภาคเหนือ ปริญญาโท อ.ม.แผนกวิชาประวัติศาสตร์
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2520

2.3 ประเภทหนังสือ เช่น

คณะกรรมการจัดพิมพ์ เอกสารทางประวัติศาสตร์ ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่
 สำนักนายกรัฐมนตรี 2514

คาร์ล บ็อก สมัยพระปิยมหาราช แปลโดย เสรีชัย พันธวังษ์ และ
 อัมพร จุลานนท์ แพร่พิทยา 2505

James C. Ingram. Economic Change in Thailand Since 1850-
1970. Stanford, Stanford University Press 1971.

2.4 ประเภทวารสาร เช่น

วารสาร ธรรมศาสตร์

วารสาร สังคมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

วารสาร สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

วารสาร สังคมศาสตร์ปริทัศน์

ลักษณะภูมิศาสตร์ของภาคเหนือ

ที่ตั้ง ภาคเหนือของประเทศไทย คือ อาณาบริเวณตั้งแต่ ละติจูด $17^{\circ} 14'$ เหนือ ถึงละติจูด $20^{\circ} 27'$ เหนือ และระหว่างลองจิจูดที่ $97^{\circ} 22'$ ตะวันออก ถึง $101^{\circ} 12'$ ตะวันออก รวมพื้นที่ประมาณ 90,933 ตารางกิโลเมตร¹ จากจำนวนพื้นที่ประเทศไทย ประมาณ 514,000 ตารางกิโลเมตร² ประกอบด้วยพื้นที่ 8 จังหวัด คือ แม่ฮ่องสอน เชียงใหม่ เชียงราย พะเยา ลำพูน ลำปาง แพร่ และน่าน

ลักษณะภูมิประเทศ ลักษณะภูมิประเทศของภาคเหนือ เป็นพื้นที่สูงประกอบด้วย ทิวเขาเรียงกันเป็นแนวยาว กับเส้น ลองจิจูด จากทิศเหนือลงมาถึงใต้ ระหว่างทิวเขา มีที่ราบหุบเขาสลับติดต่อกัน ความสูงบริเวณพื้นที่ในภาคเหนือตั้งแต่ 200 เมตร ถึง 2,560 เมตร³ ความสูงเฉลี่ยประมาณ 1,600 เมตร⁴ ทางด้านตะวันตกเฉียงเหนือของ บริเวณนี้ประกอบด้วยเทือกเขาสูงสลับซับซ้อนขรุขระยากแก่การคมนาคม ส่วนใหญ่อยู่ใน บริเวณจังหวัดแม่ฮ่องสอน และจังหวัดเชียงใหม่ ยอดหรือคอยที่สูงที่สุดคือ ดอยอินทนนท์ หรือคอยอ่างกาของทิวเขาจอมทอง ในจังหวัดเชียงใหม่ สูงถึง 2,595 เมตร นับว่าเป็น ยอดเขาที่สูงที่สุดในประเทศ⁵ ความสูงจากบริเวณตะวันตกเฉียงเหนือนี้ค่อยลดต่ำลง เมื่อเข้าสู่บริเวณที่ราบเชียงใหม่ ลำพูน

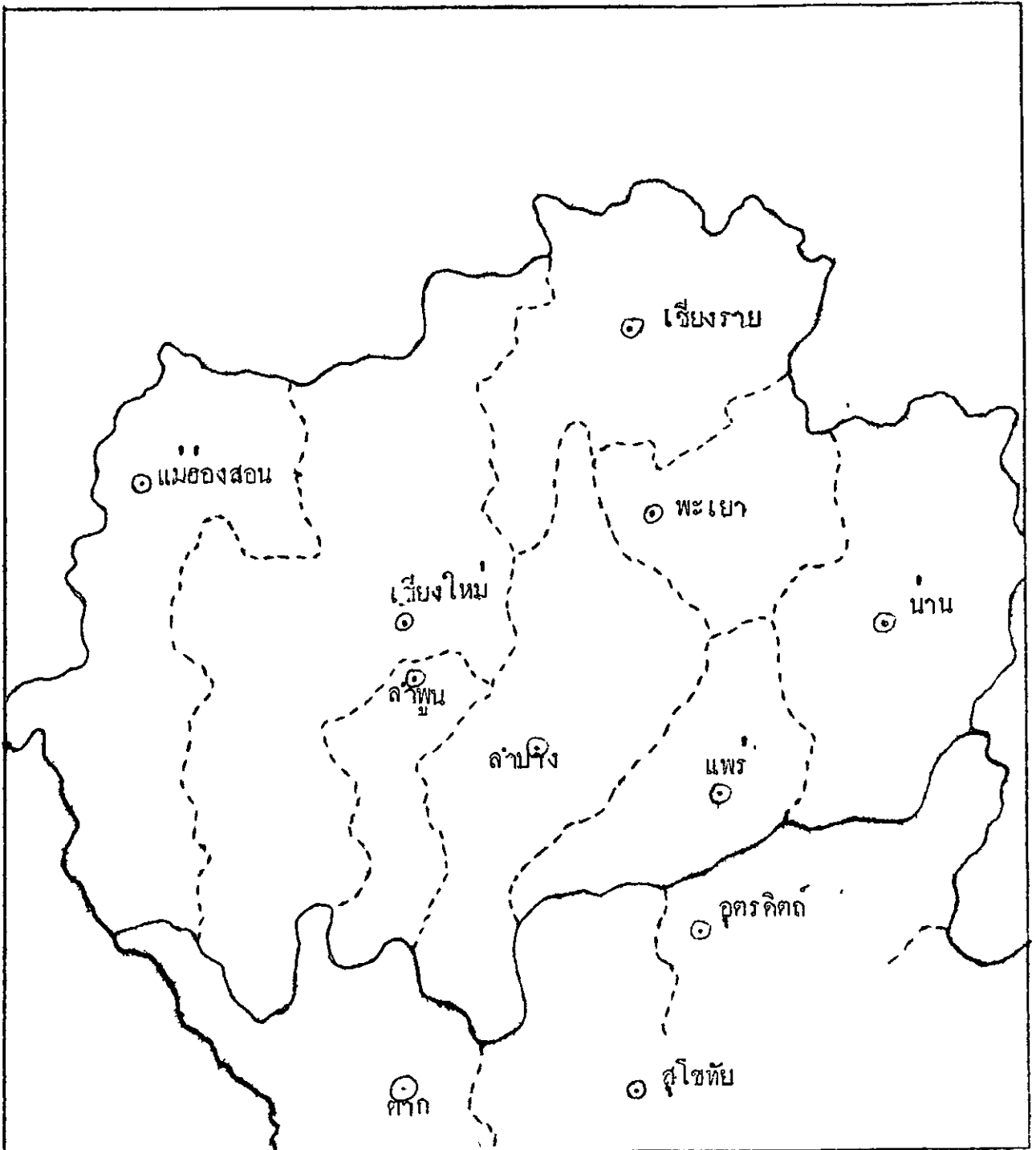
¹ กองนโยบายการพาณิชย์ กรมเศรษฐกิจการพาณิชย์ ภาวะเศรษฐกิจและสังคม ในภาคเหนือของประเทศไทย หน้า 1

² ราชบัณฑิตยสถาน อักษรวนภูมิศาสตร์ไทย เล่ม 1 หน้า 65

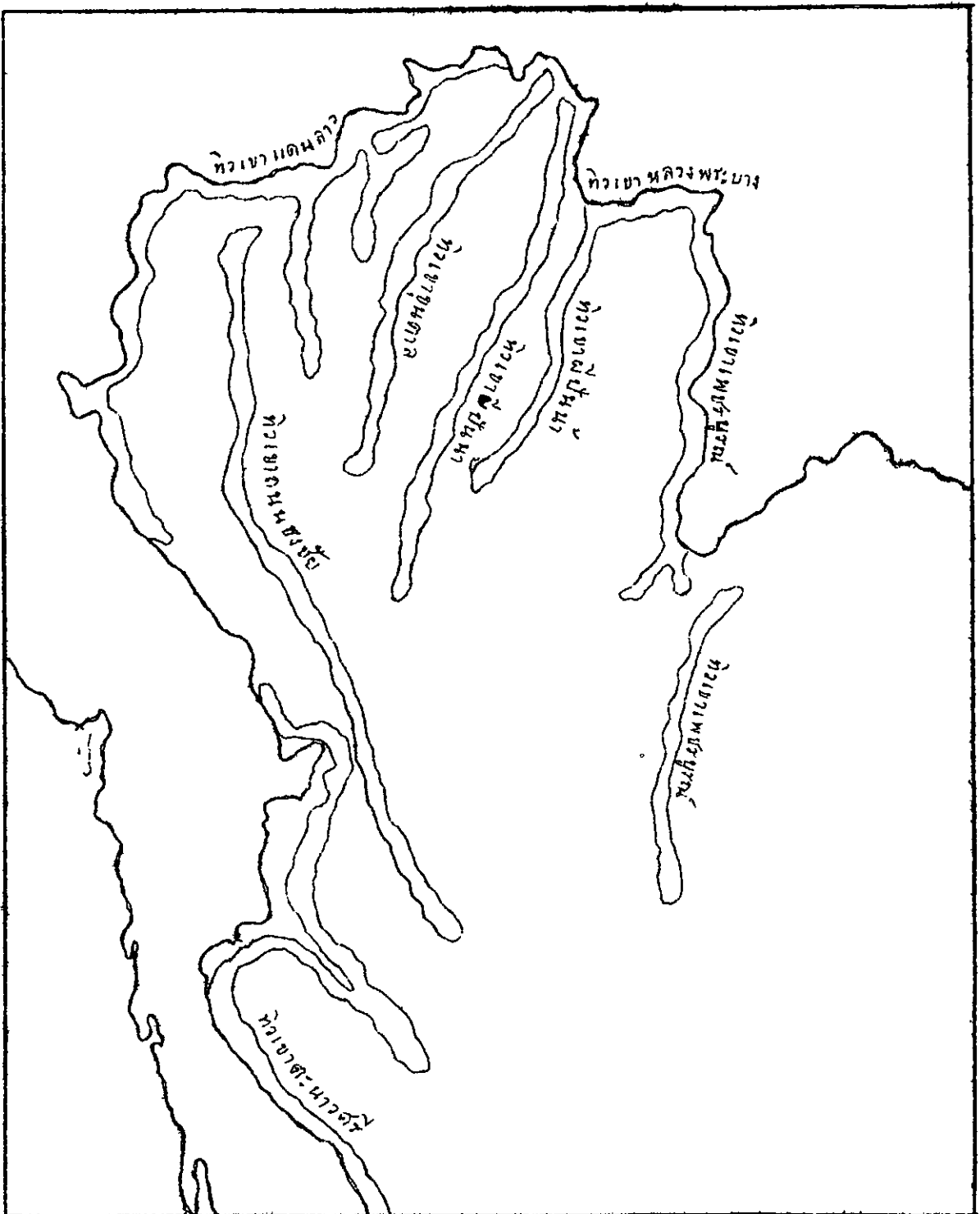
³ สวาท เสนาณรงค์ ภูมิศาสตร์ประเทศไทย หน้า 31

⁴ ราชบัณฑิตยสถาน ล.ค. หน้า 66

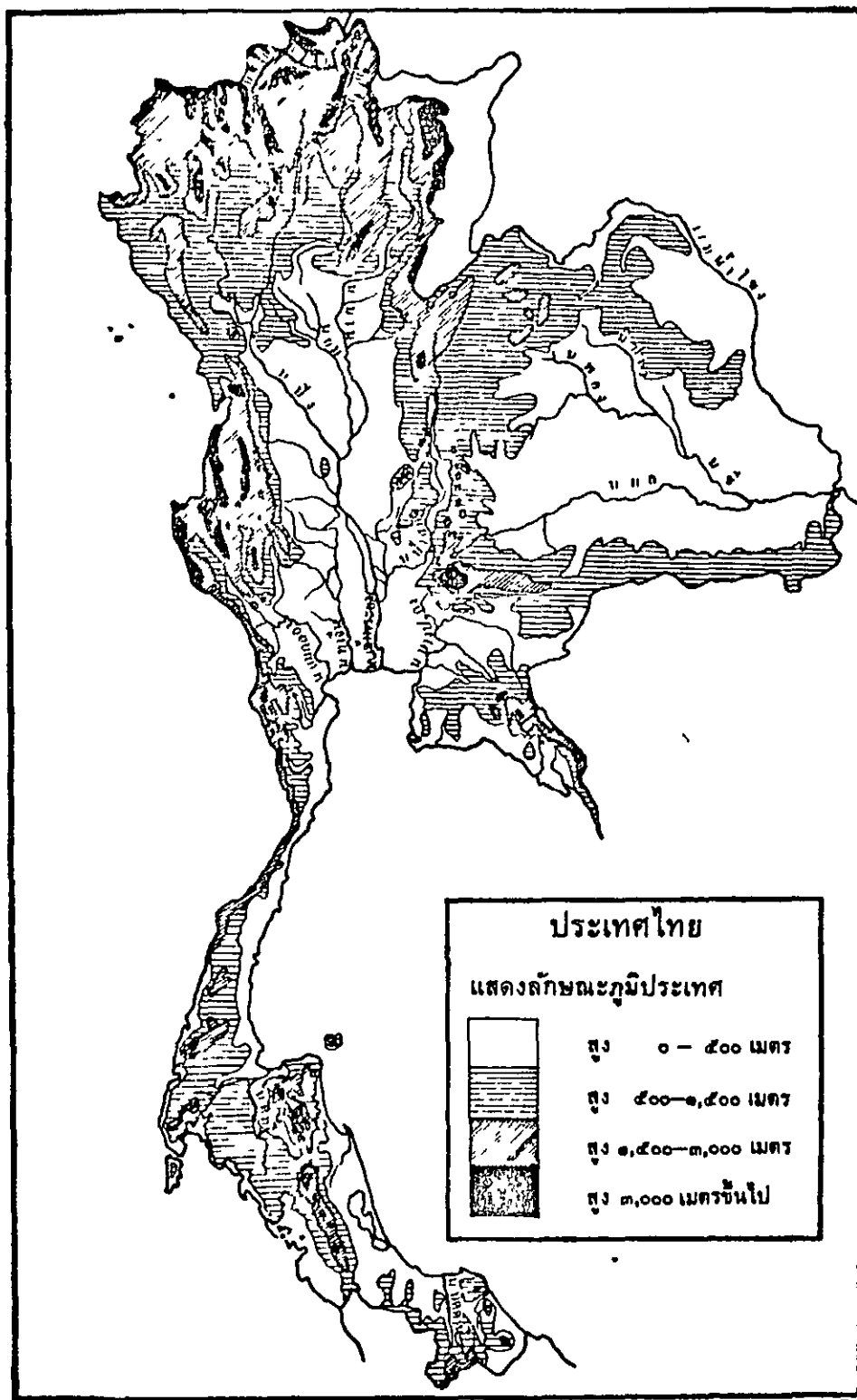
⁵ สวาท เสนาณรงค์ น.ค.

ภาพประกอบ 1 แผนที่แสดงจังหวัดต่าง ๆ ในภาคเหนือ

ภาพประกอบ 2 แผนที่แสดงภูเข

ภาพประกอบ 4 แผนที่แสดงลักษณะภูมิประเทศ

ซึ่งอยู่บริเวณตรงกลางของภูมิภาคนี้ ระดับความสูงค่อยสูงขึ้นอีกทางทิศตะวันตกในเขต จังหวัดน่านในเขตทิวเขาหลวงพระบาง ส่วนทางคานตะวันตกของอำเภอเชียงของใน จังหวัดเชียงรายผานลงมาทางจังหวัด น่าน แพร่ อุตรดิตถ์ เป็นภูมิประเทศที่ทุรกันดาร เต็มไปด้วยทิวเขาสูง ลุ่มน้ำหรือหุบเขาขนาดใหญ่มีน้อยมาก หรือเกือบแทบไม่มีเลย มีแต่ ที่ราบแคบ ๆ ในเขตอำเภอทุ่งช้าง อำเภอปัว และอำเภอเมือง จังหวัดน่าน ลำน้ำที่ไหล ผานมีกำลังแรงกัดเซาะแผ่นดินสองข้างให้กลายเป็นหุบเหวลึก แสดงถึงการคันตัวและ หดตัวของแผ่นดินในสมัยหลัง¹

เนื่องจากลักษณะภูมิประเทศของภาคเหนือเป็นทิวเขาสูง สลับกับหุบเขาจึงจัด อยู่ในเขต บริเวณ ทิวเขาและหุบเขาคอนเทอ (northern hills and valleys)² ทิวเขาที่สำคัญ เรียงจากทิศตะวันออก ไปยังทิศตะวันตก ได้แก่ ทิวเขาหลวงพระบาง ทิวเขาผีปันน้ำ ทิวเขาขุนตาล และทิวเขาแกนลาว ทิวเขาเหล่านี้เป็นอุปสรรคอย่างยิ่ง ต่อการคมนาคม แต่ก็อุดมสมบูรณ์ด้วยทรัพยากรธรรมชาติ เป็นบ่อเกิดของคนนำลำธารสาย สำคัญ ๆ ในภาคเหนือ ถ้าแบ่งตามทิศทางการไหลของน้ำ ได้ 3 ประเภท

1. แม่น้ำซึ่งไหลลงสู่แม่น้ำเจ้าพระยา ได้แก่ แม่น้ำปิง ยาว 600 กิโลเมตร แม่น้ำวัง (300 กิโลเมตร) แม่น้ำยม (550 กิโลเมตร) แม่น้ำน่าน (740 กิโลเมตร) แม่น้ำแคว (135 กิโลเมตร) แม่น้ำแม่แจ่ม (55 กิโลเมตร) และแม่น้ำ กว (105 กิโลเมตร)³ แม่น้ำเหล่านี้ไหลผ่านที่ราบหุบเขาซึ่งเป็นแหล่งประกอบ การกิจกรรมที่สำคัญของประชากรในภาคเหนือ เช่น แม่น้ำน่าน ไหลผ่านที่ราบเมืองแล ระดับ ความสูง 304.8 เมตร เมืองปัว (228.6 เมตร) เมืองริม (213.36 เมตร)

¹ สวาท เสนาณรงค์ ภูมิศาสตร์ประเทศไทย หน้า 31

² Robert L. Pendleton. Thailand Aspects of Landscape and Life. p.40.

³ ราชบัณฑิตยสถาน อักษรานุกรมภูมิศาสตร์ไทย เล่ม 1 หน้า 38 - 57

และบริเวณที่ราบเมืองน่าน (198.12 เมตร) แม่น้ำยม ไหลผ่านที่ราบเมืองพง (350.52 เมตร) เมืองงาว (289.56 เมตร) และเมืองแพร่ (160.02 เมตร) แม่น้ำปิงและสาขา เช่น แม่น้ำกว๊าง แม่น้ำแตง ไหลผ่านที่ราบเชียงใหม่-ลำพูน (304.80 เมตร)¹

2. แม่น้ำซึ่งไหลลงสู่แม่น้ำสาละวิน ได้แก่ แม่น้ำปาย ยาว 180 กิโลเมตร แม่น้ำยม (215 กิโลเมตร)² เมืองสำคัญในบริเวณลุ่มน้ำเหล่านี้ ได้แก่ เมืองปาย เมืองขุนยวม เมืองยวม ในจังหวัดแม่ฮ่องสอน

3. แม่น้ำซึ่งไหลลงสู่แม่น้ำโขง ได้แก่ แม่น้ำกก ยาว 290 กิโลเมตร แม่น้ำรวก (120 กิโลเมตร) แม่น้ำฝาง (70 กิโลเมตร) แม่น้ำลาว (200 กิโลเมตร) และแม่น้ำอิง (240 กิโลเมตร)³ เมืองสำคัญซึ่งตั้งอยู่บริเวณลุ่มน้ำเหล่านี้ ได้แก่ เมืองพาน เมืองพะเยา ระดับความสูง 457.2 เมตร เมืองเทิง (350.52 เมตร) เมืองฝาง (449.58 เมตร) และเมืองเชียงราย (350.52 เมตร)⁴

ภูมิอากาศ บริเวณภาคเหนือของประเทศไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งแถบทิวเขาสูง อันห่างไกลจากพื้นราบ สภาพภูมิอากาศยังไม่เป็นที่เข้าใจอย่างแจ่มแจ้ง⁵ แต่อย่างไรก็ตาม นักภูมิศาสตร์ได้จัดภูมิอากาศในภาคเหนืออยู่ในประเภทอากาศแบบฝนเมืองร้อนเฉพาะฤดูหรือแบบทุ่งหญ้าเมืองร้อน (Savanna climate)⁶ ในฤดูมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ (พฤษภาคม-กันยายน) จะมีอากาศชุ่มชื้น ฝนตกตลอดฤดู และมีฝนตกมากในเดือนกันยายน แต่ในฤดู

¹Robert L. Pendleton. Thailand Aspects of Landscape and Life. p.40.

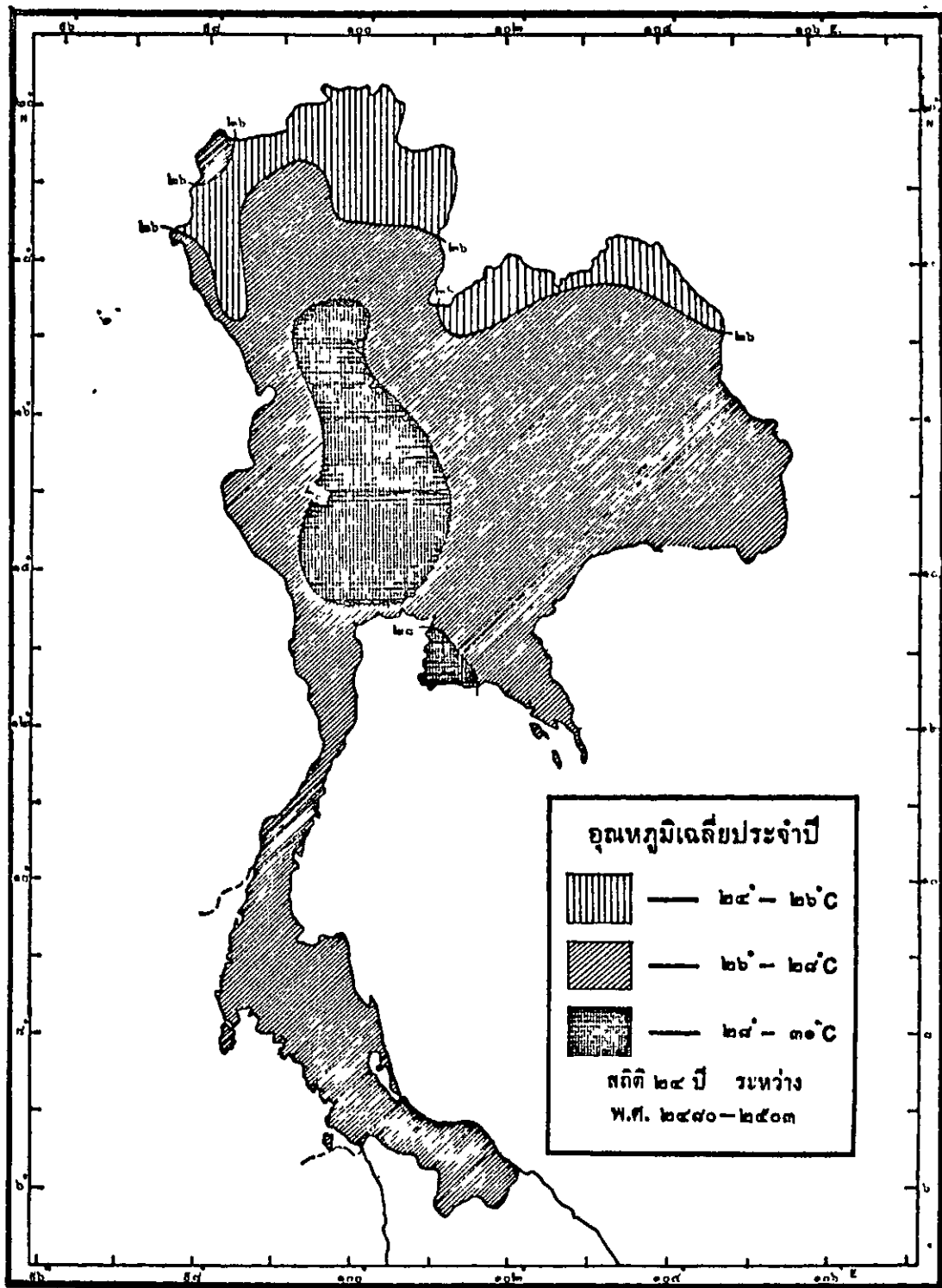
²ราชบัณฑิตยสถาน อักษรานุกรมภูมิศาสตร์ไทย เล่ม 1 หน้า 44

³ค. หน้า 36 - 46

⁴Robert L. Pendleton. loc.cit., p.40.

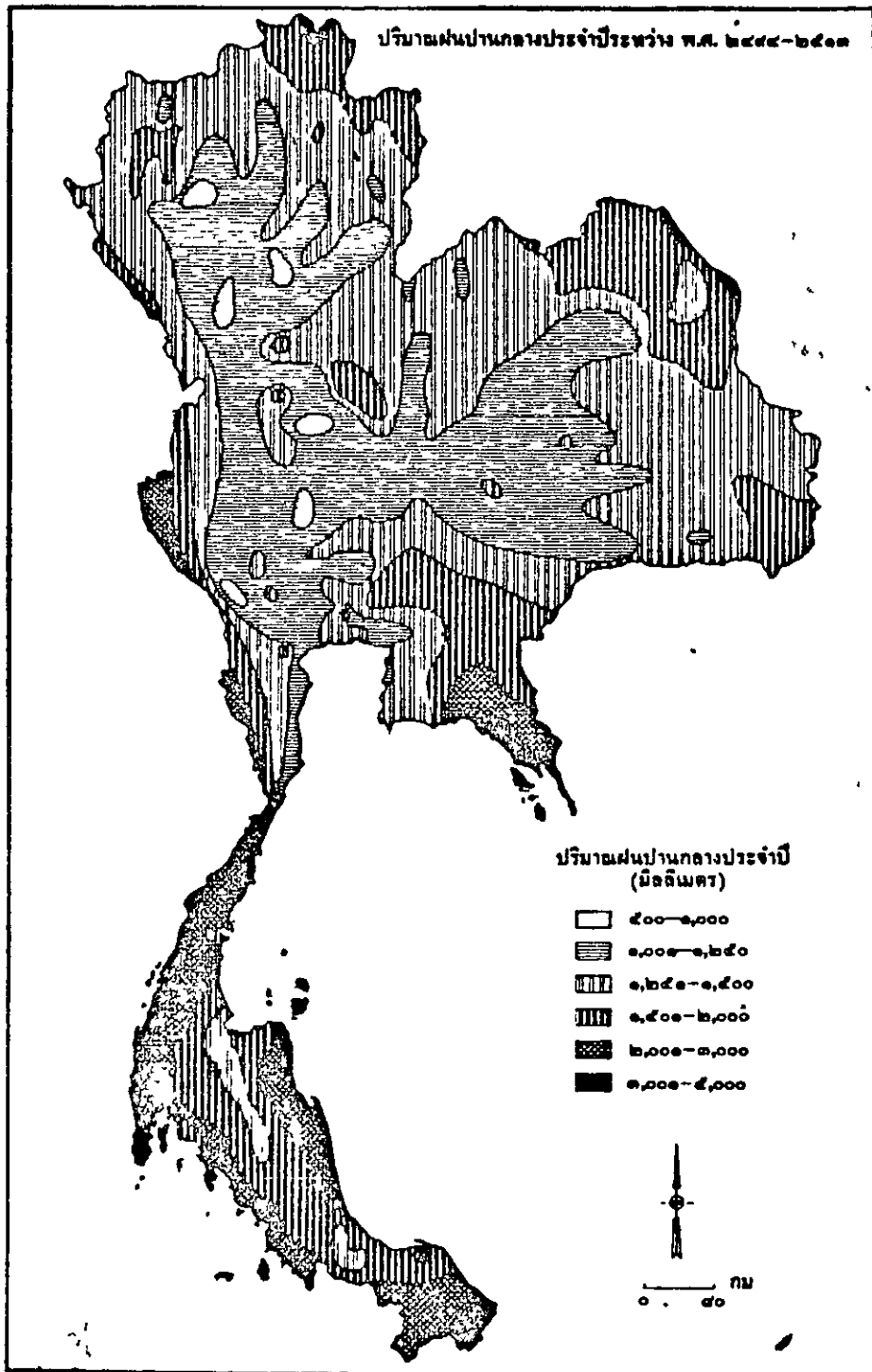
⁵Ibid., p.126.

⁶สวาท เสนาณรงค์ ภูมิศาสตร์ประเทศไทย หน้า 68

ภาพประกอบ 5 แผนที่แสดงอุณหภูมิเฉลี่ยในรอบ ๒๔ ปี

ที่มา สวาท เสนาณรงค์ ภูมิศาสตร์ประเทศไทย หน้า ๕๘

ภาพประกอบ 6 แผนที่แสดงปริมาณฝน

มรสุมตะวันออกเฉียงเหนือ (พฤษภาคม - กุมภาพันธ์) จะมีอากาศแห้งแล้งชัดเจน และในขณะเดียวกันอากาศก็จะเย็นลงด้วย ภูมิอากาศในภาคเหนือ แบ่งออกเป็น 3 ฤดู คือ ฤดูฝน ฤดูหนาว และฤดูร้อน

ฤดูฝน เริ่มประมาณกลางเดือน พฤษภาคม และหมดสิ้นในเดือนกันยายน หรือ ตุลาคม รวมระยะเวลาประมาณ 4 - 5 เดือน ฝนที่ตกเป็นฝนที่ ได้รับจากลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ ที่พัดจากอ่าวเบงกอล ในมหาสมุทรอินเดีย มาปะทะกับภูเขาในภาคเหนือ กับอีกส่วนหนึ่งได้รับจากพายุที่แปรสัณฐานจากทะเลจีนใต้ เข้าสู่ภาคเหนือของประเทศเป็นครั้งคราว สลับกับลมฝ่ายใต้ จึงมีฝนอันเกิดจากการปะทะระหว่างมวลอากาศสองกระแสคือ ลมฝ่ายใต้ของมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ กับลมฝ่ายเหนือของมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือเป็นครั้งคราว เดือนตุลาคมนี้ จึงเป็นระยะเปลี่ยนฤดูของภาคเหนือจากฤดูฝนสู่ฤดูหนาว สถิติฝนรวมเฉลี่ยในภาคเหนือปีหนึ่ง ๆ ประมาณ 1,200 มิลลิเมตร¹

ฤดูหนาว เป็นฤดูของมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือ เริ่มต้นประมาณกลางเดือน ตุลาคม และไปสิ้นสุดประมาณกลางเดือนกุมภาพันธ์ รวมระยะเวลาของฤดูหนาวประมาณ 3 เดือนครึ่งถึง 4 เดือน ฤดูหนาวในภาคเหนือนี้มีอากาศหนาวเย็นกว่าภาคกลางมาก เนื่องจากลมฝ่ายเหนือหรือลมตะวันออกเฉียงเหนือที่พัดจากบริเวณความกดอากาศสูงในประเทศจีน พัดพาเอาความเย็นจากแผ่นดินตอนกลางของทวีปเอเชียในฤดูหนาวลงมา และมาถึงภาคเหนือก่อนภาคกลาง จึงรักษาความหนาวเย็นได้มากกว่า จังหวัดที่มีอากาศหนาวเย็นมากที่สุดในภาคเหนือ คือ จังหวัดเชียงราย และจังหวัดน่าน อุณหภูมิเฉลี่ยของสถานีวัดอากาศที่ตั้งจังหวัดทั้งสองของเดือนที่อากาศเย็นที่สุด ยังไม่ต่ำกว่า 18° ซ.²

ฤดูร้อน ตั้งต้นประมาณ กลางเดือนกุมภาพันธ์ และไปสิ้นสุดประมาณกลางเดือน พฤษภาคม รวมระยะเวลาประมาณ 3 เดือน ในเดือนกุมภาพันธ์มรสุมตะวันออกเฉียงเหนือเริ่มอ่อนกำลังลงมาก ทำให้ลมมรสุมตะวันออกเฉียงใต้จากทะเลจีนใต้มีกำลังแรงขึ้น เป็นผลให้เกิดพายุฤดูร้อนในภาคเหนือเป็นครั้งคราวในเดือนมีนาคม และเมษายน อุณหภูมิใน

¹ สวาท เสนาณรงค์ ภูมิศาสตร์ประเทศไทย หน้า 69

² ฐ. หน้า 59

ภาคเหนือสูงชันมาก อากาศร้อนอบอ้าวโดยทั่วไป แต่พอถึงกลางเดือนพฤษภาคมก็เริ่มมีฝน
ประปรายในภาคนี้ ทำให้อุณหภูมิของอากาศเริ่มลดลง เป็นการเข้าสู่ฤดูฝน¹

การแบ่งลักษณะดินฟ้าอากาศดังที่กล่าวมาแล้ว สามารถอธิบายได้เฉพาะบริเวณ
ที่ราบระหว่างหุบเขา แต่บริเวณพื้นที่สูงแถบหิมาลัยยังไม่เข้าใจอย่างเด่นชัด ปริมาณน้ำฝน
แถบภูเขาสูงย่อมมีมากกว่าบริเวณที่ราบ ทั้งนี้เพราะเขตภูเขาสูงเต็มไปด้วยป่าไม้จึงเป็น
ที่รวมตัวของกลุ่มเมฆ และเกิดฝนได้ง่าย² อุณหภูมิบนเขตภูเขาสูง ก็มีไคลศกคาลงมากนัก
ทั้งนี้เพราะพื้นที่ดังกล่าวแล้ว อยู่ใกล้บริเวณเส้นศูนย์สูตร³ ดังนั้นความสูงจึงไม่มีอิทธิพล
ต่อความหนาวเย็นเท่าที่ควร เมื่อเปรียบเทียบกับเขตภูมิอากาศอบอุ่น

ทรัพยากรธรรมชาติ เนื่องจากภาคเหนือ ลักษณะภูมิประเทศประมาณ 3 ใน 4
เป็นป่าและภูเขา⁴ ดังนั้นจึงอุดมสมบูรณ์ด้วย แร่ธาตุและป่าไม้ ป่าไม้แยกออกเป็น 2
ประเภท คือ ป่าไม้ดัดไล ไค้แก ป่าเบญจพรรณมีประมาณร้อยละ 40.06 ป่าแดงร้อยละ
39.10 นอกจากนั้นเป็นป่าไม้ไม่ดัดไล ไค้แก ป่าดิบเขา ประมาณร้อยละ 19.87 ที่เหลือ
เป็นป่าสนแถบบริเวณภูเขาและไหล่เขา⁵ ซึ่งเจริญงอกงามบนพื้นที่ที่มีความสูงจากระดับน้ำทะเล
มากกว่า 1,000 เมตร ในจังหวัดแม่ฮ่องสอน เชียงใหม่ และเชียงราย⁶ ไม้ที่สำคัญและ
มีค่าในภาคเหนือ ไค้แก ไม้สัก ไม้เต็ง ไม้รัง ไม้ประดู่ ไม้มะค่าโมง ไม้พลอง ไม้เหียง
และไม้สน⁷

¹ สวาท เสนาณรงค์ ภูมิศาสตร์ประเทศไทย หน้า 70

² Robert L. Pendleton. Thailand Aspects of Landscape and Life.
p.127.

³ Ibid.

⁴ กรมเศรษฐกิจการพาณิชย์ กองนโยบายการพาณิชย์ ภาวะเศรษฐกิจและสังคม
ในภาคเหนือของประเทศไทย หน้า 1

⁵ ล.ค. หน้า 185

⁶ พูนพล อาสนจินดา ภูมิศาสตร์เศรษฐกิจประเทศไทย หน้า 71

⁷ ล.ค. หน้า 7

แร่ธาตุ ภาคเหนือมีแร่ธาตุหลายชนิด ที่สำคัญ ได้แก่ ฟลูออไรท์ พลวง ดีบุก สังกะสี วุลแฟรม ยิบซั่ม หินสอพุน กะถั่ว มังกานีส เหล็ก สังกะสี และหินน้ำมัน¹ แร่ธาตุที่สำคัญอย่างหนึ่ง ซึ่งประชาชนในภาคเหนือได้บริโภคเป็นอาหารในชีวิตประจำวัน คือ เกลือสินเธาว์ ซึ่งมีอยู่ในจังหวัดน่าน บริเวณตำบลบ่อเกลือเหนือ ตำบลบ่อเกลือใต้ อำเภอปัว และบริเวณหุบเขาตามลำธารในอำเภอแม่อ้อ²

แหล่งน้ำและดิน แหล่งน้ำที่สำคัญในภาคเหนือ ได้แก่ แม่น้ำ ลำธาร ห้วย หนอง คลอง แอ่งน้ำเหล่านี้ นอกจากประชาชนได้ใช้น้ำบริโภคในชีวิตประจำวัน และประกอบ การเกษตรแล้ว แหล่งน้ำยังพื้ดพาโคลนตม หรือปุ๋ยธรรมชาติมาด้วย จึงทำให้ดินบริเวณที่ราบหุบเขาซึ่งแม่น้ำไหลผ่านเป็นดินที่อุดมสมบูรณ์ด้วยปุ๋ยอินทรีย์ ลักษณะของดินบริเวณที่ราบหุบเขาในภาคเหนือ ส่วนมากเป็นดินร่วน ระบายน้ำได้ดี น้ำหนักน้อย ง่ายต่อการไถ หรือการปรับ ที่ดิน ในฤดูหนาวน้ำบริเวณผิวดินอาจแห้งลงบ้าง แต่รากพืชเล็กเพียงเล็กน้อยก็ถึงตาน้ำ และได้นำสารอาหารเพาะปลูก ดินประเภทนี้ เรียกว่าดินร่วนเชิงใหม่ ซึ่งพบแถบลุ่มน้ำปิง และลุ่มน้ำอื่น ๆ ทั่วประเทศ³ สำหรับบริเวณแม่น้ำยม และแม่น้ำน่าน มีลักษณะดินพิเศษอีกอย่างหนึ่ง คือ เป็นดินร่วนในบางแห่ง และดินเหนียวบางแห่งสลับกัน เรียกดินประเภทนี้ว่า ดินร่วนและดินเหนียวแม่น้ำยม⁴

ถึงแม้ว่าบริเวณที่ราบหุบเขามีดินตะกอนลุ่มน้ำ ซึ่งเป็นดินร่วนเหมาะแก่การเพาะปลูก แต่ก็เป็นพื้นที่แคบ ๆ เมื่อเทียบกับพื้นที่ส่วนมากซึ่งมีลักษณะของดินเป็น ดินภูเขา และมีการ พังทลายสูง เนื่องจากทำการเกษตรกรรมที่ผิดวิธี เช่น การหาไร่เลื่อนลอย⁵

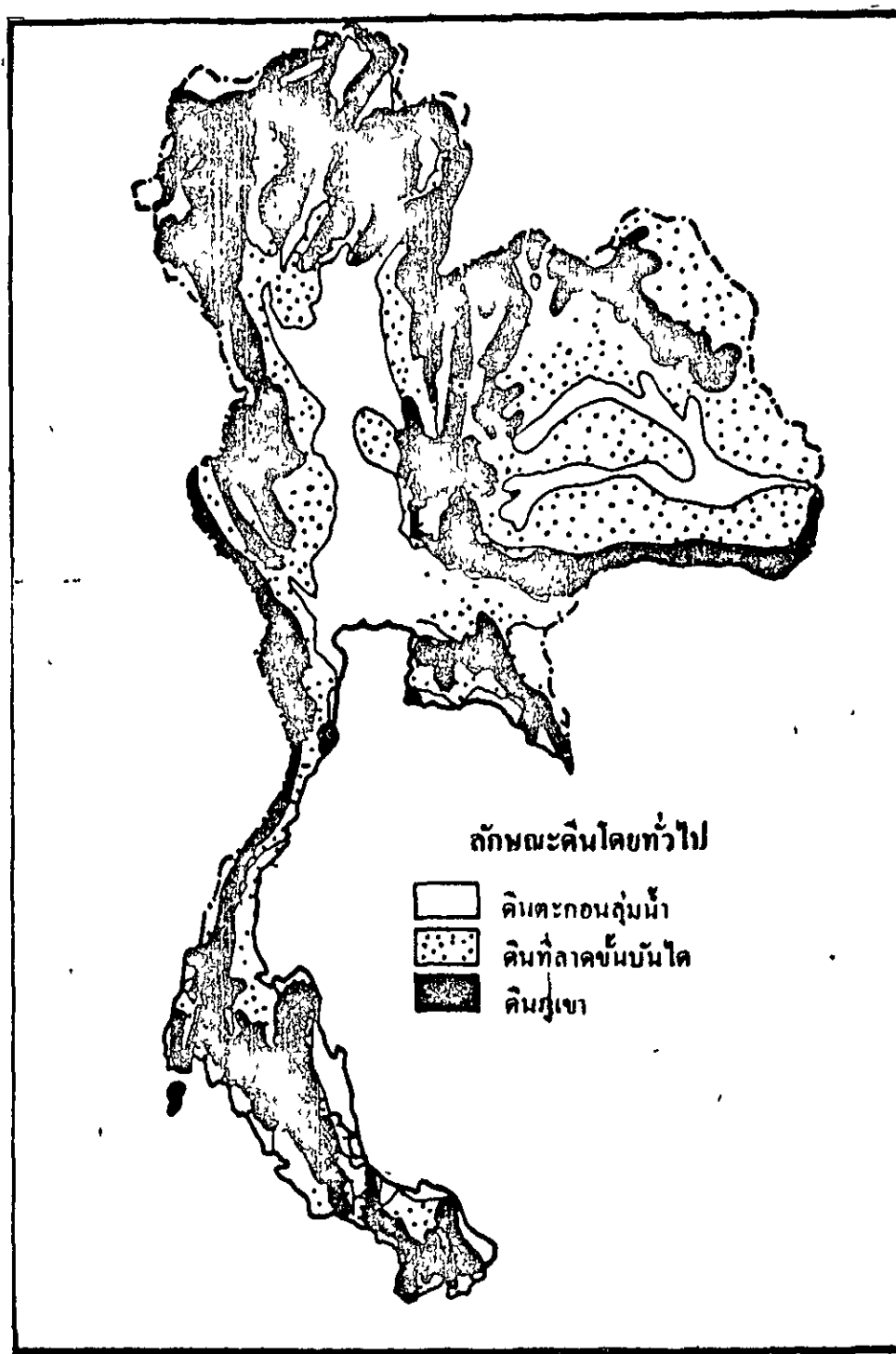
กรมเศรษฐกิจการพาณิชย์ กองนโยบายการพาณิชย์ ภาวะเศรษฐกิจและสังคม
ในภาคเหนือของประเทศไทย หน้า 95 - 96

²หน่วยศึกษานิเทศก์ กรมสามัญศึกษา คู่มือครูสังคมศึกษาภาคเหนือ หน้า 65

³พูนพล อาสนจินดา ภูมิศาสตร์เศรษฐกิจประเทศไทย หน้า 44

⁴ก.

⁵สวาท เสนาณรงค์ ภูมิศาสตร์ประเทศไทย หน้า 84 - 85

ภาพประกอบ 7 แผนที่แสดงลักษณะดิน

การตั้งหมู่บ้านในภาคเหนือ การตั้งหมู่บ้านในประเทศไทย ตามปรกติมี 2 ลักษณะ

คือ

1. การตั้งหมู่บ้านตามแนวยาว (linear villages)
2. การตั้งหมู่บ้านเป็นกระจุก (clustered villages)¹

การตั้งหมู่บ้านตามแนวยาว อาจยึดเส้นทางคมนาคม เช่น ถนน แม่น้ำ ลำคลอง หรือยึดแนวที่ราบระหว่างภูเขา² การตั้งหมู่บ้านเป็นกระจุก ยึดแหล่งประกอบอาชีพเป็นหลัก เช่นตั้งหมู่บ้านกลางทุ่งนา³ การตั้งหมู่บ้านในภาคเหนือ จัดได้เป็น 2 ประเภท ดังกล่าวแล้ว คือ กระจายตามแนวยาว โดยยึดสภาพภูมิศาสตร์และทางสัญจรกับการกระจายเป็นกระจุก⁴

หมู่บ้านทั้งสองประเภท มีต้นไม้นั้น เช่น มะพร้าว หมาก และไม้ผลอื่น ๆ ขึ้นอยู่ทั่วไปในหมู่บ้าน ประชาชนได้บริโภคผลผลิตจากพืชผลดังกล่าวแล้ว การปลูกต้นไม้ไว้ในบริเวณหมู่บ้าน จนกระทั่งบางครั้งต้นไม้ขึ้นปกคลุมบริเวณหมู่บ้าน และปิดบังบ้านเรือนไว้เมื่อมองดูระยะไกล เป็นลักษณะอย่างหนึ่งของหมู่บ้านในประเทศไทย และหมู่บ้านในเอเชียอาคเนย์⁵ นอกเขตแนวหมู่บ้านเป็นทุ่งนา ซึ่งชาวนาในหมู่บ้านยึดเป็นแหล่งประกอบการเพาะปลูกใช้เครื่องมือในการผลิตแบบง่าย ๆ เช่น นานไถ จอบ เสียม ประกอบกับแรงงานสัตว์ แรงงานคนในครอบครัว ทำการผลิตเพื่อการยังชีพ

¹ John E. de Young. Village Life in Modern Thailand. p.8.

² H. Robinson. Human Geography. p.108.

³ John E. de Young. Loc.cit.

⁴ อนุวิทย์ เจริญศุกกุล "เรือนไทยในภาคเหนือ" ในเรือนไทยเดิม หน้า 36

⁵ Karl J. Pelzer. Pioneer Settlement in the Asiatic Tropics.

เชื้อชาติและวัฒนธรรม ประชากรบริเวณที่ราบระหว่างภูเขา ในภาคเหนือประกอบด้วย บุคคลหลายเชื้อชาติ ได้แก่ ละว้า ซึ่งเป็นคนพื้นเมืองดั้งเดิม ไทยใหญ่ (เงี้ยว) ไทยลื้อ ไทยเขิน จีน พม่า ฯลฯ ในปัจจุบันนี้กลุ่มบุคคลดังกล่าวได้ผสมกลมกลืนกลายเป็น "คนเมือง" หรือคนไทย ในภาคเหนือ

ละว้า ละว้าเป็นชนพื้นเมืองเดิมซึ่งอาศัยอยู่ในภาคเหนือตั้งแต่สมัยโบราณ พ่อขุนมังราย (พ.ศ. 1805-1854) ซึ่งทรงสร้างเมืองเชียงใหม่เป็นราชธานีในปี พ.ศ. 1839 และกษัตริย์ในราชวงศ์นี้ ได้ทรงขยายอาณาเขตปกครองดินแดนภาคเหนือในปัจจุบันเป็นเวลาประมาณ 262 ปี ก็เป็นกษัตริย์เชื้อสายละว้า¹

✓ พม่า ชนชาติพม่านอกจากมีความสัมพันธ์ทางการติดต่อค้าขายกับดินแดนในภาคเหนือของประเทศไทยแล้ว พม่ายังเคยปกครองดินแดนแถบนี้ไว้ในระหว่าง พ.ศ. 2101-2270 และระหว่าง พ.ศ. 2306-2317² ตลอดระยะเวลาเกือบ 200 ปี ซึ่งถูกพม่าปกครองคนไทยในภาคเหนือได้รับอิทธิพลจากพม่าหลายประการ เช่น การสร้างรูปสิ่งให้ไว้ที่ประตูวัด การสร้างวัดพม่าในเชียงใหม่³ อาหารบางชนิด เช่น แกงฮังเล ก็ได้รับอิทธิพลจากพม่าเช่นเดียวกัน

✓ ไทยใหญ่ ไทยใหญ่หรือเงี้ยว ซึ่งอาศัยอยู่บริเวณรัฐฉานในปัจจุบัน ตลอดจนไทยลื้อ ไทยเขิน ในมณฑลยูนนานตอนใต้ ได้มีความใกล้ชิดติดต่อกับดินแดนภาคเหนือมาตั้งแต่ในสมัยโบราณในสมัยพระเจ้าติโลกราช (พ.ศ. 1984-2030) ได้ทรงยกกองทัพโจมตีชาวเงี้ยวแถบลุ่มน้ำสาละวิน และกวาดต้อนประชาชนประมาณ 12,328 คน มาไว้ที่เมืองเชียงใหม่⁴ และในสมัยพระยาภาววิละ (พ.ศ. 2323-2356) ในปี พ.ศ. 2345 ได้ยกกองทัพโจมตีเมืองสาก เมืองเชียงตุง (ในรัฐฉาน) และเมืองเชียงรุ่ง⁵ (ในมณฑลยูนนานตอนใต้) ได้กวาดต้อนเชลยศึกซึ่งเป็นเชื้อชาติไทยใหญ่ ไทยลื้อ ไทยเขิน ไทยยอง

¹ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว การวิเคราะห์สังคมเชียงใหม่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นตามถณฉบับโบราณในภาคเหนือ หน้า 62-64

² ฎ. หน้า 73-78

³ ฎ. หน้า 75

⁴ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่จากถณฉบับโบราณอักษรไทยยวน หน้า 64

⁵ ฎ. หน้า 110 หน้า 115

มาไว้บริเวณ บ้านวัวลาย ประตู่ข้างเผือก และรอบ ๆ เมืองเชียงใหม่ นอกจากนี้ยังได้
แบ่งเขตศึกษาส่วนหนึ่งไว้ที่ตามต.เวียงของ ตำบลบ้านยู ตำบลอุโมงค์ ตำบลริมปิง ใน
อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน ในปัจจุบัน¹

เขตศึกษาเหล่านี้ ถึงแม้ว่าเชื้อชาติเดิมเป็นไทยใหญ่ ไทยลื้อ ไทยจีน และ
ไทยยอง แต่ในปัจจุบันได้กลายเป็น คนไทยในภาคเหนือหรือ "คนเมือง" จนหมดสิ้นแล้ว
สำหรับการเรียกชื่อหมู่บ้านของตนยังเรียกชื่อตามชื่อเมืองเดิม เช่น หมู่บ้านเมืองของ
หมู่บ้านเมืองหลวง ในจังหวัดลำพูน หมู่บ้านเมืองสาคร หมู่บ้านเมืองหลวง หมู่บ้านเมืองเด่น
และหมู่บ้านเมืองวะ² ในจังหวัดเชียงใหม่

หลังจากเปิดประเทศค้าขายอย่างเสรี ในปี พ.ศ.2398 ไทยใหญ่ จีน ฮ่อ
จากมณฑลยูนนาน พม่า และชาวจีนจากภาคกลางของประเทศไทยได้อพยพเข้ามาตั้งหลักแหล่ง
ประกอบอาชีพและค้าขายในภาคเหนือมากยิ่งขึ้นกว่าเดิม ชาวจีนส่วนมากได้อพยพเข้ามาตั้ง
ถิ่นฐานอย่างถาวร สำหรับจีนฮ่อ ไทยใหญ่ และพม่า ส่วนมากเป็นพ่อค้าเร่ซึ่งเป็นคนกลาง
สำคัญในการนำสินค้าอุตสาหกรรมแลกเปลี่ยนกับสินค้าในหมู่บ้าน ไทยใหญ่หรือเงี้ยวบางกลุ่ม
นอกจากเดินทางเข้ามาค้าขายแล้ว ยังได้อพยพเข้ามาอาศัยในภาคเหนือด้วย ในปัจจุบันนี้
มีพวกไทยใหญ่มากที่สุดในจังหวัดแม่ฮ่องสอน³

เมื่อโครงสร้างทางรถไฟสายเหนือถึงเชียงใหม่ ในปี พ.ศ.2464 คนไทยในภาค
อื่น ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในภาคกลางก็ได้เดินทางติดต่อค้าขายกับดินแดนในภาคเหนือสะดวก
รวดเร็วยิ่งขึ้น ความผสมกลมกลืนระหว่างเชื้อชาติและวัฒนธรรมก็มีมากยิ่งขึ้นกว่าเดิม ใน
ปัจจุบัน "คนเมือง" ได้รับชนบทรรมนิยมประเพณีจากคนไทยในภาคกลางและเกิดความ

¹หน่วยศึกษานิเทศ กรมสามัญศึกษา คู่มือครูสังคมศึกษาภาคเหนือ หน้า 17

²เกรศรี นิมนานเหมินท์ "เก็บผักใส่ซ้า เก็บข้าใส่เมือง" ใน ลานนาไทยคดี
หน้า 55

³สนิท สมัครการ "ลักษณะพิเศษบางประการของวัฒนธรรมภาคเหนือ" ใน
สังคมและวัฒนธรรมของภาคเหนือประเทศไทย หน้า 2

ผสมกลมกลืนทางค่านิยมวัฒนธรรม แต่ก็ยังมีเอกลักษณ์ของตนเอง วัฒนธรรมซึ่งเป็นลักษณะเด่นๆ ของประชาชนในภาคเหนือ พอสรุปได้ว่า เป็นวัฒนธรรมที่นิยมความสวยงามโดยเฉพาะของบุคคล มีความอ่อนน้อมถ่อมตน เชื้อเผ่าเผ่าแฉะและนิยมถึงสวรรค์ เชื่อฟังผู้มีความรู้ และอำนาจ เคารพครุฑในศาสนาและไม่นิยมความขัดแย้งรุนแรง¹

ค่านิยมชาติ ก็มีลักษณะผสมกลมกลืน ระหว่างสายเลือดของชาวชนเผ่าพื้นเมือง ไทใหญ่ พม่า จีน และคนไทยจากภาคอื่น ๆ เนื่องจากพื้นฐานทางพันธุกรรม และสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์แตกต่างจากภาคอื่น ๆ จึงทำให้ "คนเมือง" รูปร่างสันตาคือ ไม่สูง ไม่เตี้ย ไม่อ้วน หรือผอมจนเกินไป มีผมดำ เขียวคตรง ผิวค่อนข้างขาว² ลักษณะเช่นนี้ อาจแตกต่างจากคนไทยในภาคใต้ ซึ่งมีผิวค่อนข้างดำกว่าคนไทยในภาคเหนือ ทั้งนี้ เนื่องจากเชื้อชาติและสภาพภูมิอากาศซึ่งแตกต่างกัน

¹ สนิท สัมกรการ "ลักษณะพิเศษบางประการของวัฒนธรรมภาคเหนือ" ใน สังคมและวัฒนธรรมของภาคเหนือประเทศไทย หน้า 14

² ก. หน้า 16

บทที่ 2

ลักษณะการผลิตเพื่อเลี้ยงตัวเองก่อน พ.ศ. 2398

1. ลักษณะการผลิตของชาวนาในสังคมเอเชีย ในระบบการผลิตแบบศักดินา ผู้ใช้แรงงานในการผลิตเป็นชาวนาซึ่งอาศัยในหมู่บ้านชนบทชาวนาเหล่านี้นอกจากเป็นผู้ผลิตอาหารเพื่อเลี้ยงสังคมเมือง หรือส่งส่วนให้แกรัฐแล้ว ชาวนายังเป็นกำลังสำคัญในการป้องกันอาณาจักร เมื่อถูกรุกราน ในประวัติศาสตร์ของระบบการผลิตแบบศักดินา แรงงานชาวนา หรือแรงงานไพร่ จึงมีความสำคัญที่สุดในการผลิต

1.1 ความหมายของคำว่าชาวนา อีริก อาร์ วูล์ฟ (Eric R. Wolf) ได้ให้ความหมายของคำว่าชาวนา พอสรุปได้ว่า ชาวนาหมายถึงผู้ประกอบอาชีพทางการเพาะปลูกหรือเลี้ยงสัตว์ในชนบท เพื่อได้ผลผลิตสำหรับเลี้ยงครอบครัวตัวเอง มีที่ดินเพื่อธุรกิจการค้าที่ดำเนินการใหญ่โต¹

เรดฟิลด์ (Redfield) ได้ให้ความหมายว่า ชาวนาคือผู้ประกอบการเพาะปลูกขนาดเล็ก ใช้เครื่องมือในการผลิตแบบง่าย ๆ ประกอบกับแรงงานในครอบครัวทำการผลิตเพื่อบริโภคเองและแบ่งให้ผู้มีอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจ²

เรย์มอนด์ เฟิร์ธ (Raymond Firth) ได้ให้ความหมายว่า ชาวนา หมายถึงผู้ประกอบการผลิตขนาดเล็ก ใช้เครื่องมือในการผลิตและเทคโนโลยีแบบง่าย ๆ

*-การผลิตแบบศักดินา หมายถึงระบบการผลิตที่ผู้ใช้แรงงานในการผลิตไม่มีกรรมสิทธิ์ในที่ดิน ที่ดินเป็นของรัฐหรือขุนนาง แรงงานในการผลิตขาดความอิสระ เพราะต้องสังกัดมูลนาย การแบ่งปันผลผลิตที่ได้ นอกจากเก็บไว้บริโภคเองแล้ว ยังต้องส่งถวายหรือเสียภาษีให้แกรัฐ นอกจากนี้รัฐมีสิทธิ์ในการเกณฑ์แรงงานเพื่อทำงานให้แกรัฐ

¹Eric R. Wolf. Peasants. p. 2.

²Teodor Shanin. "Peasantry as a Political Factor," in Peasants and Peasant Societies. p.240.

มีวัตถุประสงค์ในการผลิตเพื่อเลี้ยงตัวเอง และชาวนายังหมายถึงคนพื้นเมืองอื่น ๆ เช่น ชาวประมง อีกด้วย¹

ดาเนียล ธอร์เนอร์ (Daniel Thorner) ให้ความหมายของชาวนาคล้ายคลึงกับบุคคลอื่น ๆ แต่ได้รวมถึงหัตถกร และผู้ใช้แรงงานรับจ้างหลังฤดูกาลเก็บเกี่ยวด้วย²

เมื่อพิจารณาความหมายดังกล่าวแล้วก็สรุปได้ว่า ชาวนาหมายถึงผู้ประกอบการเพาะปลูก หรือเลี้ยงสัตว์ขนาดเล็ก ใช้เครื่องมือในการผลิตแบบง่าย ๆ ประกอบกับแรงงานในครอบครัว ผลิตเพื่อบริโภคเองและเสียดำเนินให้แก่วัฒนธรรมา หลังฤดูกาลเก็บเกี่ยว ชาวนาอาจทำงานรับจ้าง หรือทำหัตถกรรมเพื่อใช้เอง และส่งขายตลาดบ้าง นี่คือนิยามของชาวนาในปัจจุบัน

ลักษณะการผลิตของชาวนาในระบบการผลิตแบบศักดินา ก็มีลักษณะคล้ายคลึงกับชาวนาในปัจจุบัน คือเป็นผู้ประกอบการเพาะปลูกขนาดเล็ก และเลี้ยงสัตว์ไว้ใช้แรงงานหรือบริโภคใช้ปัจจัยการผลิตและเทคนิคการผลิตแบบง่าย ๆ มีวัตถุประสงค์ในการผลิตเพื่อเลี้ยงตัวเองและเสียดำเนินให้แก่วัฒนธรรมา ชาวนา นอกจากทำการเพาะปลูกแล้วยังใช้เวลาว่างหลังจากการเก็บเกี่ยวผลิตหัตถกรรมต่าง ๆ เพื่อใช้เอง

ถ้าพิจารณาด้านความคิด และวัฒนธรรม ชาวนามีใจคนใจ แต่เป็นคนซื่อ ชาวนาสามารถเข้าใจสิ่งต่าง ๆ ได้ดี สังเกตได้จากเพลงพื้นเมือง นิทาน หรือสุภาษิตต่าง ๆ ซึ่งแสดงออกในชีวิตประจำวัน³ แต่ชาวนาก็ขาดความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ มีความคิดแบบอนุรักษ์นิยม ทั้งนี้เนื่องจากระบบเผ่าชนและระบบเครือญาติ ทำให้ชาวนาต้องอยู่ในอำนาจของผู้อาวุโส คนหนุ่มยอมจำนนต่อแนวความคิดของคนแก่⁴ นอกจากนี้สังคมชาวนายังเป็น

¹Sutti Ortiz. "Reflections on the Concept of 'Peasant Culture' and 'Peasant Cognitive Systems' " in Peasants and Peasant Societies. p.322.

²Ibid., p.323.

³Maxim Gorky. "Peasantry in the Eyes of Others," in Peasants and Peasant Societies. p.370.

⁴Kazimierz Dobrowolski. "Peasant Traditional Culture" in

สังคมปิด มีการแต่งงานในพวกเดียวกัน มีค่านิยมแบบเดียวกัน เน้นความเหมือนกัน ไม่มีความขัดแย้งและเกาะกลุ่มกันอย่างเหนียวแน่น¹ ลักษณะเช่นนี้จึงขาดความเป็นเอกัตบุคคล ขาดความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ และมีวัฒนธรรมในการยอมจำนนมากกว่าการวรา

เนื่องจากสังคมชาวนา มีลักษณะดังกล่าวแล้ว จึงพัฒนาอย่างเฉื่อยชา และถูกเอารัดเอาเปรียบจากสังคมเมือง ในฐานะเป็นแหล่งเก็บภาษี ส่วยวัตถุขีปนโรงงานอุตสาหกรรม ภายในเมือง และเป็นแหล่งแรงงานรับจ้างราคาถูก² ในสังคมศักดินา ชาวนาเปรียบเหมือนฐานของปิรามิด ซึ่งต้องจ่ายกองทุนส่วนเกิน (surplus fund) ในลักษณะของแรงงานเงินตรา และสิ่งของ ให้แก่ผู้ปกครอง³

1.2 ลักษณะการผลิตในสังคมเอเชีย ลักษณะการผลิตของชาวนาในสังคมเอเชีย เป็นการผลิตแบบเลี้ยงตัวเอง⁴ แต่ละหมู่บ้านสามารถประกอบการผลิตทั้งด้านเกษตรกรรม และหัตถกรรม การแลกเปลี่ยนระหว่างหมู่บ้านมีน้อย ทั้งนี้เพราะแต่ละหมู่บ้านมีผลผลิตทั้งด้านเกษตรกรรม และหัตถกรรม เพียงพอในการเลี้ยงตนเอง⁵

ปัจจัยการผลิตเกี่ยวกับระบบที่ดิน ชาวนาหรือไพร่ชาดกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลในที่ดิน เพราะที่ดินเป็นของประมุขแห่งรัฐแต่เพียงผู้เดียว⁶ ชาวนามีสิทธิ์เป็นเจ้าของที่ดินเพียงการสืบเนื่อง⁷ หรือประกอบการทำมาหากินบนที่ดินซึ่งได้รับตกทอดเป็นมรดกได้ แต่ไม่มีกรรมสิทธิ์ในการเป็นเจ้าของ

¹Teodor Shanin. "Peasantry as a Political Factor" in Peasants and Peasant Societies. p.247.

²Alexander Vasilevich Chayanov. The Theory of Peasant Economy. p.35.

³Eric R. Wolf. Peasants. p.50 - 51.

⁴Lawrance Krader. The Asiatic Mode of Production. p.286.

⁵Ibid., p.119-122.

⁶Y. Varga. Politico-Economic Problems of Capitalism. p.335.

⁷Karl A. Wittfogel. Oriental Despotism. p.69 .

แรงงาน แรงงานเป็นกำลังสำคัญในการผลิตของแต่ละครอบครัว แรงงานในสังคมการผลิตแบบเอเซีย เป็นแรงงานที่ขาดความอิสระ¹ เนื่องจากพันนาการที่มีต่อรัฐ ในลักษณะการเช่าเวรยาม การส่งส่วยหรือเสียภาษี และระบบจารีตประเพณีที่เกิดขึ้นจากหมู่บ้าน² เช่น ระบบเครือญาติ ระบบอาวุโส ความเชื่อ และประเพณีต่าง ๆ สิ่งเหล่านี้ทำให้ชาวนาไม่สามารถแยกตัวเองออกจากหมู่บ้าน จึงส่งผลให้สังคมชาวนาเป็นสังคมปิด มีค่านิยมแบบเดียวกัน เน้นความเหมือนกัน เกาะกลุ่มกันอย่างเหนียวแน่นและปราศจากความขัดแย้ง³ ความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ใหม่ ๆ จึงเกิดขึ้นได้ยาก ดังนั้นการพัฒนาการผลิตในสังคมเอเซียจึงเปลี่ยนแปลงช้ามาก⁴

การแบ่งปันผลผลิต ในระบบการผลิตแบบเลี้ยงตัวเองในสังคมเอเซียนอกจากเก็บผลผลิตไว้เพื่อบริโภคแล้ว ยังต้องแบ่งผลผลิตส่วนหนึ่งให้แก่รัฐในลักษณะการเสียภาษีหรือค่าเช่าที่ดิน⁵ บรรณาการหรือส่วยจากหมู่บ้านได้ถูกรวบรวมไว้ที่รัฐ บางครั้งรัฐก็ขายผลผลิตเหล่านี้⁶ เพื่อแลกเปลี่ยนเป็นเงินตรา หรือนำผลผลิตเหล่านี้แจกจ่ายในด้านการสงคราม หรือการศาสนา⁷

ลักษณะการผลิตในสังคมเอเซีย ได้เกิดขึ้นติดต่อกันมาเป็นเวลานานกว่า 1,000 ปี และได้ถูกทำลายจนสูญสลายด้วยการรุกรานจากมหาอำนาจตะวันตกทั้งด้านเศรษฐกิจ และการทหาร⁸ เมื่อประมาณคริสต์ศตวรรษที่ 18, 19.

¹Karl A. Wittfogel. Oriental Despotism. p.83.

²Lawrance Krader. The Asiatic Mode of Production. p.288.

³Teodor Shanin. "Peasantry as a Political Factor" in Peasants and Peasant Societies. p.247.

⁴Lawrance Krader. op.cit., p.122.

⁵Y. Varga. Politico-Economic Problems of Capitalism. p.3.

⁶Lawrance Krader. op.cit., p.143.

⁷Karl A. Wittfogel. op.cit., p.94.

⁸Lawrance Krader. op.cit., p.286.

2. ลักษณะการณolithของชาวนาในภาคเหนือ พื้นที่ในดินแดนภาคเหนือของประเทศไทย ได้ปรากฏหลักฐานการตั้งถิ่นฐานแบบเมืองเป็นครั้งแรกในตำนาน สิงหนวัติกุมาร ซึ่งกล่าวว่าเมื่อมหาศักราชได้ 17 ตัว ปีกัดใจ (ปีเถาะ พ.ศ.430) พระเจ้าสิงหนวัติกุมาร ได้อพยพประชาชนจากมณฑลยูนนานในประเทศจีน¹ ลงมาสร้างเมืองใหม่ที่ริมฝั่งแม่น้ำโขง ในอำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงรายในปัจจุบัน เรียกว่าเมือง นาคพันธุสิงหนวัตินคร² และเมืองนี้ได้ประสบภัยธรรมชาติล่มจมในปี พ.ศ.1558³ นอกจากเมืองนาคพันธุสิงหนวัตินครแล้ว ยังมีเมืองอื่น ๆ ในแถบลุ่มน้ำภาคเหนือ ซึ่งมีอายุยืนนานไม่น้อยกว่า 1,000 ปีล่วงมาแล้ว เช่น เมืองเงินยาง ในอำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงรายในปัจจุบัน ซึ่งสร้างขึ้นใน พ.ศ.1181 ในสมัยพระยาหลวงจักรราช⁴ ต่อมาเชื้อสายของราชวงศ์นี้ได้สร้างนครเชียงใหม่เป็นราชธานีใน พ.ศ.1839

บริเวณลุ่มน้ำกก ในอำเภอเมือง จังหวัดลำพูนในปัจจุบันได้เคยเป็นที่ตั้งถิ่นฐานของพระนางจามเทวี ผู้สร้างเมืองหริภุญชัย เมื่อ พ.ศ.1200⁵ ได้มีกษัตริย์ปกครองเมืองติดต่อกันมาประมาณ 600 ปี ก็สูญเสียเอกราชแก่พม่าจนร้างแห่งเมืองนครเชียงใหม่ ใน พ.ศ.1825⁶

¹มานิต วัลลโภคม ตำนานสิงหนวัติกุมาร ฉบับตรวจค้น หน้า 27

²ดู. หน้า 32

³ดู. หน้า 94

⁴คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ จากต้นฉบับโบราณ อักษรไทยยวน หน้า 4

⁵พระโพธิรังสี คำแปลจามเทวีวงศ์พงศาวดารเมืองหริภุญไชย หน้า 89

⁶อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว การวิเคราะห์สังคมเชียงใหม่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นตามต้นฉบับโบราณในภาคเหนือ หน้า 63

ในปี พ.ศ.1839 พ่อขุนมั่งราย (พ.ศ.1805 – 1854) ซึ่งสืบสายโลหิตจาก พระยาลวะจิงกราช แห่งนครเงินยาง ไททรงสร้างเมืองเชียงใหม่¹ บริเวณที่ราบหุบเขา ริมฝั่งแม่น้ำปิง กษัตริย์แห่งราชวงศ์มั่งรายองค์ต่อมาได้ทรงขยายอาณาจักรลานนาออกไป กว้างขวาง ครอบคลุมดินแดน อันเป็นพื้นที่ของจังหวัดเชียงใหม่ เชียงราย ลำพูน ลำปาง น่าน แพร่ พะเยา และแม่ฮ่องสอน ในสมัยพระเจ้าติโลกราช (พ.ศ.1984 – 2030) ได้ทรงขยายอาณาเขตเข้าปกครองดินแดนบางส่วนในรัฐฉานของประเทศพม่า² กษัตริย์ แห่งราชวงศ์ มั่งรายได้ปกครอง อาณาจักรลานนาติดต่อกันถึง 262 ปี จนกระทั่งในสมัย พระเมกุฏิ (พ.ศ.2094 – 2101) จึงเสียเอกราชแก่พม่า³

หลังจากนั้นเป็นเวลาประมาณ 200 ปี ดินแดนในภาคเหนือของประเทศไทยเป็น สถานที่รบพุ่ง เมื่อแย่งชิงกำลังคนและทรัพย์สินสมบัติระหว่างไทย พม่า และการตั้งตัวเป็นอิสระ ของประชาชนในลานนา ในปี พ.ศ.2270 เทพสิงห์⁴ ประชาชนชาวลานนา ได้นำกำลัง คนเข้ายึดเมืองเชียงใหม่จากพม่าได้สำเร็จ แต่ในปี พ.ศ.2304 พม่าก็สามารถยึดเมือง เชียงใหม่กลับคืนได้ ใน พ.ศ.2317 พระยาเจ้านางแห่งเมืองเชียงใหม่ และเจ้ากาวิละ แห่งเมืองลำปาง ได้ร่วมกับกองทัพไทยขับไล่พม่าออกจากเชียงใหม่ได้สำเร็จ⁵ อาณาจักร ลานนาจึงปลอดภัยจากพม่า แต่เป็นประเทศราชของประเทศไทย จนกระทั่งในรัชสมัยพระบาท สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ.2411 – 2453) จึงได้รวมอาณาจักรลานนาเป็น ดินแดนเดียวกันกับประเทศไทย

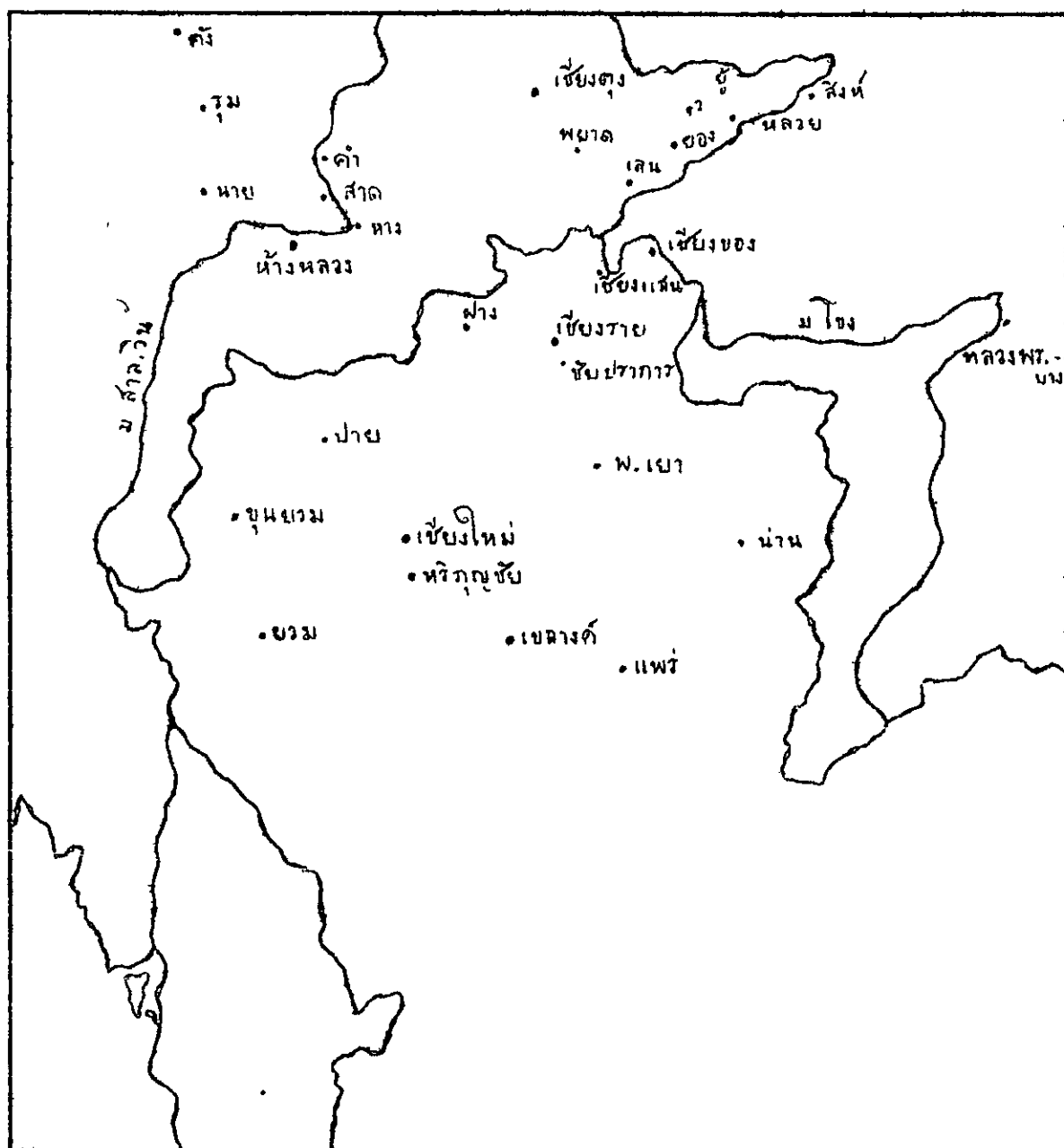
¹พระยาประชาภิจักรจักร พงศาวดารโยนก หน้า 271

²คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ จากต้นฉบับใบลานอักษรไทยยวน หน้า 64

³พระยาประชาภิจักรจักร ฉ.ด. หน้า 397 – 398

⁴ฉ. หน้า 418

⁵สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ไทยรบพม่า หน้า 484

ภาพประกอบ 8 แผนที่แสดงเมืองโบราณในภาคเหนือ

ที่มา คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์

ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่จากต้นฉบับโบราณอักษรไทยยวน หน้า 4

ถึงแม้ว่าวิวัฒนาการด้านการปกครองได้มีการเปลี่ยนแปลง แต่ลักษณะการผลิตและระบบกรรมสิทธิ์ก็คงเดิม หรืออาจเปลี่ยนแปลงบ้างเล็กน้อยกล่าวคือ

2.1 ปัจจัยในการผลิตและการแบ่งปันผลผลิต

ที่ดิน กฎหมายเกี่ยวกับการถือครองที่ดิน ในอาณาจักรล้านนาได้ระบุไว้อย่างเด่นชัดว่า "แผ่นดินทั้งหมดเป็นของท้าวพระยามหากษัตริย์"¹ หรือแผ่นดินเป็นของประมุขของรัฐ และประมุขของรัฐก็ทรงอนุญาตให้ประชาชนยึดครองที่ดินประกอบอาชีพได้ แต่หากระบบกรรมสิทธิ์ ทรัพยากรธรรมชาติ เช่น ป่าไม้ แร่ธาตุ สัตว์ป่า ฯลฯ ก็เป็นทรัพย์สินของรัฐ ผู้ใดบุกรุกหรือทำลายโดยมิได้รับอนุญาต มีความผิด ต้องเสียค่าปรับเป็นเงินตรา เช่น ลักลอบตัดไม้สัก เสียค่าปรับตันละ 300 เบี้ย ไม้ตะเคียนตันละ 660 เบี้ย ล่าหรือสัตว์ป่าเช่น ควายป่า วัวแดง กวาง อีเก้ง กระต่าย ไก่ป่า นกยูง ฯลฯ หรือสัตว์น้ำซึ่งได้แก่ปลาบางชนิด เช่น ปลาตะเพียน ปลาสวาย ปลาเทโพ ฯลฯ ก็ห้ามมิให้ประชาชนลักลอบทำร้ายหรือจับเป็นอาหารก่อนได้รับอนุญาต มิฉะนั้นมีความผิดต้องเสียค่าปรับไหม²

การหากระบบกรรมสิทธิ์ที่ดินของบุคคล มิใช่มีเพียงแต่อาณาจักรล้านนาไทย อาณาจักรกรุงศรีอยุธยา ก็มีลักษณะเช่นเดียวกัน "กฎหมายพระไอยการเบกเสรจ" มาตรา 52 ระบุว่า "ที่ในแคว้นกรุงเทพพระมหานครศรีอยุธยา มหาคิลกภพพรรัตนราชธานีบุรีรมย์ เป็นที่แห่งพระเจ้าอยู่หัว หากให้ราษฎรทั้งหลาย ผู้เป็นข้าแผ่นดินอยู่ จะได้เป็นที่ราษฎรหาได้"³

¹มังรายศาสตร์ แปลโดย ประเสริฐ ณ นคร หน้า 110

²ก. หน้า 117 - 119

³กฎหมายตราสามดวง เล่ม 3 หน้า 115

การขาดระบบกรรมสิทธิ์ที่ดิน เพราะที่ดินเป็นของประมุขสูงสุดของรัฐแต่เพียงผู้เดียว เป็นลักษณะทั่ว ๆ ไปของสังคมเอเชีย¹ ซึ่งแตกต่างกับระบบการผลิตของยุโรปในสมัยศักดินา (Feudalism) ถือว่ากรรมสิทธิ์ที่ดินเป็นของขุนนาง² ความแตกต่างกันในการถือครองกรรมสิทธิ์ที่ดินได้ส่งผลกระทบให้ ระบบการปกครองของไทยและลานนา รวมอำนาจเข้าสู่ส่วนกลางอย่างเห็นว่นแนมากกว่าระบบศักดินายุโรป ซึ่งมีลักษณะค่อนข้างกระจายอำนาจตามสิทธิ์ในการถือครองที่ดิน

แรงงาน แรงงานคนและสัตว์ เป็นปัจจัยสำคัญในการผลิตของสังคมลานนา ในขณะที่ที่ดินรกร้างว่างเปล่ามีมาก แต่แรงงานมีน้อยการแสวงหาแรงงานโดยการยกกองทัพโจมตี บ้านเมืองหรือชุมชนอื่นแล้วกวาดต้อนแรงงานเหล่านั้นเพื่อเป็นกำลังสำคัญในการผลิตจึงเป็นเหตุการณ์ปกติในการทำสงครามของชนชาติในคาบสมุทรอินโดจีน แรงงานซึ่งได้จากการกวาดต้อนเชลยในยามสงคราม ส่วนมากเป็นบ่าวไพร่จางวัลแกแม่ทัพนายกอง เช่น ในปี พ.ศ. 2382 กองทัพเมืองเชียงใหม่ และเมืองลำพูนยึดได้เมืองสาต เมืองทวน และเมืองป ในรัฐฉานประเทศพม่า ในปัจจุบัน กองทัพเชียงใหม่-ลำพูน ได้กวาดต้อนเชลยศึกษา-หญิง รวมทั้งสิ้น 1,868 คน แบ่งให้แกแม่ทัพนายกอง 1,000 คน ถวายกรุงเทพฯ 868 คน แต่กรุงเทพฯ ปฏิเสธในการรับเชลยศึกเหล่านี้³

ไพร่หรือชาวนา นอกจากใช้แรงงานของตนเองในการผลิตแล้วยังมิได้มีความอิสระในการประกอบอาชีพเท่าที่ควร ทั้งนี้เพราะต้องสังกัดมูลนาย "ไพร่สิบคนหื้อ มีนายสิบผู้หนึ่ง นายสิบห้าคนหื้อมีนายห้าสิบผู้หนึ่ง นายห้าสิบมีสองคนหื้อ มีนายร้อยผู้หนึ่ง..."⁴ นอกจาก

¹ Y. Varga. Politico-Economic Problems of Capitalism. p.335.

² Ibid., p.344.

³ พระยาประกาศกิจกรจักร พงศาวดารโยนก หน้า 487

* หื้อ = ให้

⁴ มังรายศาสตร์ฉบับวัดหมื่นเงินกอง แปลโดย สมหมาย เปรมจิตต์ หน้า 2

สังกัดมูลนายเพื่อให้สะดวกในการปกครองและควบคุมดูแลแล้ว ไพร่ต้องทำหน้าที่เฝ้าเวรยาม รับใช้เจ้านาย¹ เหมือนไพร่ในสังคมไทย จนกว่าอายุครบ 50 ปี² จึงหมดภาระหน้าที่ กฎหมายไค้ระบุงการเข้าเวรยามไว้ว่า "ควรให้ไพร่มีเวรพักเปลี่ยนกันมาทำงานหลวง 10 วัน กลับไปสร้างเหมืองฝาย ไร่ นา สวน เรือกที่คืน 10 วัน"³

ระยะเวลาในการเกณฑ์แรงงานไพร่ เพื่อรับใช้มูลนายแตกต่างกันบ้างในแต่ละสมัย ในที่สุดก็ได้ยกเลิกใน พ.ศ. 2443⁴ กว่าแรงงานไพร่ในลานนาจะได้รับอิสระชวาวนาหรือไพร่ ต้องสังกัดรับใช้มูลนายไม่น้อยกว่า 1,000 ปี

เนื่องจากแรงงานไพร่เป็นปัจจัยสำคัญในการผลิต ในสังคมลานนาจึงได้ตรากฎหมาย ให้ขุนนางเห็นความสำคัญและไม่ถูกเหยียดหยามไพร่ไว้ว่า "บ้านเมืองใดไม่มีไพร่ ก็ไม่เป็น เมือง บเป็นยศศักดิ์ แม้ประโยชน์อันใดก็มีในไพร่ไว้"⁵ ทั้งนี้เพราะไพร่เป็นผู้ทำไร่ ทำนา ทำสวน ให้เกิดประโยชน์แก่บ้านเมือง⁶ เพื่อให้ไพร่อยู่ดีกินดีมีที่ดินทำมาหากิน เจ้าขุนมูลนาย จะได้รับผลผลิตจากไพร่ในลักษณะของการเสียภาษี จึงได้ตรากฎหมายเพื่อส่งเสริมการบุกเบิก ที่ดินใหม่เพื่อ ทำไร่ ทำนา ไว้ว่า "ไพร่หากได้บุกเบิกนาอย่างถาวรสร้างบ้านที่สวนกิน 3 ปี เยียะเอาถอกครอบแะ"⁷ หมายความว่า ไพร่สามารถบุกเบิกที่ดินทำมาหากินได้ โดย รัฐบาลไม่เก็บภาษีในระยะแรกเป็นเวลา 3 ปี หลังจากนั้นต้องเสียภาษีให้แก่รัฐ การเสียภาษี ชาวแบงออกเป็น 3 ครั้ง ครั้งที่ 1 เมื่อข้าวถึงท้อง ครั้งที่ 2 เมื่อข้าวออกรวง ครั้งที่ 3 เมื่อเก็บเกี่ยวเรียบร้อยแล้ว ทั้งนี้เพื่อป้องกันมิให้ไพร่เคืองครอน⁸

¹ มังรายศาสตร์ฉบับวัดหมื่นเงินกอง แปลโดย สมหมาย เปรมจิตต์ หน้า 3

² มังรายศาสตร์ แปลโดย ประเสริฐ ณ นคร หน้า 5

³ "กฎหมายมังรายฉบับนาย ศักดิ์ รัตนชัย มอญแกหอสุมุดแห่งชาติ" แปลโดย ศักดิ์ รัตนชัย ศิลปากร 4 : 70-85 พฤศจิกายน 2521

⁴ กองกฎหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ค. 13.2/21 พระราชบัญญัติการเก็บเงินค่าแรงแทนเกณฑ์มณฑลตะวันตกเฉียงเหนือรัตนโกสินทร์ศก 119

⁵ "กฎหมายมังรายฉบับนาย ศักดิ์ รัตนชัย มอญแกหอสุมุดแห่งชาติ" น.ค.

⁶ ฎ.

⁷ มังรายศาสตร์ฉบับวัดหมื่นเงินกอง น.ค.

⁸ ฎ. หน้า 4 —

วิวัฒนาการในการเสียภาษีข้าว ได้เปลี่ยนแปลงตามรัชสมัย ในระเบียบข้อบังคับปลีกย่อย แต่หลักการสำคัญในการเสียภาษีเป็นข้าวเปลือกให้แก่รัฐมิได้เปลี่ยนแปลงในรัชสมัยพระเจ้ากาวิโรสุริยวงศ์ (พ.ศ. 2396 - 2413) ชาวนาเสียภาษีให้แก่อัฐ 2 สัก ต่อข้าวเชื้อ 1 สัก¹ การเก็บภาษีเป็นข้าวเปลือกได้ประกาศยกเลิกเก็บเป็นเงินแทน ในปี พ.ศ. 2427 เมื่อสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นพิริยประภากร ได้ปฏิรูปการเก็บภาษีอากรในมณฑลพายัพ²

นอกจากชาวนาต้องเสียภาษีเป็นข้าวเปลือกให้แก่รัฐแล้ว ยังต้องแบ่งผลผลิตให้แก่ผู้ถือครองที่ดินด้วยในกรณีเช่านาบุคคลอื่น เช่น "ทำนาแบ่งข้าวกัน ให้เจ้าของนาได้ค่านาไปก่อน พันธุ์ข้าวของผู้ใดให้ไถ่คืนไปก่อน ที่เหลือจึงแบ่งกันตามที่ตกลงกันไว้เถิด"³

สรุปแล้ว ลักษณะการแบ่งผลผลิตของชาวนา ต้องแบ่งออกเป็น 3 ส่วน

1. เพื่อเสียภาษีให้แก่อัฐ
2. แบ่งให้เจ้าของที่ดิน
3. เก็บไว้บริโภคเอง

ลักษณะการใช้แรงงาน ประกอบการผลิต แบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ

1. รับใช้เจ้าขุนมูลนายประกอบการผลิต
2. ประกอบการผลิตเพื่อเลี้ยงตัวเอง

ในเวลาเกิดสงคราม ชาวนาต้องถูกเรียกระดมพลอย่างเร่งด่วนเพื่อทำหน้าที่ป้องกันประเทศชาติ หรือบางครั้ง แรงงานของชาวนา ก็ต้องทำการสู้รบเพื่อแย่งชิงอำนาจ

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ก. 14.4/1
เรื่อง ภาษีอากรและการพนันในหัวเมืองมณฑลลาวเฉียง เจ้าบุรีรัตน์ หลวงพระยาศรีสิงหนาท
ลงวันที่ 29 มีนาคม ร.ศ. 108

² วัลลภา เครือเทียนทอง การปฏิรูปการปกครองอาณาไทยในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หน้า 54 - 55

³ มังรายศาสตร์ แปลโดย ประเสริฐ ณ นคร หน้า 107

ในกลุ่มเจ้าขุนมูลนาย นี่ก็อลักษณะของแรงงานไพร่หรือชาวนา ซึ่งมีความสำคัญในประวัติศาสตร์ ทั้งด้านการผลิตและยุทธศาสตร์

แรงงานชาวนาในลานนากับแรงงานชาวนาไทยในสมัยกรุงศรีอยุธยา ก็ไม่แตกต่างกันในหลักการสำคัญ กล่าวคือ แรงงานไพร่ในสมัยกรุงศรีอยุธยาต้องสังกัดมูลนายถูกเกณฑ์แรงงานและเสียภาษีอากรให้แก่รัฐ¹ ในยามสงครามไพร่ก็เปลี่ยนสถานภาพจากชาวนาเป็นนักรบ เนื่องจากแรงงานไพร่หรือแรงงานชาวนา มีความสำคัญต่อความมั่นคงและความมั่งคั่งต่อราชอาณาจักร ผู้ปกครองจึงได้ใช้วิธีทางทุกประการในการควบคุมพลังคน และมีพลังคนไว้เพื่อความอยู่รอดของสังคม²

2.2 เทคนิคในการผลิต

เนื่องจากลักษณะภูมิประเทศของภาคเหนือ ประกอบด้วยทิวเขาเรียงขนานเป็นแนวยาวกับเส้นลองจิจูดจากทิศเหนือลงสู่ทิศใต้ ระหว่างทิวเขามีที่ราบหุบเขา³ ซึ่งเป็นที่ตั้งถิ่นฐานของประชาชน เนื่องจากพื้นที่บริเวณหุบเขามีความลาดเท เมื่อฝนตกกระแสน้ำจึงไหลจากที่สูงลงสู่ที่ต่ำตามแรงดึงดูดของโลกอย่างรวดเร็ว ประชาชนในภาคเหนือจึงต้องสร้างฝาย เพื่อกั้นกระแสน้ำให้ออสูงขึ้นค้ำหลังฝายให้น้ำไหลเข้าสู่คลองส่งน้ำหรือเหมือง ซึ่งขุดค่อจากแม่น้ำหรือลำธารผ่านพื้นที่ทำการเกษตรกรรม ลักษณะการสร้างเหมืองฝาย มีใช้กระทำกันเฉพาะในเขตภาคเหนือของประเทศไทยเท่านั้น ในเขตสิบสองปันนาของพม่าไทยลื้อ ในมณฑลยูนนานภาคใต้ของจีน บริเวณหุบเขาในภาคเหนือของคาบสมุทรอินโดจีน⁴ และ

¹ ชจร สุขพานิช ฐานันครไพร่ หน้า 20 - 29

² จอร์จ โรสเซ็น ชาวนาไทยกับการเปลี่ยนแปลง แปลโดย สุเทพ สุนทร เกสัช หน้า 55

³ Robert L. Pendleton. Thailand Aspects of Landscape and Life. p.40.

⁴ ชีเกฮารุ ทานาเบ้ "การชลประทานเพื่อการเกษตรในประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ-ไทย" วารสารธรรมศาสตร์ 2 : 73 - 77 ตุลาคม 2518 - มกราคม 2519

บริเวณเขตรมในเทศอินเดีย จีน ตลอดจนกลุ่มประเทศในเอเชียอาคเนย์¹ ก็ใช้ระบบการชลประทานเช่นนี้ด้วย

การสร้างฝายเพื่อการชลประทานในภาคเหนือ ได้เกิดขึ้นไม่น้อยกว่า 1,000 ปีล่วงมาแล้ว ทั้งนี้ได้ปรากฏหลักฐานว่า ในขณะที่พระยาละโว้จิงกราช บรรพบุรุษของพ่อขุนมั่งรายสร้างเมืองเงินยาง* เป็นราชธานีใน พ.ศ. 1181 ก็ได้ประกาศให้ราษฎรสร้างเรือกสวนไร่นา และเมืองฝาย² นอกจากเมืองฝายแล้ว ชาวนาในภาคเหนือยังรู้จักสร้างระหัดวิดน้ำ เพื่อใช้ในการเกษตรกรรมอีกด้วย³

ความเชื่อเกี่ยวกับฝายก็เช่นเดียวกับนา ซึ่งถือว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์มีผีฝายประจำอยู่ที่ฝาย จึงต้องสร้างหอนูชาติฝาย⁴ และไกรทาลายมีความผิดต้องเสียค่าปรับ หรือสร้างฝายขึ้นใหม่⁵

การสร้างฝายเป็นหน้าที่ของชาวนาในภาคเหนือทุกคน ต้องร่วมแรงร่วมใจกันกระทำเมื่อถึงฤดูกาลก่อนทำนา ชาวนาก็จักเตรียมเสาไม้ ไม้ไผ่ กิ่งไม้ ใบไม้ กรวด และทรายไว้เพื่อสร้างฝาย ในครั้งแรกชาวนาต้องทอเสาไม้ให้ทงกันพอสมควรขวางลำน้ำไว้ นำไม้เควมาตอกติดกับเสาแล้ว กรูด้วยไม้ไผ่ติดกับเกว พร้อมกับอัดกิ่งไม้ ใบไม้ และกรวดทราย ลงในคอกให้เต็ม⁶ วัสดุดังกล่าวแล้วได้กั้นขวางกระแสน้ำ ทำให้น้ำคานหลังฝายเออ

¹Lawrence Krader, The Asiatic Mode of Production, p.290.

* เมืองเงินยาง ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำโขง อำเภอยะรังแสน จังหวัดเชียงราย

²คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่จากต้นฉบับใบลานอักษรไทยยวน หน้า 4

³"มังรายศาสตร์ หรือกฎหมายของพระเจ้าเมงราย" แปลโดย สงวน โชติสุขรัตน์ วัฒนธรรมไทย 7 : 35 - 37 พฤศจิกายน 2517

⁴"มังรายศาสตร์" แปลโดย ประเสริฐ ณ นคร หน้า 97

⁵"มังรายศาสตร์ หรือกฎหมายของพระเจ้าเมงราย" ล.ก. หน้า 37

⁶กรมชลประทาน แนะนำเขื่อนและฝายชลประทานเพื่อประชาชน หน้า 11

สูงขึ้น แล้วไหลเข้าสู่เหมืองซึ่งขุดผ่านทุ่งนา เพื่อป้องกันมิให้ฝ่ายทองพังทะลาย เนื่องจากแรงดันของกระแส น้ำ ขาวนาจึงไม่สร้างสันฝายให้สูงเกินไป ทั้งนี้เพื่อระบายน้ำให้ไหลผ่านสันฝายได้ แต่เนื่องจากวัสดุที่ใช้ทำฝายไม่มีความคงทนเท่าที่ควรจึงต้องมีการซ่อมแซม หรือสร้างฝายทุก ๆ ปี¹ โดยการไ้แรงงานและวัสดุจากขาวนาซึ่งต้องร่วมแรงร่วมใจกันอย่างจริงจัง บุคคลใดมิได้สร้างเหมืองฝาย แล้วยังขโมยน้ำจากเหมืองซึ่งถือว่าเป็นกรรมสิทธิ์ของส่วนรวม มีความผิดต้องถูกปรับไหมหรือถ้าไม่เชื่อหลายมีการขโมยน้ำเหมืองอีก จับได้ถูกรุมท้าวร้ายร่างกายบาดเจ็บหรือถึงแก่ความตาย ผู้ท้าวร้ายก็ไม่มีความผิด²

ระบบการชลประทาน แบบเหมืองฝายหรือการใช้ระหัดวิดน้ำ เป็นวัฒนธรรมในการเกษตรกรรมอย่างหนึ่งของขาวนาในภาคเหนือ ซึ่งดำเนินติดต่อกันมาไม่น้อยกว่า 1,000 ปี สาเหตุของการเกิดวัฒนธรรมการชลประทานแบบเหมืองฝาย เนื่องจากสภาพภูมิประเทศประกอบด้วยทิวเขา พื้นที่มีความลาดเท ไม่สามารถกักน้ำไว้ได้นาน มนุษย์จึงได้สร้างเหมืองฝายขึ้น เพื่อใช้ในการเกษตรกรรม

2.3 ระบบการผลิตแบบรวมเกษตรกรรมและหัตถกรรมในหมู่บ้าน ขาวนา
 ในหมู่บ้านภาคเหนือของประเทศไทย ประกอบด้วยหลัก 2 ประการคือ การเกษตรกรรม และหัตถกรรม วัตถุประสงค์ในการผลิตเกษตรกรรม ก็เพื่อเลี้ยงตัวเอง และเสียภาษีให้แก่รัฐบาล และอาจมีผลผลิตเหลือเพียงพอสำหรับทำบุญหรือใช้ในพิธีกรรมต่าง ๆ บาง สำหรับผลผลิตก้นหัตถกรรม ผลิตขึ้นเพื่อใช้เอง ลักษณะการผลิตเช่นนี้ จึงทำให้ผลผลิตในหมู่บ้านเพียงพอในการเลี้ยงตัวเองเป็นส่วนมาก การพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันระหว่างหมู่บ้านจึงมีน้อย การผลิตเพื่อเลี้ยงตัวเองในภาคเหนือได้ดำเนินติดต่อกันมาไม่น้อยกว่า 1,000 ปี แต่ได้เริ่มสลายเมื่อประเทศไทยได้เปิดการค้าขายกับต่างประเทศอย่างเสรี ในปี พ.ศ. 2398

¹ กรมชลประทาน แนะนำเขื่อนและฝายชลประทานเพื่อประชาชน หน้า 11

² "มังรายศาสตร์ หรือ กฎหมายของพระเจ้ามังราย" แปลโดย สงวน โขติสุวรัตน์
วัฒนธรรมไทย 7 : 35 - 38 พฤศจิกายน 2517

การเลี้ยงสัตว์ นอกจากเลี้ยงเองแล้วยังมีการเช่าแรงงานสัตว์ ในฤดูกาลทำนาด้วย¹ อัตราค่าเช่า ถ้าเป็นวัวควายปีกใหม่เสียค่าเช่าถูกกว่า วัวควายซึ่งผ่านการฝึกฝนดีแล้ว² การเช่าแรงงานสัตว์ทำงานในฤดูกาลเพาะปลูกเป็นวัฒนธรรมทางการเกษตร ที่ชาวนาในภาคเหนือยังคงดำรงรักษาเอกลักษณ์ของตนไว้จนถึงปัจจุบัน³

การหัตถกรรมในหมู่บ้าน ในหมู่บ้านภาคเหนือมีไม้ไผ่เกือบทุกหมู่บ้าน ชาวนาในหมู่บ้านส่วนมากใช้ไม้ไผ่สร้างบ้านเรือน และสานภาชนะเครื่องใช้ภายในบ้าน ตลอดจนเครื่องมือจับสัตว์น้ำ⁴ การผลิตเครื่องจักรสาน เป็นหน้าที่ของเพศชาย ในคำสอนพระยามังราย ได้สอนเพศชายว่า "ชายผู้ใดได้เป็นเชยท่านผู้อื่น...หมั่นกระทำการนาและการไร่ หมั่นสาน กวย* และชา** ดั้นเชือกม้าวัวควาย"⁵ ในขณะที่ยุชชายผลิตเครื่องจักรสาน ผู้หญิงก็ปั่นฝ้าย กรอผ้า เพื่อทอผ้า วิธีการเช่นนี้คงดำเนินติดต่อกันมาไม่ต่ำกว่า 2000 ปีล่วงมาแล้ว⁶ ในกฎหมายมังรายได้ระบุไว้ว่า ผู้ใดลักลอบตัดต้นฝ้ายของผู้อื่นมีความผิดปรับไหมต้นละ 4000 เบี้ย⁷ ในสมัยพระเจ้ากือนา (พ.ศ.1898 - 1928) แห่งราชวงศ์มังราย ก็ได้ปรากฏหลักฐานเกี่ยวกับการปั่นฝ้าย กรอผ้า ของผู้หญิง⁸

วิวัฒนาการของการทอผ้า ได้ดำเนินติดต่อกันมาและเป็นหน้าที่ของเพศหญิง สังฆราช ปาลเลกัวซ์ ได้บันทึกไว้ว่า ผู้หญิงในภาคเหนือมีหน้าที่ปั่นฝ้าย กรอผ้า เพื่อทอผ้า⁹ พญาพรหม

¹มังรายศาสตร์ แปลโดย ประเสริฐ ฒ นคร หน้า 72

²ดู หน้า 124

³วันเพ็ญ สุรฤกษ์ "การเลี้ยงสัตว์และการเช่าแรงงานสัตว์ในกิจกรรมทางการเกษตรของภาคเหนือ" วารสารภูมิศาสตร์ 2 : 64 - 70 กรกฎาคม 2521

⁴สังฆราช ปาลเลกัวซ์ เล่าเรื่องเมืองไทย แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร หน้า 130

*กวย หมายถึง ภาชนะสานกวยไม้ไผ่ มีตาทาง ๆ เช่น ภาชนะบรรจุถ่าน

**ชา หมายถึง ตะกร้า

⁵คำสอนพระยามังราย แปลโดย สมหมาย เปรมจิตต์ หน้า 21

⁶ชิน อูยติ คนก่อนประวัติศาสตร์ในประเทศไทย หน้า 25 - 27

⁷มังรายศาสตร์ , , ล.ก. หน้า 116

⁸คลองพิจารณาแดงอุยชนก้า แปลโดย มณี พยอมยงค์ หน้า 28

⁹สังฆราช ปาลเลกัวซ์ ล.ก. หน้า 334

(พ.ศ.2345 – 2430) กวีเอกในอาณาจักรล้านนา ได้บรรยายว่าในยามพลัดพรากจากภรรยา เมื่อคิดถึงก็ดูน้ำ ซึ่งภรรยาเป็นผู้ทอให้ พอคลายความคิดถึงไคว้¹ ในการขับซอเพลงบันฝ้าย ซึ่งเป็นที่นิยมกันในเมื่อน่าน ไคว้กล่าวถึงวิธีการทอผ้าว่า "บันฝ้ายห้อมมันเป็นใยจะทอผ้าใบห้อมป้อละอ่อน...บันฝ้ายห้อมมันคี่ ๆ เอาเคอะสาวจี บันฝ้ายเหียใหม่"² หมายความว่า บันฝ้ายให้เป็นเส้นค้าย เพื่อทอผ้าให้สามี่ บันฝ้ายให้คี่ ๆ นะสาวน้อย

การปลูกฝ้ายเพื่อทอผ้าใช้เองของชาวนาในภาคเหนือ คงดำเนินติดต่อกันมาจนกระทั่งได้เปิดการค้าขายอย่างเสรีใน พ.ศ.2398 ผ้าและเสื้อผ้าสำเร็จรูปได้ส่งเข้ามาจำหน่ายในประเทศไทยและในภาคเหนือ แต่มิได้ส่งผลกระทบต่อชาวนาในหมู่บ้านชนบทภาคเหนือมากนัก คาร์ล บ็อค ได้เดินทางสำรวจภาคเหนือในปี พ.ศ.2424 ได้บันทึกว่า "เกือบทุกบ้านในภาคเหนือมักมีทูกแบบพื้นเมืองอยู่ในห้อง หรือไค่ถุนบ้าน เพื่อทอผ้าใช้ในครัวเรือน"³ โฮลต์ เอส.ฮัลเลตต์ (Holt S. Hallett) นักสำรวจชาวอังกฤษ ได้เดินทางเข้ามาในภาคเหนือ เมื่อ พ.ศ.2427 เพื่อสำรวจสร้างเส้นทางรถไฟ ระหว่างไทย พม่า และมณฑลยูนนานในประเทศจีน ได้กล่าวถึงการทอผ้าและปลูกข้าวว่า ประชาชนในเมืองงาว เมืองเชียงราย เมื่อน่าน เมืองแพร่ ปลูกฝ้าย ข้าว และพืชผลอื่น ๆ ข้าวปลูกไว้เพื่อบริโภคเอง⁴

จากการสัมภาษณ์ นายชันแก้ว พรหมกร ชาวนาอายุ 80 ปี ได้อธิบายหลักการทอผ้าว่า ในวัยเด็กอายุประมาณ 10 – 15 ขวบ หรือระหว่าง พ.ศ.2452 – 2457 แม่เป็น

¹เส้นหา บุญรักษ์ วรรณกรรมคำของภาคเหนือ หน้า 51 – 52

²มณี พยอมยงค์ วัฒนธรรมล้านนาไทย หน้า 11

³คาร์ล บ็อค สมัยพระปิยมหาราช แปลโดย เสรีบุร พันธรังษี และอัมพร จุลานนท์ หน้า 441

⁴Holt S. Hallett. A Thousand Miles on an Elephant in the Shan States. p.142.

ผู้ทอดผ้าและเย็บเสื้อผ้าให้แก่อีก ๆ ฝ่ายปลูกเองในหมู่บ้าน ชาวนาคนอื่น ๆ ในละแวกนั้นล้วน
แต่ทอดผ้าทุกวันเรือน¹ นางดี เมืองใจ ชาวนาอายุ 88 ปี ก็เคยปลูกฝ้ายและทอดผ้าหญิง
ในหมู่บ้านอายุรุ่นราวคราวเดียวกับ นางดี เมืองใจ ทอดผ้าเป็นทุกคน การทอดผ้าได้กระทำ
มาตั้งแต่บรรพบุรุษ ผ้าทอดมีความทนทานดีกว่าผ้าในปัจจุบัน² นายแก้ว ใจกว้าง อายุ 88 ปี
อธิบายว่า แม่และภรรยาเคยทอดผ้า ซื้อมาจากตลาดในเมืองเชียงใหม่ มิได้ปลูกฝ้ายเพื่อ
ปั่นขาย³ และลักษณะเช่นนี้ก็เหมือนกับกรณีของ นายชาน ทองคำดี อายุ 81 ปี ซึ่งมี
ภูมิลำเนาอยู่ใกล้ตลาดเมืองลำปาง⁴ เมื่อทอดผ้าเสร็จแล้วก็นำมาขายอมสี่ ถ้าต้องการสีดาก็แช่
ผ้าในน้ำซึ่งสกัดจากผลมะเกลือ ถ้าต้องการสีน้ำเงินก็แช่ผ้าในน้ำซึ่งสกัดจากใบครามประมาณ
10 วัน ก็ได้สีผ้าตามต้องการ⁵

¹ ชันแก้ว พรหมกร อายุ 80 ปี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ ชูลีหิธิ์ ชูชาติ เป็นผู้สัมภาษณ์
ที่บ้านเลขที่ 8 หมู่ที่ 3 ตำบลป่าป่อง อำเภอคอยสะเกิด จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อวันที่ 26
กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2522

² ดี เมืองใจ อายุ 88 ปี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ ชูลีหิธิ์ ชูชาติ เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่
บ้านเลขที่ 130 หมู่ที่ 2 ตำบลชมพู อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อวันที่ 22 มีนาคม พ.ศ. 2522

³ แก้ว ใจกว้าง อายุ 88 ปี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ ชูลีหิธิ์ ชูชาติ เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่บ้าน
เลขที่ 68 หมู่ที่ 1 ตำบลคอนแก้ว อำเภอแม่วัง จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อวันที่ 4 สิงหาคม
พ.ศ. 2522

⁴ ชาน ทองคำดี อายุ 81 ปี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ ชูลีหิธิ์ ชูชาติ เป็นผู้สัมภาษณ์
ที่บ้านเลขที่ 22 หมู่ที่ 2 ตำบลชมพู อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง เมื่อวันที่ 6 กันยายน
พ.ศ. 2522

⁵ บัน ปัญฐานวล อายุ 78 ปี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ ชูลีหิธิ์ ชูชาติ เป็นผู้สัมภาษณ์
ที่บ้านเลขที่ 93 ตำบลปากช่อง อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน เมื่อวันที่ 3 สิงหาคม พ.ศ. 2522
และ เรือน ใจกุนา อายุ 87 ปี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ ชูลีหิธิ์ ชูชาติ เป็นผู้สัมภาษณ์
ที่บ้านเลขที่ 131 หมู่ที่ 6 ตำบลป่าแดด อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อวันที่ 22 กุมภาพันธ์
พ.ศ. 2522

ถ้าพิจารณาเกี่ยวกับปัจจัย 4 ประการของมนุษย์ ได้แก่ อาหาร ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม และยารักษาโรค ประชาชนในหมู่บ้านผลิตได้เองเป็นส่วนมาก เช่น ปลูกข้าว เลี้ยงสัตว์ และพืชผลอื่น ๆ เพื่อบริโภค ที่อยู่อาศัยสามารถสร้างได้เองโดยใช้วัสดุภายในท้องถิ่น ยารักษาโรคก็สามารถสกัดจากสมุนไพรต่าง ๆ ซึ่งมีอยู่ในท้องถิ่นและมีหมอรักษาโรคประจำหมู่บ้าน เมื่อผลิตผลต่าง ๆ สามารถตอบสนองความต้องการได้เป็นส่วนมาก การแลกเปลี่ยนสินค้า หรือสิ่งของระหว่างหมู่บ้านในชนบทจึงมีน้อย ทั้งนี้เพราะหมู่บ้านมีผลผลิตเพียงพอในการเลี้ยงตนเอง การแลกเปลี่ยนจึงมีน้อย

3. การแลกเปลี่ยนผลผลิตระหว่างหมู่บ้าน ถ้าพิจารณาผลผลิตส่วนใหญ่แล้ว หมู่บ้านมีผลผลิตต่าง ๆ เลี้ยงตัวเองอย่างเพียงพอ การแลกเปลี่ยนจึงมีน้อย สิ่งของหรือสินค้าสำคัญซึ่งมีการแลกเปลี่ยนกันมากในภาคเหนือ คือ เกลือ เครื่องปั้นดินเผา และเครื่องใช้ทำถ้วยเหล็ก ทั้งนี้เพราะไม่สามารถผลิตได้เองทุก ๆ หมู่บ้านยังมีสิ่งของอีกหลายชนิดในหมู่บ้านอาจผลิตเองไม่ได้ก็ต้องมีการแลกเปลี่ยน แต่สิ่งของหรือวัตถุเหล่านั้นมีลักษณะเป็นสิ่งที่ของฟุ่มเฟือยมิได้มีความจำเป็นต่อชีวิตของไพร่หรือชาวนาเท่าที่ควร

เกลือ เกลือเป็นสินค้าอย่างหนึ่ง ซึ่งแต่ละหมู่บ้านผลิตเองไม่ได้ ต้องมีการแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกัน ดังนั้นการแลกเปลี่ยนสินค้าประเภทนี้ จึงดำเนินมาเป็นเวลาช้านาน ในสมัยพระเจ้ามังรายได้กล่าวถึงการค้าระหว่างเมืองว่า มีพ่อค้าทางบก ทางน้ำ จากเมืองเชียงราย เมืองฝาง เมืองลำพูน และเมืองกรุงศรีอยุธยาเดินทางเข้ามาค้าขาย¹ พ่อค้าจากภาคกลางต่างกล่าวแล้ว อาจนำเกลือมาจำหน่ายในภาคเหนือพร้อมกับสินค้าอื่น ๆ ด้วย สังฆราช ปาลเลกัวซ์ ซึ่งเข้ามาในเมืองไทย พ.ศ. 2372 ได้อธิบายว่า เกลือเป็นสินค้าสำคัญมากในเมืองเชียงใหม่ต้องส่งขึ้นไปจากกรุงเทพฯ และขายได้ราคาดีมาก²

¹คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่จากต้นฉบับใบลานอักษรไทยยวน หน้า 10

²สังฆราช ปาลเลกัวซ์ เล่าเรื่องเมืองไทย แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร
หน้า 40

นอกจากเกลือทะเล ประชาชนในภาคเหนือ ยังบริโภคเกลือสินเธาว์ ซึ่งมีอยู่มาก ในจังหวัดน่าน บริเวณตำบลบ่อเกลือเหนือ ตำบลบ่อเกลือใต้ อำเภอปัว และบริเวณตามหุบเขา และลำธารในอำเภอแม้อาจิ¹ ใน พ.ศ. 2427 เจมส์ แมคคาร์ธี (James McCarthy) ได้เดินทางผ่านบ่อเกลือ บริเวณเมืองปัว จังหวัดน่าน ได้อธิบายถึงลักษณะวิธีการทำเกลือและบ่อเกลือพอสรุปได้ว่า บ่อเกลือลึกประมาณ 30 - 40 ฟุต ชาวบ้านตักน้ำเกลือจากบ่อในฤดูฝนเพื่อเคี่ยวให้แห้ง น้ำเกลือ 3 ถัง ได้เกลือประมาณ $1 \frac{1}{2}$ ถัง ผู้ทำเกลือต้องเสียเงินให้รัฐในอัตรา 1 รูปี * ต่อน้ำหนักเกลือ 530 ปอนด์² เกลือสินเธาว์จากเมืองน่าน ได้ส่งจำหน่ายยังเมืองต่าง ๆ ในภาคเหนือ เช่น เชียงราย ลำปาง³ พม่า จีนฮ่อ จากยูนนานยังซื้อเกลือสินเธาว์เพื่อนำไปจำหน่ายในรัฐยูนนานและมณฑลยูนนานอีกด้วย⁴ ราคาเกลือสินเธาว์ถูกกว่าราคาเกลือทะเลเล็กน้อย กล่าวคือ ในจังหวัดเชียงรายราคาเกลือทะเล 1 เซน ** (Sen) = 16 รูปี แต่เกลือสินเธาว์ขายเพียง 14 รูปี เท่านั้น⁵

นอกจากเกลือแล้ว สิ่งของที่จำเป็นอย่างอื่นซึ่งไม่ใคร่ผลิตทุกหมู่บ้าน แต่ก็สามารถแลกเปลี่ยนกันไคร่ระหว่างหมู่บ้านใกล้เคียง สินค้าประเภทนี้ ได้แก่ เครื่องปั้นดินเผา และเครื่องใช้ทำควยเหล็ก เช่น มีด ขวาน ผานไถ ผู้ผลิตสินค้าเหล่านี้เป็นชาวนาไร่เวลาว่างผลิตสิ่งของหลังจากการเก็บเกี่ยว มีโรงงานเล็ก ๆ ตั้งอยู่ภายในบริเวณบ้านเรือนในชนบท

¹ หน่วยงานนี้เทศก์ กรมสามัญศึกษา เขตการศึกษา 8 คู่มือครูสังคมศึกษาภาคเหนือ
หน้า 61

* 1 รูปี หรือ 1 แฉะ มีค่าประมาณ 75 - 80 สตางค์

² James McCarthy. Surveying and Exploring in Siam. p.80.

³ Holt S. Hallett. A Thousand Miles on an Elephant in the Shan States. p.164, p.280.

⁴ Ibid., p.170.

- 1 เซน (Sen) = $266 \frac{2}{3}$ ปอนด์

⁵ Ibid., p.164.

เมื่อผลิตได้นำสิ่งของเหล่านี้แลกเปลี่ยนหรือขายให้บุคคลในหมู่บ้านอื่น นายมูล บุญยืน ชาวบ้านหม้อ อายุ 75 ปี ได้อธิบายให้ทราบว่า หมู่บ้านนี้ทำเครื่องปั้นดินเผาหลายชั่วอายุคนมาแล้ว สินค้าเหล่านี้ส่งขายยังต่างหมู่บ้าน หรือต่างเมือง ผู้ซื้อบางคนก็จ่ายเงินรูปี บางคนก็ใช้ระบบการแลกเปลี่ยน เช่น หม้อ 1 ใบ แลกข้าวเปลือกได้ 1 หม้อ หรือหม้อ 1 ใบ แลกพริกแห้ง หอม กระเทียม ได้ประมาณ 2 กำมือ ระบบการแลกเปลี่ยนซึ่งมีไม่มากนัก ได้ยกเลิกก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475 เล็กน้อย¹

การตีเหล็กเพื่อทำ มีด จอบ เสียม ฆานโก ฯลฯ ก็ใช้ระบบการแลกเปลี่ยนคล้ายคลึงกับเครื่องปั้นดินเผา นายชื่น อินทาคำ ชาวตีเหล็กอายุ 85 ปี ได้อธิบายให้ทราบว่า ชาวนาในหมู่บ้านขามแดง ตีเหล็กเพื่อทำมีดหลายชั่วอายุคนมาแล้ว เดิมทีเคียวคนในสมัยโบราณได้สกัดแร่เหล็กจากภูเขามีสลักษณะเป็นก้อน ๆ มาหลอมหลาย ๆ ครั้ง จนกระทั่งได้ "เหล็กหัว" (เหล็กบริสุทธิ์) เมื่อบ้านเมืองเจริญขึ้น ได้ใช้เหล็กแท่งจากต่างประเทศแทน² การสกัดแร่เหล็กจากธรรมชาติ คงเป็นวิธีการดั้งเดิมของคนไทยในสมัยโบราณแต่ได้สูญสลายเมื่อชาวตะวันตกได้ส่งเหล็กแท่งเข้ามาจำหน่าย³ ชาวนาหรือชาวตีเหล็กจึงเลิกวิธีการสกัดแร่เหล็กจากธรรมชาติซึ่งยากลำบาก และเสียเวลาในการผลิต

¹ มูล บุญยืน อายุ 75 ปี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ ชูลีห์ ชูชาติ เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่บ้านเลขที่ 87 บ้านวัดลาย ตำบลหารแก้ว อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อวันที่ 3 พฤษภาคม พ.ศ.2522

² ชื่น อินทาคำ อายุ 85 ปี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ ชูลีห์ ชูชาติ เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่บ้านเลขที่ 67 บ้านขามแดง ตำบลหางดง อำเภอหางดง จังหวัดลำปาง เมื่อวันที่ 6 กันยายน พ.ศ.2522

³ A. Cecil Carter, ed. The Kingdom of Siam. p.241.

ในขณะที่หมู่บ้านในชนบท ผลิตภัณฑ์ของเพื่อตอบสนองความต้องการได้เป็นส่วนมาก การแลกเปลี่ยนสินค้าซึ่งกันและกันจึงมีน้อย แต่ในสังคมเมืองการซื้อขายแลกเปลี่ยนคงดำเนินตามปกติ ทั้งนี้เพราะสังคมเมืองเลี้ยงตัวเองไม่ได้ ภายในเมืองจึงต้องมีตลาดสำหรับแลกเปลี่ยนสินค้าในสมัยราชวงศ์มังรายมีสินค้าหลายชนิดขายในตลาดเช่น ฝ้าย ค้าย เครื่องจักรสาน¹ สิ่งเหล่านี้ ชาวนาในชนบทผลิตเพื่อใช้เองได้แต่ประชาชนในเมืองต้องแลกเปลี่ยนซื้อขายวิวัฒนาการของระบบตลาดภายในเมืองดำเนินต่อเนื่องมิได้ขาดระยะ สังฆราช ปาลเลกัวซ์ ได้อธิบายตลาดในเมืองเชียงใหม่ว่า การซื้อขายโดยมากเป็นในลักษณะแลกเปลี่ยนสินค้าซึ่งกันและกัน เงินตราในตลาดแทบไม่มีเลย² สำหรับตลาดในเมืองเชียงใหม่ก็คล้ายคลึงกับตลาดในเมืองเชียงใหม่ กล่าวคือมีการซื้อขายด้วยเงินตราน้อย ส่วนมากใช้ระบบการแลกเปลี่ยน กระแสเงินจึงไม่หมุนเวียน³ และลักษณะเช่นนี้ เอช. วาริงตัน สมิธ (H. Warrington Smyth) ได้ประสพด้วยตนเอง ที่จังหวัดน่าน ในปี พ.ศ. 2436⁴

4. สรุปลักษณะการผลิตในภาคเหนือก่อน พ.ศ. 2398 ลักษณะการผลิตในหมู่บ้านภาคเหนือก่อน พ.ศ. 2398 เป็นการผลิตแบบเลี้ยงตัวเอง แต่ละหมู่บ้านผลิตสิ่งของทั้งด้านเกษตรกรรมและหัตถกรรมอย่างพอเพียง การแลกเปลี่ยนสินค้าระหว่างหมู่บ้านจึงมีน้อย ถ้าหากมีบ้างก็ใช้ระบบการแลกของต่อของ (barter system) เนื่องจากขาดแคลนเงินตราในหมู่บ้าน การติดต่อระหว่างหมู่บ้านมีน้อย ทั้งนี้เพราะแต่ละหมู่บ้านมีผลผลิตอย่างเพียงพอในภาคเลี้ยงตนเอง และขาดการคมนาคมเชื่อมติดต่อระหว่างหมู่บ้าน เส้นทางเชื่อมระหว่างหมู่บ้าน

¹ คลองพิจารณาแดงถอยชนคว่ำ แปลโดย มณี พยอมยงค์ หน้า 26-28

² สังฆราช ปาลเลกัวซ์ เล่าเรื่องเมืองไทย แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร หน้า 39-40

³ คาร์ล บ็อค สมัยพระปิยมหาราช แปลโดย เสฐียร พันธีรวัชร์ และอัมพร จุลานนท์ หน้า 422

✓⁴ H. Warrington Smyth. Note of a Journey on the Upper Mekong, Siam. p.26.

เป็นทางเท้าแคบ ๆ ตัดผ่านทุ่งนา ป่าไม้ หรือภูเขาเชื่อมติดต่อกัน พาหนะสำคัญที่สุดในการติดต่อคือ วัวต่าง ซึ่งมีความสามารถในการเดินทางผ่านภูมิประเทศกันดารได้เป็นอย่างดี

งานปัจจัยการผลิต ที่ดินเป็นทรัพย์สินสมบัติของประมุขของรัฐแต่เพียงผู้เดียว ประชาชนประกอบการผลิตบนที่ดินได้ แต่ขาดระบบกรรมสิทธิ์ แรงงานคนหรือแรงงานไพร่ ขาดความอิสระเพราะต้องสังกัดมูลนาย และรับใช้มูลนายทั้งในยามสงบและสงคราม เนื่องจากประมุขของรัฐและขุนนางเป็นผู้ควบคุมปัจจัยการผลิต ดังนั้นจึงต้องแบ่งผลผลิตให้แก่กลุ่มบุคคล กังกลาวแล้ว ในลักษณะของการเสียภาษีอากร อาจเป็นเงิน สิ่งของ หรือการเกณฑ์แรงงาน ส่วนที่เหลือจากการแบ่งปันจึงเก็บไว้บริโภคเอง และใช้จ่ายในกรณีพิธีกรรมต่าง ๆ เช่น การทำบุญ หรือ งานประเพณีต่าง ๆ

การผลิตเพื่อเลี้ยงตัวเองในภาคเหนือ ก็มีลักษณะคล้ายกับการผลิตในสังคมเอเชียทั่วไป กล่าวคือ ประชาชนขาดกรรมสิทธิ์ในที่ดิน เพราะที่ดินเป็นทรัพย์สินสมบัติของประมุขสูงสุดแห่งรัฐ แรงงานมนุษย์ขาดความอิสระเพราะต้องสังกัดและรับใช้มูลนายในการผลิต มีการเก็บผลผลิตจากหมู่บ้านเข้าสู่ส่วนกลางในลักษณะการเสียภาษี การแลกเปลี่ยนระหว่างหมู่บ้านมีน้อย เพราะแต่ละหมู่บ้านมีผลผลิตทั้งค่านเกษตรกรรม และหัตถกรรมเพียงพอในการเลี้ยงตัวเอง การแลกเปลี่ยนระหว่างหมู่บ้านมีน้อย ถ้ามีบ้างก็ใช้ระบบแลกเปลี่ยนของต่อของ ทั้งนี้เพราะเงินตรามีน้อยในหมู่บ้าน¹

ลักษณะการผลิตในสังคมเอเชีย ถ้าเปรียบเทียบกับระบบการผลิตแบบศักดินาของยุโรป ในคริสต์ศตวรรษที่ 5 ถึง คริสต์ศตวรรษที่ 13 ก็มีทั้งส่วนคล้ายคลึงและแตกต่างกัน กล่าวคือ ลักษณะการผลิตในระบบศักดินา (manorial system) ชาวนาผู้ให้แรงงานในการผลิตขาดอิสระภาพต้องอยู่ติดกับที่ดิน ถูกเกณฑ์แรงงาน ทำการผลิตเพื่อเสียภาษีให้แก่ขุนนางเจ้าของที่ดิน และเก็บส่วนที่เหลือไว้เลี้ยงตัวเอง การแลกเปลี่ยนระหว่างศักดินามีน้อย เพราะแต่ละศักดินามีผลผลิตอย่างเพียงพอในการเลี้ยงตนเอง² นี่คือนิยามที่คล้ายกัน

¹Lawrance Krader. The Asiatic Mode of Production. p.286 - 291.

²Shepard B. Clough and Richard T. Rapp. European Economic History : The Economic Development of Western Civilization. p.39 - 43.

สำหรับข้อแตกต่างที่สำคัญคือ ในระบบการผลิตแบบเอเชีย ที่ดินเป็นทรัพย์สินของ
 ประมุขสูงสุดแต่เพียงผู้เดียว ผลประโยชน์ต่าง ๆ ซึ่งเกิดจากที่ดินก็ถูกรวบรวมไว้ที่ส่วนกลาง
 ในลักษณะของการเสียภาษี แหะระบบการผลิตแบบศักดินาของยุโรป ที่ดินเป็นกรรมสิทธิ์ของ
 ชุนนาง และผลประโยชน์จากที่ดินก็เป็นของชุนนาง ความแตกต่างในเรื่องระบบกรรมสิทธิ์
 ในที่ดินและผลประโยชน์ที่ได้รับ จึงเป็นปัจจัยสำคัญอย่างหนึ่งทำให้อำนาจของผู้ปกครองสูงสุดใน
 ในสังคมเอเชียมีฐานอำนาจที่เข้มแข็งกว่า ผู้ปกครองของยุโรป ในสมัยศักดินา

ลักษณะการดำเนินชีวิต ในระบบการผลิตแบบเอเชียของชาวนาในภาคเหนือ ได้
 ดำเนินชีวิตต่อกันมาเป็นเวลาไม่น้อยกว่า ๒๐๐๐ ปี ได้เริ่มสูญสลายเมื่อมีการติดต่อค้าขายกับ
 ชาวตะวันตกอย่างเสรี ในปี พ.ศ. 2398 การสูญสลายในครั้งนั้นเกิดจากการรุกรานทาง
 ด้านเศรษฐกิจ มากกว่ากำลังทหาร

บทที่ 3

การเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตของชาวนาในภาคเหนือหลัง พ.ศ.2398

1. ระบบทุนนิยมกับความพร้อมของสังคมล้านนา ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม (capitalism) ต้องมีลักษณะสำคัญ 3 ประการคือ

1.1 เป็นการผลิตเพื่อการซื้อขายแลกเปลี่ยน เป็นการผลิตเพื่อตลาด (commodity production) ไม่ใช่ผลิตเพื่อใช้เอง

1.2 มีการผูกขาดปัจจัยการผลิตอยู่ในมือชนชั้นนายทุน ซึ่งเป็นคนกลุ่มน้อย

1.3 พลังแรงงาน (labour power) กลายเป็นสินค้าชนิดหนึ่ง¹

ในสังคมยุโรป ระบบทุนนิยมได้เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างภายในของสังคมอย่างช้า ๆ กล่าวคือ ระบบศักดินา (manorialism) ซึ่งเคยใช้แรงงานชาวนาผลิตสิ่งของเกือบทุกอย่างเพื่อเลี้ยงสมาชิกในศักดินาได้อย่างเพียงพอ² ตั้งแต่ในสมัยคริสต์ศตวรรษที่ 5 และได้เจริญสูงสุดในคริสต์ศตวรรษที่ 8-9 ได้เริ่มเสื่อมสลายในคริสต์ศตวรรษที่ 11 ในคริสต์ศตวรรษที่ 12, 13 กิจกรรมค้าขายและอุตสาหกรรมจึงได้เกิดขึ้นพร้อมๆ กับการแตกสลายของระบบศักดินา³ ซึ่งได้เกิดขึ้นก่อนในฝรั่งเศส และอิตาลี ในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 13 อังกฤษ เยอรมนี และในยุโรปตะวันตกประมาณปลายคริสต์ศตวรรษที่ 15⁴ เมื่อสังคมยุโรปได้เข้าสู่ระบบทุนนิยมในคริสต์ศตวรรษที่ 18 และ 19 สังคมยุโรป

¹ฉัตรทิพย์ นาถสุภา ลัทธิเศรษฐกิจการเมือง หน้า 92

²Walther Kirchner. Middle Ages 375-1492 p.93-95.

³Shepard B. Clough and Richard T. Rapp. European Economic History : The Economic Development of Western Civilization. p.39-40.

⁴Edward McWall Burns. Western Civilizations Their History and Their Culture. p.324.

ไ้ผ่านขั้นตอนการปฏิวัติสังคมศักดินา เพื่อส่งเสริมระบบการผลิตแบบทุนนิยมหลายประการ เช่น ได้เกิดขบวนการฟื้นฟูศิลปวิทยาการ* ในคริสต์ศตวรรษที่ 14-17 ขบวนการนี้ได้ทำให้ประชาชนยุโรปมีความคิดเป็นอิสระจากกรอบของศาสนาคริสต์เล็ก เชื่อคำสอนของพระที่วามมนุษย์เกิดมามีบาปในชาตินี้ พยายามทำบุญมาก ๆ จะได้เกิดในชาติหน้าอย่างมีความสุข มนุษย์มีความกล้าคิด กล้าทำสิ่งใหม่ ๆ มากขึ้นกว่าเดิม ซึ่งส่งผลให้เกิดการค้นพบและเรียนรู้วิทยาการใหม่ ๆ¹ ในการประดิษฐ์คิดค้นสิ่งต่าง ๆ และส่งผลกระทบต่อพฤติอุตสาหกรรม** ในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18 ซึ่งเริ่มต้นในประเทศอังกฤษก่อนแล้วแพร่ขยายเข้าสู่ส่วนต่าง ๆ ของทวีปยุโรป การปฏิวัติอุตสาหกรรมมีส่วนทำให้ชาวยุโรปประดิษฐ์เครื่องจักรขึ้นทำงานแทนแรงคน ผลผลิตหรือสินค้าซึ่งได้รับก็มีปริมาณมากกว่าผลิตด้วยแรงงานคน

ในโครงสร้างของสังคมไทย การเกิดทุนนิยมมิได้วิวัฒนาการตามขั้นตอนแบบยุโรป แต่เกิดจากแรงกดดันภายนอกทำให้โครงสร้างเศรษฐกิจของสังคมภายในเปลี่ยนแปลงไป กล่าวคือ ใน พ.ศ. 2398 ประเทศไทยได้ทำสนธิสัญญาเบาว์ริงกับอังกฤษ สนธิสัญญานี้ทำให้ไทยต้องเลิกลัทธิระบบการผูกขาดซื้อขายสินค้าโดยมีกรมพระคลังสินค้าเป็นศูนย์กลางในการแลกเปลี่ยน ให้มีการแลกเปลี่ยนกันโดยตรงระหว่างพ่อค้าอังกฤษ กับคนไทย และให้เสรีภาพ

* การฟื้นฟูศิลปวิทยาการ (renaissance) หมายถึงการที่ประชาชนในยุโรปประมาณคริสต์ศตวรรษที่ 14-17 ได้สนใจศึกษาวិทยาการและศิลปของกรีก และโรมันโบราณ ผลของการศึกษานอกอวกทำให้ประชาชนในยุโรปนิยมชมชอบศิลปวิทยาการของกรีกและโรมันแล้ว ยังมีส่วนพัฒนาความคิดของประชาชนให้รักการศึกษาหาความรู้ มีเหตุผล กล้าคิด กล้าทำสิ่งใหม่ ๆ ไม่เชื่ออะไอย่างงมงาย

** การปฏิวัติอุตสาหกรรม (industrial revolution) หมายถึงการประดิษฐ์เครื่องจักร เพื่อนำมาใช้แทนแรงคนในการผลิตสินค้า

¹ เจ. เอ็ม ทอมสัน ประวัติศาสตร์ยุโรป ค.ศ. 1494 - ค.ศ. 1789 แปลโดย นันทา โชติกะพุกกะณะ และนิออน สนิทวงศ์ ณ อยุธยา หน้า 20

ในการซื้อขายสินค้าได้ทุกชนิดยกเว้น อาวุธ¹ หลังจากนั้นประเทศอื่น ๆ ก็ได้ทำสัญญาค้าขายกับประเทศไทยเช่นเดียวกับประเทศอังกฤษ ระบบการผลิตของประเทศไทยก็ได้เปลี่ยนแปลงจากระบบการผลิตเพื่อเลี้ยงตัวเอง เข้าสู่ระบบการผลิตเพื่อขายอย่างช้า ๆ และเริ่มรับระบบทุนนิยมเข้ามาในประเทศทั้ง ๆ ที่สังคมไทยยังขาดความพร้อมหลายประการ กล่าวคือ

ลักษณะการผลิต ในระบบทุนนิยม การผลิตต้องมึลักษณะเป็นการผลิตเพื่อซื้อขายแลกเปลี่ยน เป็นการผลิตเพื่อตลาด ไม่ใช่ผลิตเพื่อใช้เอง แต่ลักษณะการผลิตในภาคเหนือของประเทศไทยก่อน พ.ศ.2398 เป็นการผลิตเพื่อเลี้ยงตัวเองคล้าย ๆ กับการผลิตในคฤหาสน์ในสมัยสังคมศักดินาของยุโรป วิธีการผลิตแบบเลี้ยงตัวเองในหมู่บ้านไทย หมู่บ้านสามารถผลิตได้ทั้งระบบหัตถกรรมและเกษตรกรรม การแลกเปลี่ยนระหว่างหมู่บ้านจึงมีน้อย สิ่งสำคัญอีกอย่างหนึ่งคือไม่มีการผลิตเฉพาะอย่าง ความชำนาญหรือทักษะในแต่ละอย่างจึงเกิดขึ้นได้ยาก

เทคนิคในการผลิต การใช้แรงงานในการผลิตในสังคมไทยในภาคเหนือก่อน พ.ศ.2398 ใช้แรงงานคน และสัตว์ประกอบกับเครื่องมือการผลิตแบบง่าย ๆ เช่น จอบ มีด ขวาน ฆานไถ ซึ่งแตกต่างกับยุโรปในระยะเวลาเดียวกัน รู้จักใช้เครื่องจักรแทนแรงงานคนประกอบการผลิต เพราะได้ผ่านการปฏิวัติอุตสาหกรรมมาแล้ว

ระบบกรรมสิทธิ์ ในระบบทุนนิยมประชาชนกองมึกรรมสิทธิ์ส่วนตัวในปัจจัยการผลิตและผลผลิตของแรงงาน แต่ในสังคมล้านนาหรือสังคมไทยในภาคเหนือประชาชนขาดระบบกรรมสิทธิ์ในที่ดิน เพราะที่ดินเป็นของรัฐ² นอกจากที่ดินแล้วทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญในดินก็เป็นของรัฐเช่นเดียวกัน ป่าไม้ในภาคเหนือเป็นกรรมสิทธิ์ของเจ้านายฝ่ายเหนือ³ เมื่อไม้สัก

¹ หอสมุดแห่งชาติ เลขที่ 14 จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 ช.ศ.1217

² มังรายศาสตร์ แปลโดย ประเสริฐ ณ นคร หน้า 110

³ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.16/10 รายงานพระองค์เพ็ญเสด็จตรวจราชการป่าไม้ พระองค์เจ้าเพ็ญพัฒนพงษ์ กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ 1 พฤษภาคม ร.ศ.122

กลายเป็นสินค้าออกที่สำคัญหลังจากเปิดประเทศ เจ้านายฝ่ายเหนือจึงให้ชาวอังกฤษและคนในบังคับอังกฤษ สัมปทานป่าไม้มากกว่าชาติอื่น ๆ¹ ลักษณะการถือครองกรรมสิทธิ์ในที่ดินเช่นนี้ เป็นการเปิดโอกาสให้สามัญชนประกอบการผลิตได้อย่างเสรีในระบบทุนนิยม

การสะสมทุน ในระบบทุนนิยมต้องมีการสะสมทุน เพื่อให้นำเงินทุนเหล่านั้นซื้อสินค้าบางชนิดแล้วนำสินค้านั้นสร้างเงินที่มากขึ้นกว่าเดิมเพื่อหวังได้กำไรในกระบวนการที่เกิดขึ้น² ในระบบการผลิตเพื่อเลี้ยงตัวเองในภาคเหนือ การสะสมทุนเกิดขึ้นได้ยาก ทั้งนี้เพราะไพร่ผู้ประกอบการผลิตต้องสูญเสียผลผลิตส่วนหนึ่ง ในลักษณะของส่วย ภาษี หรือการเกณฑ์แรงงานให้แก่เจ้าของที่ดินหรือเจ้านายฝ่ายเหนือ นอกจากนี้ ระบบเทคนิคการผลิตที่ล้าหลังจึงทำให้ได้ผลผลิตน้อย หลังจากแบ่งปันให้รัฐในลักษณะของส่วย หรือภาษีแล้ว จึงมีผลผลิตเหลือพอสำหรับการยังชีพ หรือใช้ในพิธีกรรมต่าง ๆ เช่น การทำบุญเท่านั้น แต่ถ้านปีใดเกิดภัยธรรมชาติ เช่น ฝนแล้ง น้ำท่วม ชาวนาก็ประสบกับความอดอยาก ต้องรับประทานครึ่งแอก กลอย มัน แขน ข้าว³ หรือบางครั้งก็ต้องรับบริจาคหรือขอยืมผลผลิตประเภทอาหารจากรัฐบาลก่อนแล้วจ่ายคืนเมื่อถึงฤดูกาลเก็บเกี่ยว⁴

¹กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.16.2/77
กรมหลวงดำรงราชานุภาพ กราบทูลกรมขุนสมมตอมรินทร์ ลงวันที่ 21 มกราคม ร.ศ.121

²ฉัตรทิพย์ นาถสุภา ลัทธิเศรษฐกิจการเมือง หน้า 95

³กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2.25/53
พระยาศรีสทเทพ กราบทูล กรมขุนสมมตอมรินทร์ ที่ 958/6523 ลงวันที่ 15 ตุลาคม
ร.ศ.129

⁴กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 ค.1/47 รายงาน
การประชุมพิเศษ องคมนตรีสภา เรื่องจัดการช่วยเหลือราษฎรผู้ได้รับความเสียหายเพราะ
อุทกภัย ลงวันที่ 8 พฤศจิกายน พ.ศ.2460

พลังแรงงาน พลังแรงงาน คือความสามารถของบุคคลที่จะทำงานให้แก่นายทุน เพื่อแลกกับค่าจ้าง ภายใต้ระบบนายทุนพลังแรงงานจึงกลายเป็นสินค้าชนิดหนึ่ง และต้องเป็นอิสระไม่ไร้ทาส¹ หรือตกอยู่ภายใต้พันธนาการอื่นใด แรงงานในตลาดทุนนิยมของยุโรป คริสต์ศตวรรษที่ 19 เป็นแรงงานอิสระหลุดพ้นจากพันธของระบบศักดินาในสมัยกลาง - แต่แรงงานในสังคมลานนายังมีได้หลุดพ้นจากพันธนาการของระบบการผลิตแบบศักดินา ไพร่ยังคงอยู่ภายใต้ระบบการเกณฑ์แรงงาน ระบบทาส และระบบไพร่ จนกระทั่งในปี พ.ศ.2443 จึงได้ยกเลิกระบบการเกณฑ์แรงงาน ให้ชาวนากรรมกรทุกคนเสียเงินค่าแรงแทนเกณฑ์ที่หนึ่งคนละ 4 บาท² ต่อมาในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงโปรดให้เลิกทาสในมณฑลพายัพในปี พ.ศ.2454³ และเลิกระบบไพร่ใน พ.ศ.2457⁴ แรงงานในลานนาไทยจึงมีความอิสระหลังจากเปิดประเทศค้าขายอย่างเสรีแล้วเป็นเวลาประมาณ 55 ปี

การขาดความพร้อมของสังคมลานนาในระยะแรกของการเปิดประเทศค้าขายอย่างเสรีในปี พ.ศ.2398 และกว่าจะแก้ไขปรับปรุงปลดปล่อยแรงงานให้เป็นอิสระหลุดพ้นจาก

¹ Edward McWell Burns. Western Civilizations Their History and Their Culture. p.324.

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.13.2/21 เรื่องเก็บเงินค่าแรงแทนเกณฑ์มณฑลนครสวรรค์ พิษณุโลก และมณฑลตะวันตกเฉียงเหนือ ลงวันที่ 23 เมษายน ร.ศ.119

³ "ประกาศใช้พระราชบัญญัติลักษณะทาส 124 "ในมณฑลพายัพ" ลงวันที่ 16 มกราคม ร.ศ.130 ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 24 หน้า 406-407

⁴ ภารดี มหาขันธ์ การปฏิรูปการทหารในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หน้า 287

พัฒนาการของระบบการผลิตแบบศักดินา ก็ล่วงเลยมานานถึง 55 ปี ในระยะนี้ชนต่างชาติ เช่น ชาวจีน อังกฤษ หรือคนในบังคับต่างชาติ ก็เข้ามาครอบงำแสวงหาผลประโยชน์จากการลงทุนอย่างเต็มที่ เช่น ชาวจีนตั้งตนเป็นเจ้าภีษไนยอากรแล้วนำเงินมาลงทุนค้าขาย¹ หรือคนอังกฤษ และคนในบังคับอังกฤษลงทุนในกิจการป่าไม้ในภาคเหนือ จากการสำรวจผู้สัมปทานป่าไม้ในภาคเหนือในปี พ.ศ.2445 มีผู้ได้รับสัมปทานทั้งสิ้น 83 รายการ เป็นของบริษัทอังกฤษ หรือบุคคลในบังคับอังกฤษ 59 รายการ เจ้านายฝ่ายเหนือ 13 รายการ บริษัทมิชเชอร์ 6 รายการ ราษฎรไทย 3 รายการ บริษัทอีสต์เอเชียติกของเดนมาร์ก 1 รายการ และของชาวฮอลันดาอีก 1 รายการ²

จากรายละเอียดดังกล่าวแล้ว จะเห็นได้ว่า ผลประโยชน์จากการทำป่าไม้เป็นของบริษัทต่างชาติ หรือบุคคลในบังคับต่างชาติ และเจ้านายฝ่ายเหนือซึ่งเป็นเจ้าของป่าไม้ในภาคเหนือ สำหรับสามัญชนมีโอกาสดำเนินสัมปทานเพียง 3 รายการ อุปกรณ์ที่สำคัญอย่างหนึ่งในการทำป่าไม้ คือแรงงานคนและแรงงานสัตว์ แต่แรงงานคนในการทำป่าไม้แทนที่เป็นคนไทย กลับเป็นแรงงานพวกขมุจากหลวงพระบาง และพวกไทยใหญ่เป็นส่วนมาก³ สามัญชน

¹ "ประกาศเจ้าภีษไนยอากร" ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 1 วันพุธ แรม 8 ค่ำ เดือน 7 เบญจศกศักราช 1235

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.16.2/77
กรมหลวงดำรงราชานุภาพ กราบทูลกรมขุนสมมตอมรินทร์ ลงวันที่ 21 มกราคม ร.ศ.121

³ ข.

จึงไม่ได้รับผลประโยชน์จากกิจการป่าไม้ ทั้ง ๆ ที่ไม้สักเป็นสินค้าออกที่สำคัญอย่างหนึ่ง หลังจากเปิดประเทศค้าขายอย่างเสรีแล้ว

ถึงแม้ว่าสังคมไทยในภาคเหนือ ยังขาดความพร้อมในการรับระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม แต่เมื่อมีการเปิดประเทศค้าขายอย่างเสรี ในปี พ.ศ.2398 แล้ว สังคมไทยในภาคเหนือก็ต้องรับระบบเศรษฐกิจ ดังกล่าวแล้วทั้ง ๆ ที่ยังขาดความพร้อมภายใน

2. สินค้าอุตสาหกรรมเข้าสู่หมู่บ้านภาคเหนือ การค้าขายในภาคเหนือของประเทศไทย ดำเนินมาตั้งแต่โบราณตั้งแต่ปรากฏหลักฐานในสมัยราชวงศ์มังราย (พ.ศ.1839-2101) ว่า มีตลาดค้าขายในกลางเมืองเชียงใหม่¹ และมีการติดต่อค้าขายระหว่างเมืองเชียงใหม่ กับเมืองลำพูน เมืองฝาง และกรุงศรีอยุธยา² นอกจากนี้ยังมีการติดต่อค้าขายกับพ่อค้าไทยใหญ่ในรัฐฉาน³ การค้าขายในครั้งนั้นเป็นการค้าขายระหว่างเมืองหรือการค้าระหว่างประเทศ พ่อค้าต้องมีพาหนะ เช่น วัวต่าง สำหรับบรรทุกสินค้าและมีข้าหาสบริวาร ในการเดินทางค้าขายต่างเมือง⁴ เนื่องจากการค้าขายระหว่างเมืองต้องใช้พาหนะและคนควบคุมสินค้าเป็นจำนวนมาก เสียเวลานานในการเดินทาง ดังนั้นการค้าระหว่างเมืองจึงตกอยู่ในมือของขุนนาง หรือบุคคลผู้มีข้าหาสบริวารเท่านั้น สามัญชนในระบบศักดินาไม่มีโอกาสได้ค้าขายต่างเมืองได้ เนื่องจากไม่มีทุนและต้องสังกัดมูลนายจึงไม่มีเวลาเพียงพอในการเดินทางค้าขายไกล ๆ

¹ กลองพิจารณาแคว้นอุยชนคำ แปลโดย มณี พยอมยงค์ หน้า 6-7

² คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ จากต้นฉบับใบลานอักษรไทยยวน หน้า 109

³ ฎ. หน้า 108-109

⁴ กฎหมายโคสาราษฎร์ แปลโดย สมหมาย เปรมจิตต์ หน้า 15

ในหมู่บ้านชนบท การแลกเปลี่ยนสินค้าระหว่างหมู่บ้านมีน้อย เพราะแต่ละหมู่บ้านสามารถผลิตสินค้าได้ทั้งประเภทหัตถกรรมและเกษตรกรรม การแลกเปลี่ยนสินค้าอาจมีบ้างก็เฉพาะสินค้าซึ่งผลิตไม่ได้ในหมู่บ้าน เช่น เกลือ ลักษณะการผลิตเพื่อเลี้ยงตนเอง ได้ดำเนินติดต่อกันมาเป็นเวลาไม่น้อยกว่า 1000 ปี และได้เริ่มสูญสลายเมื่อมีการติดต่อกับค้าขายกับชาวตะวันตกอย่างเสรี ในปี พ.ศ.2398 สินค้าจากโรงงานอุตสาหกรรมซึ่งมีราคาถูกกว่าสินค้าหัตถกรรม ได้ถูกนำเข้ามาจำหน่ายในตลาดในเมืองทางภาคเหนือของประเทศไทยโดยพ่อค้าต่างชาติ เช่น อังกฤษ พม่า ไทยใหญ่ จีนฮ่อ จากมณฑลยูนนาน และพ่อค้าจีน สินค้าอุตสาหกรรมยังได้เข้าสู่หมู่บ้านชนบท และทำให้ผลผลิตงานหัตถกรรมในชนบทถูกละทิ้งกระเทือน

ถ้าพิจารณาในด้านการคมนาคมขนส่ง นับตั้งแต่เปิดประเทศในปี พ.ศ.2398 จนกระทั่งประมาณ 60 ปี หลังจากนั้น สภาพการคมนาคมในภาคเหนือไม่เกื้อกูลต่อการติดต่อกับค้าขายเลย ทั้งนี้เพราะมีแต่ทางเดินเท้า หรือทางเกวียน เชื่อมระหว่างเมืองต่าง ๆ ทางหลวงแผ่นดินเริ่มสร้างในปี พ.ศ.2457 เชื่อมระหว่างจังหวัดเชียงราย กับจังหวัดลำปาง¹ ในปี พ.ศ.2459 ได้ซ่อมแซมขยายถนนสายเชียงใหม่ - ลำพูน ให้มีสภาพดีขึ้น และในปีเดียวกันได้เริ่มสร้างถนนเชื่อมระหว่างจังหวัดแพร่และจังหวัดน่าน² สำหรับเส้นทางรถไฟ ในปี พ.ศ.2459 สร้างเสร็จถึงสถานีนครลำปาง³ และในปี พ.ศ.2464 สร้างเสร็จ

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 ก.1/27 เจ้าพระยา
วงษานุประพัทธ์ กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ 18 มกราคม
พ.ศ.2458

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 ค.ค.6/2 รายการ
หาทางบกในมณฑลต่าง ๆ พ.ศ.2459

³ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 ค.ค.53/3
เจ้าพระยาวงษานุประพัทธ์ ถึงมหาเสวกโทพระยาศรีสุนทรโวหาร ที่ 52/9441 ลงวันที่ 4
กุมภาพันธ์ พ.ศ.2458

ถึงสถานีเชียงใหม่¹ ในขณะที่เมืองใหญ่ ๆ มีทางรถไฟและทางรถยนต์เชื่อมติดต่อและเป็นพาหนะสำคัญในการลำเลียงสินค้าจากโรงงานอุตสาหกรรม แต่การติดต่อระหว่างเมืองกับหมู่บ้านชนบทส่วนมากใช้ทางเท้า ทางเกวียน หรือใช้วัวต่าง เป็นพาหนะสำคัญในการนำสินค้าอุตสาหกรรมเข้าสู่หมู่บ้าน วัวต่าง 1 ตัว บรรทุกน้ำหนักได้ประมาณ 60 ปอนด์ เดินทางได้ประมาณวันละ 18 ไมล์²

สำหรับทางน้ำมีการเดินเรือติดต่อค้าขายบ้างระหว่างหมู่บ้านริมแม่น้ำ แต่ไม่สะดวก ทั้งนี้เพราะมีเกาะแก่งมากในแม่น้ำ การติดต่อกับภาคกลางของประเทศไทยก่อนสร้างทางรถไฟสายเหนือใช้เรือเป็นพาหนะสำคัญในการลำเลียงสินค้าการล่องเรือจากกรุงเทพฯ ถึงเชียงใหม่อาจเสียเวลาตั้งแต่ 3 สัปดาห์ถึง 3 เดือน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับระดับน้ำในแม่น้ำ ถ้าในฤดูฝนน้ำก็เอ่อล้นฝั่งสะดวกในการเดินเรือ แต่ถาถูกุดแล้งน้ำแห่งคลองล่องเรือผ่านหาคทรายอันยาวเหยียดและเกาะแก่งมากมายอันเป็นอุปสรรคในการขนส่งสินค้าให้ล่าช้าและไม่ได้รับความสะดวก³

สภาพการคมนาคมที่กั้นการและล่าช้าดังกล่าวแล้ว มิได้เป็นอุปสรรคสักักันมิให้พ่อค้านำสินค้าอุตสาหกรรมเข้าสู่หมู่บ้านในภาคเหนือ กลุ่มพ่อค้าที่สำคัญซึ่งมีบทบาทสำคัญในการนำสินค้าเข้าสู่หมู่บ้าน ไคแก พ่อค้าจากเชียงใหม่ พ่อค้าเงี้ยวหรือไทยใหญ่ พ่อค้าพม่า และจีนฮ่อจากยูนนาน⁴

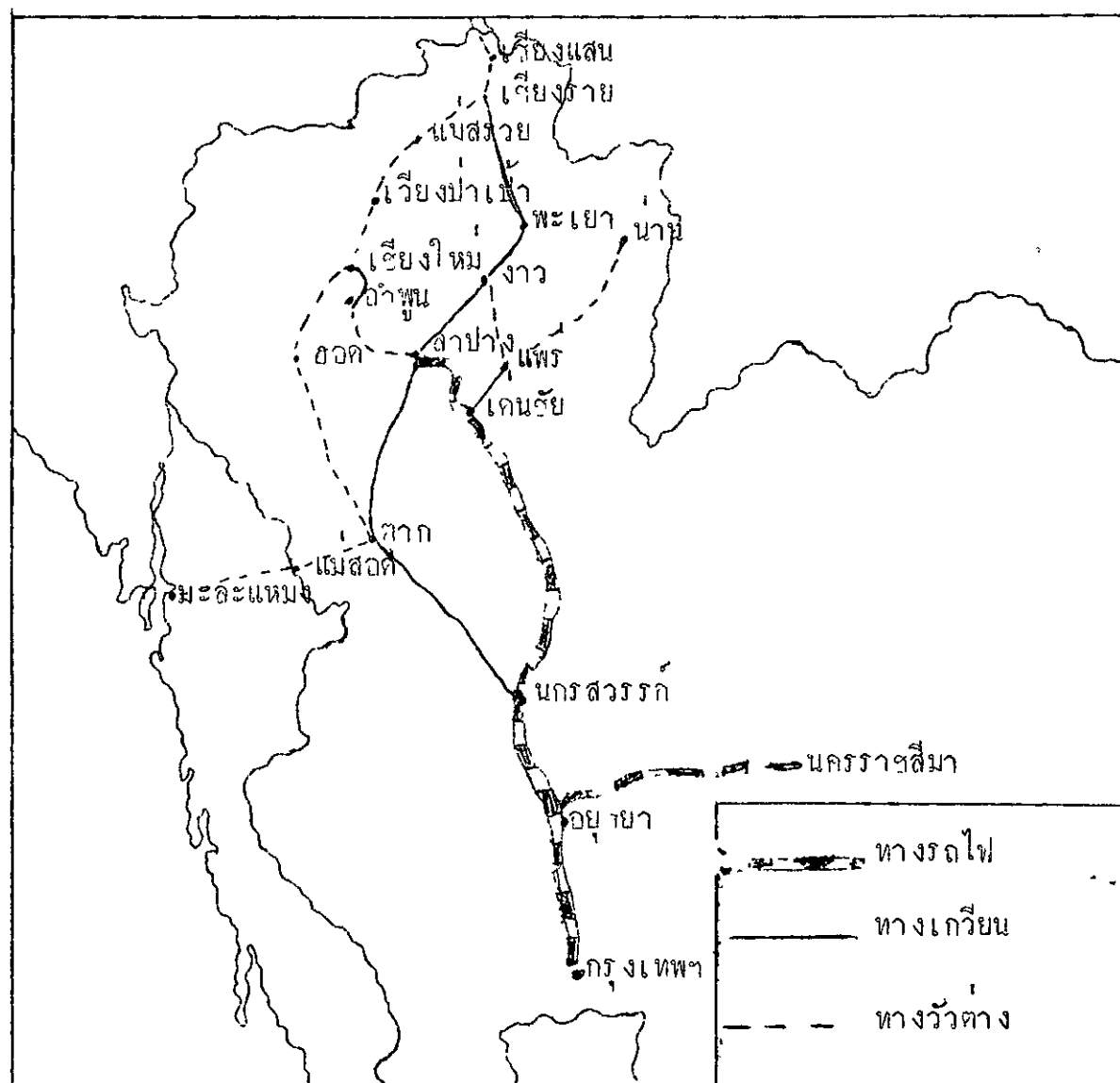
เส้นทางการค้าที่สำคัญซึ่งนำสินค้าอุตสาหกรรมเข้าสู่ภาคเหนือ ก่อนสร้างทางรถไฟสายเหนือ ไคแก

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 คค.5.3/12
เจ้าพระยาธรรมาธิภรณ์กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ 20 ธันวาคม พ.ศ.2464

² Virginia Thompson. Thai : The New Siam. p.508.

³ A. Cecil Carter. ed. The Kingdom of Siam. p.231.

⁴ Virginia Thompson. op.cit., p.495.

ภาพประกอบ 9 แผนที่แสดงระบบการคมนาคมในภาคเหนือปี พ.ศ. 2460

ที่มา กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 คค.5.3/3
เปิดการเดินทางไฟตั้งแต่คอนปางคันนี้้ง ไปถึงศาลาแม่พวกา (13 พฤษภาคม
 พ.ศ. 2454 - 10 ตุลาคม พ.ศ. 2465)

1. เส้นทางการค้าระหว่าง มะละแหม่งกับภาคเหนือ
2. เส้นทางการค้าระหว่าง กรุงเทพฯ กับภาคเหนือ

✓ 1. เส้นทางการค้าระหว่างมะละแหม่งกับภาคเหนือ เป็นเส้นทางการค้าที่สำคัญที่สุดของภาคเหนือ¹ ก่อนสร้างทางรถไฟสายเหนือถึงลำปาง พ่อค้าอังกฤษและคนในบังคับอังกฤษ ได้เคยใช้เส้นทางนี้เดินทางติดต่อค้าขายระหว่างมะละแหม่งกับดินแดนในภาคเหนือ ตั้งแต่ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว² หลังจากเปิดประเทศในปี พ.ศ. 2398 แล้ว พ่อค้าเร่ ชาวพม่า จีนฮ่อจากยูนนาน ไทยใหญ่หรือเงี้ยวจากรัฐฉาน ก็ได้เดินทางค้าขายระหว่างมะละแหม่งกับภาคเหนือมากยิ่งขึ้น พ่อค้าเหล่านี้บางกลุ่มอาจเดินทางไปถึงหลวงพระบาง และภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย โดยเริ่มต้นเดินทางจากมะละแหม่งผ่านตาก-สุโขทัย-พิษณุโลก-อุตรดิตถ์-แพร่-น่าน-เชียงคำ แล้วลงเรือตามลำน้ำโขงถึงหลวงพระบาง ลงเรือต่อไปยังหนองคายเพื่อซื้อไหมดิบ กายาน นำไปขายในพม่า³ และพ่อค้าบางคนอาจเดินทางจากหนองคายต่อไปถึงโคราช⁴

พ่อค้าจีนฮ่อ และพ่อค้าเงี้ยว มีบทบาทสำคัญในการนำสินค้าอุตสาหกรรมเข้ามาจำหน่ายในตลาดภาคเหนือ พ่อค้าจีนฮ่อไซพ้อ และมาเป็นพาหนะในการเดินทาง ได้นำสินค้าพื้นเมืองจากยูนนาน เช่น ฝิ่น ขี้ผึ้ง มันฮ่อ หม้อทองเหลือง ผ้าไหม หมวกฟาง เข้ามาจำหน่ายในภาคเหนือแล้วซื้อ เกลือ หมากรุก ผ้า เพื่อนำไปจำหน่ายในรัฐฉานหรือยูนนาน⁵

¹ A. Cecil Carter. ed. The Kingdom of Siam. p.257

² เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 เล่ม 1 หน้า 196

✓ ³ James McCarthy. Surveying and Exploring in Siam. p.119.

⁴ Suthy Prasartset. A Study of Production and Trade of Thailand, 1855-1940. p.265.

⁵ Holt S. Hallett. A Thousand Miles on an Elephant in the Shan State. p210-213.

พ่อค้าจีนฮ่อไค่เดินทางจากยูนนานเข้าสู่ภาคเหนือเพื่อเร่ขายสินค้าซึ่งนำติดตัวมา ต่อจากนั้น ก็เดินทางผ่านระแหงเข้าสู่มะละแหม่งในพม่าแล้วซื้อสินค้าอุตสาหกรรม เช่น เสื้อผ้า ผา เครื่องใช้ภายในบ้าน นำไปขายในภาคเหนือ และท้องถิ่นที่เดินทางผ่าน¹

✓ พ่อค้าเงี้ยว เป็นพ่อค้าเร่อีกกลุ่มหนึ่งซึ่งใช้วัวค่างเป็นพาหนะสำคัญในการลำเลียง สินค้า เงี้ยวไค่นำฝิ่น หมาก พริกแห้ง รัก ครั่ง มิด เข้ามาจำหน่ายในภาคเหนือ² แล้วซื้อเกลือ ผ้าย เพื่อนำไปจำหน่ายในหมู่บ้านของตน เงี้ยวก็เช่นเดียวกับจีนฮ่อ ไค่เดินทางจากภาคเหนือของประเทศไทย เข้าสู่เมืองมะละแหม่ง เพื่อซื้อสินค้าอุตสาหกรรม เช่น ผา เสื้อผ้า เข้ามาจำหน่ายในภาคเหนือ³

เส้นทางการค้าของจีนฮ่อ และเงี้ยวที่สำคัญในภาคเหนือ แบ่งออกเป็น 2 สาย คือสายตะวันออก และสายใต้

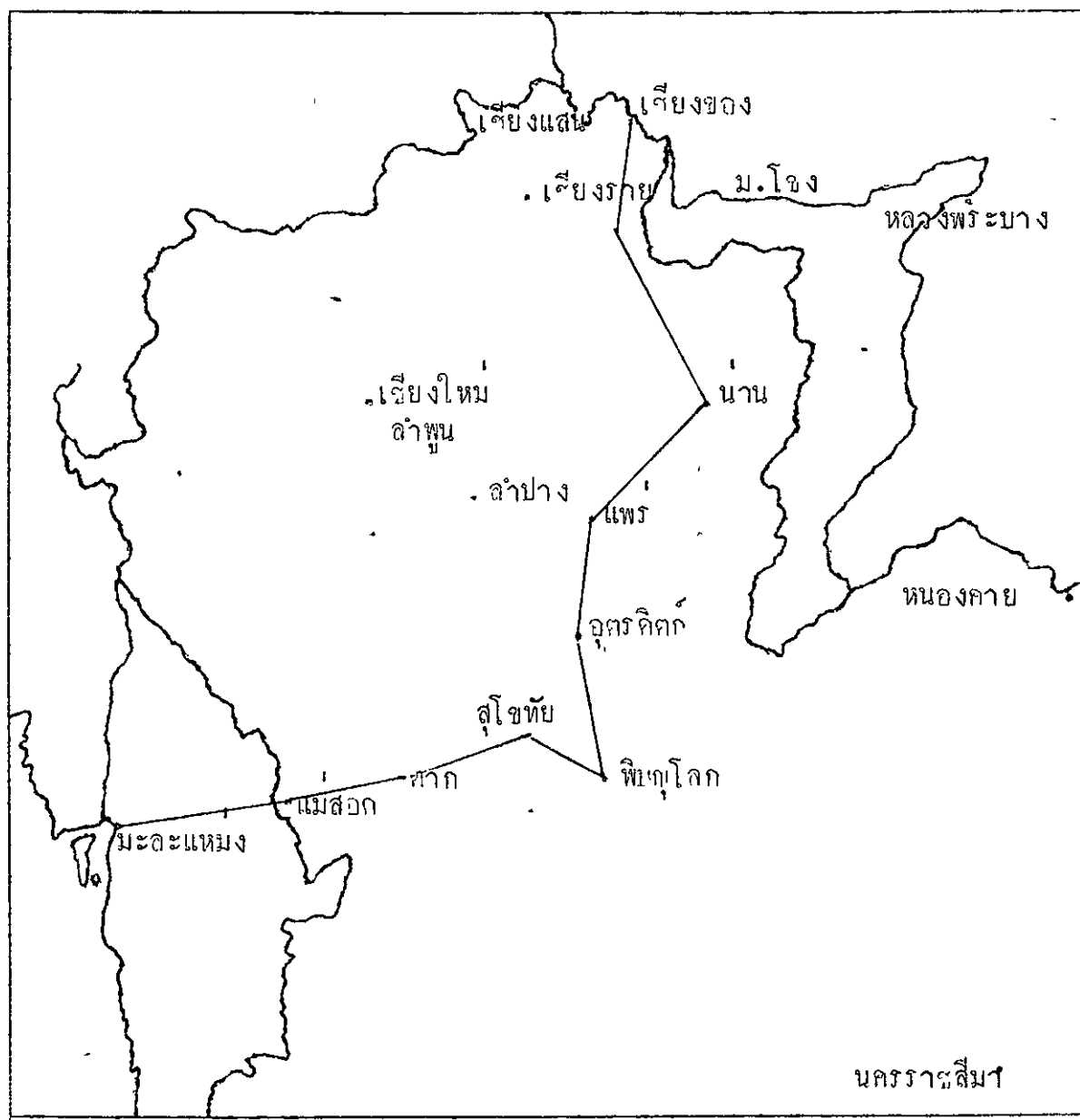
✓ สายตะวันออก เริ่มต้นจากเชียงแสน เชียงราย พะเยา แพร่ และอุตรดิตถ์ หรือจากแพร่ แยกขึ้นไป น่าน เชียงของ แล้วลงเรือตามลำน้ำโขง สู่เมืองหลวงพระบาง
สายใต้ เริ่มต้นจากเชียงแสน เชียงราย เวียงป่าเป้า เชียงใหม่ ระแหง และมะละแหม่ง⁴

¹ Suthy Prasartset. A Study of Production and Trade of Thailand, 1855-1940. p.265-266.

² คาร์ล บ็อค สมัยพระปิยมหาราช แปลโดย เสรีयर พันธรังษี และ อัมพร จุลานนท์ หน้า 257

³ Suthy Prasartset. op.cit., p.262.

⁴ Holt S. tiallett. A Thousand Miles on an Elephant in the Shan States. p.213.

ภาพประกอบ 10 แผนที่แสดงเส้นทางการค้าระหว่างมะละแหม่ง—หลวงพระบาง

ที่มา James McCarthy. Surveying and Exploring in Siam. p. 119.

เชียงใหม่เป็นศูนย์กลางการค้าที่สำคัญของภาคเหนือ เป็นชุมทางของการค้าขาย ในปีหนึ่ง ๆ มีกองคาราวาน ม้า และพ่อเดินทางผ่านเชียงใหม่ ประมาณมีละ 700-1,000 ตัว และมีคาราวานวัวต่างจากรัฐประมาณมีละ 7,000 - 8,000 ตัว มีวัวต่างชนิดค้าระหว่างเชียงใหม่-ลำปาง ประมาณมีละ 3,000 ตัว และมีกรรมกรหาบสินค้าจากมะละแหม่งผ่านเชียงใหม่เข้าสู่รัฐประมาณมีละ 4,000 คน¹ สำหรับระยะเวลาเดินทางจากมะละแหม่ง ถึงเมืองระแหงประมาณ 7 วัน² ถ้าระยะเวลาเดินทางระหว่างมะละแหม่งกับเชียงใหม่ ไป-กลับ ประมาณ 1 เดือน อัตราค่าจ้างกุลีหาบสินค้าระหว่างมะละแหม่งกับเชียงใหม่ ไป-กลับประมาณ 20 รูปี รวมค่าอาหารค้ายถ้าไม่คิดค่าอาหารประมาณ 30 รูปี³

ในปี พ.ศ.2454 มีสินค้าจากมะละแหม่งส่งจำหน่ายในเชียงใหม่เป็นเงิน 286,750 บาท แต่มีสินค้าออกจากเชียงใหม่ส่งขายมะละแหม่งเพียง 40,000 บาท⁴ สินค้าที่เชียงใหม่ต้องการมากคือ ผ้า ค้าย น้ำมันก๊าด เครื่องเรือน เครื่องเหล็ก เหลือ ฯลฯ สำหรับสินค้าออกที่สำคัญ ไค้แก๊ว ฝรั่ง สีเสียด เขาสัตว์ หนังสัตว์ น้ำมันหมู ฯลฯ⁵

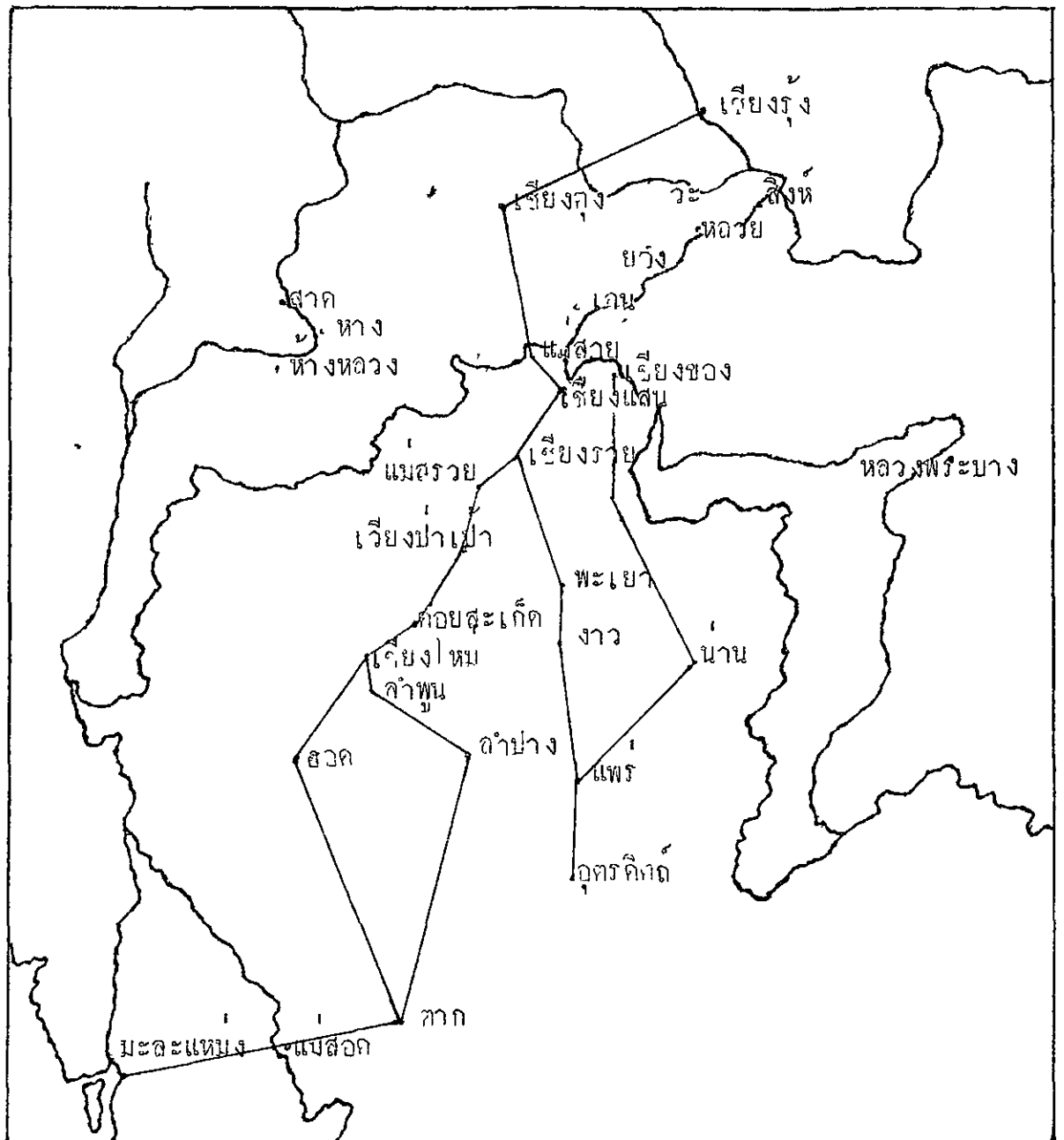
✓ Holt S. Hallett. A Thousand Miles on an Elephant in the Shan States. p.104.

²James McCarthy. Surveying and Exploring in Siam. p.119.

³Holt S. Hallett. op.cit., p.66.

⁴กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 คค.5.3/2
มิสเตอร์ แอล.ไวเลอร์ เจ้ากรมรถไฟ กราบทูลพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงนครสวรรค์
ที่ 1111 ป. ลงวันที่ 20 พฤศจิกายน พ.ศ.2455

⁵กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 คค.5.3/8
บันทึกเรื่องการต่อทางรถไฟจากนครลำปางไปนครเชียงใหม่ ลงวันที่ 6 กรกฎาคม
พ.ศ.2461

ภาพประกอบ 11 แผนที่แสดงเส้นทางการค้าของจีนฮ่อและเงี้ยว

ที่มา Holt S. Hallett. A Thousand Miles on an Elephant in the Shan States. p. 213.

2. เส้นทางการค้าระหว่างกรุงเทพฯ กับภาคเหนือ การติดต่อค้าขายระหว่าง กรุงเทพฯ กับภาคเหนือ ก่อนสร้างทางรถไฟสายเหนือถึงลำปาง (พ.ศ.2459) และถึง เชียงใหม่ (พ.ศ.2464) ส่วนมากเดินทางโดยทางเรือ แม่น้ำสำคัญในการติดต่อค้าขาย ระหว่างภาคเหนือกับภาคกลาง คือแม่น้ำปิง แม่น้ำวัง และแม่น้ำน่าน แม่น้ำเหล่านี้ไหลเชี่ยว เพราะไหลผ่านพื้นที่สูงอันประกอบด้วยทิวเขาและหุบเขา มีเกาะแก่งตามลำน้ำมากมาย อุปสรรคซึ่งเกิดจากสภาพธรรมชาติดังกล่าวแล้ว ไม่สามารถสกัดกั้นการติดต่อค้าขายระหว่าง ภาคเหนือกับภาคกลาง และการขนส่งสินค้าอุตสาหกรรมเข้าสู่ภาคเหนือได้ ในมีหนึ่งมีเรือ ขนส่งสินค้าประมาณ 1,000 ลำ บรรทุกสินค้าลำละ $2\frac{1}{2}$ ตัน ระหว่างกรุงเทพฯ กับเชียงใหม่¹ การเดินเรือไป-กลับ เสียเวลาประมาณ 2-3 เดือน สินค้าออกจากเชียงใหม่ที่สำคัญได้แก่ ฝิ่น สัตว์ปีก หนังสัตว์ เขาสัตว์ น้ำมันหมู สินค้าเข้าซึ่งส่งจากกรุงเทพฯ ได้แก่ เสื้อผ้า ยา ฝ้าย น้ำมันก๊าด ไม้ซีกไฟ สมู เครื่องเหล็ก เกลือ² สำหรับการค้าขายโดยใช้เส้นทางแม่น้ำวัง ระหว่างกรุงเทพฯ-ลำปาง ก็มีลักษณะเช่นเดียวกัน ในเดือนหนึ่ง ๆ มีพ่อค้าเรือชาวจีนได้นำ สินค้าจากกรุงเทพฯ ส่งเข้าจำหน่ายในลำปางประมาณ 90,000 รูปี สินค้าส่วนมากทำจาก ประเทศอังกฤษ³

¹ Suthy Prasartset. A Study of Production and Trade of Thailand, 1855-1940. p.269.

² สงวน วิบูลย์สันติ พอค้าเรืออายุ 81 ปี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ ชูลิทธิ ชูชาติ เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่บ้านเลขที่ 1 ถนนเจริญประเทศ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อวันที่ 28 พฤศจิกายน พ.ศ.2521 และ อึ้งหิ๊ง แซ่โก้ว พอค้าเรือ อายุ 85 ปี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ ชูลิทธิ ชูชาติ เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่วัดอุโมงค์ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อวันที่ 2 มิถุนายน พ.ศ.2522

³ Holt S. Hallett. A Thousand Miles on an Elephant in the Shan States. p.280.

เนื่องจากสภาพการคมนาคมยากลำบากเสียเวลาในการเดินทาง จึงทำให้ราคาสินค้าในภาคเหนือสูงกว่าราคาสินค้านักเดียวกันซึ่งจำหน่ายในกรุงเทพฯ ประมาณ 12-67% สินค้าบางชนิดอาจมีราคาเพิ่มขึ้นหลายเท่า เช่น น้ำมันก๊าด ในภาคเหนือราคาสูงกว่าราคาในกรุงเทพฯ ประมาณ 5 เท่า เกลือ ราคาเพิ่มขึ้นประมาณ 20 เท่า¹ ราคาสินค้าเข้าและสินค้าออกระหว่างภาคเหนือกับกรุงเทพฯ ในปี พ.ศ. 2454 เป็นดังนี้ สินค้าออกจากกรุงเทพฯ ส่งขายลพปาง เป็นเงิน 380,700 บาท สินค้าออกจากลพปางเป็นเงินเพียง 75,600 บาท และสินค้าออกจากกรุงเทพฯ ส่งขายเชียงใหม่เป็นเงิน 839,000 บาท และสินค้าออกจากเชียงใหม่ประมาณ 286,750 บาท² สินค้าออกจากภาคเหนือส่งขายยังภาคกลาง ได้แก่ ครั่ง สีเสียด กายาน ผืน งาช้าง หนังสัตว์ เขาสัตว์ ขี้ผึ้ง น้ำมัน และกิมประสิว³ สินค้าซึ่งส่งจากกรุงเทพฯ เพื่อจำหน่ายในภาคเหนือได้แก่ เสื้อผ้า ผ้า ค่ายหมวก เกลือ น้ำมันก๊าด ไม้ซีกไฟ เทียนไข เครื่องถ้วยชาม ตะกั่ว เหล็กแท่ง ตะปู⁴

สินค้าจากโรงงานอุตสาหกรรมบางประเภท เช่น เสื้อผ้า ผ้า เชื้อเพลิง เครื่องเหล็ก มีบทบาทสำคัญในการเปลี่ยนแปลงการผลิตของประชาชนให้เลิกการผลิตแบบดั้งเดิม* หันมาใช้ผลิตผลจากโรงงานอุตสาหกรรมซึ่งมีราคาถูกและสะดวกในการซื้อเพราะมีพ่อค้าจำหน่ายในตลาด

¹ Suthy Prasaset. A Study of Production and Trade of Thailand, 1855-1940. p.270.

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 กค.5.3/2
มิสเตอร์แอล ไวเลอร์ เจ้ากรมรถไฟ กราบทูลพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงนครสวรรค์
 ที่ 111.ป. ลงวันที่ 20 พฤศจิกายน พ.ศ. 2455

³ Suthy Prasaset. op.cit., p.296.

⁴ Ibid, p.270.

* กระจายละเอียดในบทที่ 2

การขนส่งสินค้าทางเรือระหว่างภาคกลางกับภาคเหนือ และการขนส่งสินค้าทางบก ระหว่างมะละแหม่งกับภาคเหนือ ได้ลดความสำคัญและหมดสิ้นไปเมื่อได้เปิดกิจการเดินรถไฟ สายเหนือถึงเชียงใหม่ พ.ศ. 2464 พอลำไยขนส่งสินค้าทางรถไฟแทนเพราะเสียค่าใส่หุ้ย น้อยกว่า และสามารถบรรทุกสินค้าได้มากกว่า เช่น เสียค่าขนส่งทางเรือ 500 บาท สามารถ ขนส่งสินค้าได้ 50 หาบ* แต่ถาขนส่งโดยทางรถไฟสามารถบรรทุกสินค้าได้ถึง 10 ตัน ใน ราคาเท่าเดิม¹ การขนส่งสินค้าได้จำนวนมาก ราคาถูก และรวดเร็วกว่าเดิมเช่นนี้ ก็เป็น ปัจจัยแรงอย่างหนึ่งให้การผลิตแบบเลี้ยงตัวเองในสังคมแบบเกาส์สลายได้อย่างรวดเร็ว ยิ่งขึ้น แต่ก็มีผลดีในการค้าเลี้ยงสินค้าพื้นเมืองในท้องถิ่นส่งขายตลาดภายในเมืองและต่าง ประเทศได้มากยิ่งขึ้น

เมื่อเปรียบเทียบดุลการการค้าระหว่างสินค้าเข้ากับสินค้าออกของภาคเหนือแล้ว ภาคเหนือขาดดุลการการค้ามาก เช่น ในปี พ.ศ. 2459 สินค้าออกตรวจสอบที่สถานีนครลำปาง เพียง 1,467 ตัน แต่สินค้าเข้า ซึ่งตรวจสอบ ณ สถานีเดียวกันมีถึง 12,899 ตัน² สำหรับน้ำมันก๊าดมีประมาณปีละ 708 ตัน หรือประมาณ 45,000 ปีบ ส่งขายจังหวัดเชียงใหม่ ประมาณครึ่งหนึ่ง ที่เหลือส่งขายยังลำปางและเชียงใหม่³

สำหรับเมืองใหญ่ ๆ ซึ่งทางรถไฟไม่ผ่าน ก็ได้มีการสร้างทางเกวียน หรือถนนเชื่อม ระหว่างสถานีรถไฟกับเมืองเหล่านั้น ในปี พ.ศ. 2457 ได้สร้างถนนเชื่อมระหว่างสถานี เคนชัย กับอำเภอเมือง จังหวัดแพร่ และจังหวัดน่าน ในปีเดียวกันก็ได้สร้างถนนระหว่างสถานี นครลำปาง กับจังหวัดเชียงใหม่⁴ ถนนและทางเกวียนซึ่งเชื่อมระหว่างสถานีรถไฟกับเมือง

* 1 หาบ = 60 กิโลกรัม

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 คค. 5.3/8
บันทึกในกรมขุนแก้วแพ่งเพชรเสด็จตรวจทางรถไฟสายเหนือ ลงวันที่ 6 กรกฎาคม พ.ศ. 2461

² ด.

³ ด.

⁴ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 ก. 1/27 เจ้าพระยา
วงษาอนุประพัทธ์ กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ 12/8905
ลงวันที่ 18 มกราคม พ.ศ. 2458

มีส่วนทำให้สินค้าอุตสาหกรรมเข้าสู่หมู่บ้านในภาคเหนือ และทำให้ชาวนาในหมู่บ้านสามารถขายผลิตผลทางด้านการเกษตรกรรม เพื่อซื้อสินค้าอุตสาหกรรมได้บ้างแต่ก็ไม่ได้ความสะดวกมากนักทั้งนี้เพราะถนนหรือทางเกวียนเหล่านี้ เชื่อมระหว่างเมืองสำคัญกับสถานีรถไฟสำหรับหมู่บ้านในชนบทกับเมือง ยังคงใช้ทางเดินเท้าเป็นส่วนมาก

เมื่อสินค้าอุตสาหกรรมเข้าสู่ภาคเหนือ สินค้าเหล่านี้ก็แพร่หลายเข้าสู่ผู้บริโภคในหมู่บ้าน ได้ดังนี้

2.1 ชาวนาหรือประชาชนในหมู่บ้านซื้อสินค้าจากตลาดในเมืองเนื่องจากในหมู่บ้านไม่มีตลาดซื้อขายสินค้า ชาวนาจึงต้องซื้อสินค้าที่ตลาดภายในเมือง การเดินทางออกจากตลาดส่วนมากใช้การเดินทางตามทางเท้าแคบ ๆ ซึ่งตัดผ่านทุ่งนาและป่าละเมาะ ชาวนามักออกเดินทางมาตลาดในเวลาประมาณ 04.00 นาฬิกา เพื่อซื้อสินค้าในตลาดในตอนเช้าตรู่ สินค้าซึ่งนำมาขายยังตลาดส่วนมากเป็นพืช ผัก ผลไม้ สำหรับสินค้าซึ่งซื้อจากตลาด ได้แก่ เกือบ ไม้ขีดไฟ น้ำมันก๊าด เสื้อผ้า ค้าย เนื้อวัว เนื้อหมู ฯลฯ ในตลาดมีสินค้ามากมายหลายชนิด ชาวนาในหมู่บ้านมักนำพืช ผัก ผลไม้ ไปตระกร้าวางขายบนพื้นดิน พืชผัก ดังกล่าวแล้วได้แก่ ผักกาด หัวหอม กระเทียม แตงกวา พักทอง ข้าวโพด หน่อไม้ พริกขี้หนู มะนาว หนาม พืช ยาสูบ สัตว์ปีก เนื้อหมู ฯลฯ สำหรับพ่อค้าพม่า จีน ชาวยุโรป พัก ผาฝ้าย ผาสักหลาด ผาไหม ไม้ขีด น้ำมันก๊าด ตะเกียง มีด คาน ราว กล้วย กล้วยขาม เครื่องกระป๋อง ฯลฯ¹ ระบบการแลกเปลี่ยนใช้ระบบแลกเปลี่ยนของท้องถิ่นเป็นส่วนมาก อาจใช้เงินตราบ้างแต่ก็เป็นเงินรูปมากกว่าเงินไทย

¹คา สุทธิพงศ์ อายุ 74 ปี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ สุทธิศรี ชูชาติ เป็นผู้สัมภาษณ์
ที่บ้านเลขที่ 9 หมู่ที่ 2 ตำบลมะกอก อำเภอลำปาง จังหวัดลำปาง เมื่อวันที่ 23 พฤษภาคม
พ.ศ.2522 นอย งาวปัญญา อายุ 85 ปี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ สุทธิศรี ชูชาติ เป็นผู้สัมภาษณ์
ที่บ้านเลขที่ 8 บ้านหัวหนอง ตำบลหางฉัตร อำเภอลำปาง จังหวัดลำปาง เมื่อวันที่ 6 กันยายน
พ.ศ.2522 และ พ.า เกจะ อายุ 82 ปี เป็นผู้สัมภาษณ์ สุทธิศรี ชูชาติ เป็นผู้สัมภาษณ์
ที่บ้านเลขที่ 99 หมู่ที่ 6 ตำบลป่าแดด อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อวันที่ 22 กุมภาพันธ์
พ.ศ.2522

²Holt, S. Hallett. A Thousand Miles on an Elephant in the Shan States. p.100-101.

เหตุที่ภาคเหนือใช้เงินรูปีมากกว่าเงินไทย ทั้งนี้เพราะภาคเหนือได้ติดต่อกับค้าขายกับพม่าอย่างใกล้ชิด และเป็นช่องทางระหว่างรัฐบาลไทยกับรัฐบาลอังกฤษ ในปี พ.ศ. 2399 รัฐบาลไทยต้องยินยอมให้คนอังกฤษ และคนในบังคับอังกฤษเสียภาษีหรือซื้อสินค้าเป็นเงินตราต่างประเทศ เนื้อเงิน เนื้อทอง หรือเงินบาทก็ได้¹ เมื่อคนแคว้นในภาคเหนือได้ติดต่อกับค้าขายกับกรุงเทพฯ มากยิ่งขึ้น ความนิยมในการใช้เงินรูปีก็มีไคลคลน้อยลง แม้กระทั่งในแคว้นพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ประชาชนในภาคเหนือก็นิยมใช้เงินรูปีมากกว่าเงินบาท ในตลาดมักมีแม่ค้ารับแลกเงินรูปีในอัตรา 1 รูปี ต่อ 78 สตางค์ สำหรับเงิน 1 บาท สามารถแลกสตางค์ได้เพียง 93-96 สตางค์เท่านั้น² หรือถ้านำเงิน 1 บาท ซื้อสินค้าจากแม่ค้า ก็มักได้เพียง 92-98 สตางค์³

2.2 พ่อค้านำสินค้าเข้าไปจำหน่ายในหมู่บ้าน พ่อค้าซึ่งนำสินค้าเข้าสู่หมู่บ้าน มีทั้งชาวนาในหมู่บ้านซึ่งประกอบอาชีพค้าขายหลังฤดูกาลเก็บเกี่ยวแล้ว และพ่อค้าต่างชาติ เช่น จีนฮ่อ เงี้ยว พม่า และพ่อค้าจีน เกี่ยวกับบทบาทของพ่อค้าซึ่งเป็นชาวนาในหมู่บ้าน พ่อค้าประเภทนี้ทำการค้าขายหลังฤดูกาลเก็บเกี่ยวโดยพ่อค้าซึ่งเป็นชาวนาได้นำวิถีทางของตนเองและของเพื่อนบ้านประมาณ 30-40 ตัว หรือมากกว่านั้นเดินทางซื้อ

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ค. 26/13 กรมหมื่นมหิศรราชพลหทัย กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ 24 พฤศจิกายน ร.ศ. 121

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 7 ม. 26.50/15 ชาวหนังสือพิมพ์ไทยหนุ่ม เรื่องสตางค์แดงแพงกว่าเงิน ลงวันที่ 19 ตุลาคม พ.ศ. 2471

³ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 7 ม. 26.50/15 ชาวหนังสือพิมพ์ศรีกรุง จดหมายความเดือดร้อนของชาวเชียงใหม่ ลงวันที่ 19 เมษายน พ.ศ. 2472

ขายสินค้า เช่น ขวานนาในเชียงใหม่ซื้อเมี่ยงจากอำเภอแม่แตงเพื่อนำไปขายยังตลาด
อำเภอสันป่าตอง ตลาดอำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ แล้วซื้อเกลือ ปลาแห้ง น้ำมันก๊าด
ไม้ขีดไฟ เพื่อนำไปขายยังอำเภอสะเมิง จังหวัดเชียงใหม่¹ นอกจากขวานนาในจังหวัด
เชียงใหม่ ได้ใช้เวลาว่างหลังฤดูการเก็บเกี่ยว ประมาณปีละ 3-4 เดือน เดินทางค้าขาย
ในบริเวณอำเภอใกล้เคียงแล้ว ขวานนาบางคนยังได้เดินทางค้าขายยังจังหวัดใกล้เคียงอีก
ด้วย เช่น ได้ซื้อเมี่ยงจากอำเภอคอยสะเก็ด อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ นำไปขาย
ยังจังหวัดลำพูน จังหวัดลำปาง แล้วซื้อเกลือ เลื่อยไม้สำเร็จรูป และน้ำมันก๊าด จากจังหวัด
ลำปาง เพื่อนำมาขายในจังหวัดเชียงใหม่ สำหรับน้ำมันก๊าดซื้อจากลำปางราคาปีบละ 4 รูปี
แต่นำมาขายที่อำเภอสะเมิงจังหวัดเชียงใหม่ในราคาปีบละ 20 รูปี ได้ราคาสูงกว่าต้นทุน
ถึง 5 เท่า ทั้งนี้เพราะการคมนาคมขนส่งลำบากต้องบรรทุกสินค้าด้วยวัวต่างเดินทางนานป่า
และภูเขาประมาณ 4 วัน² เนื่องจากก่อน พ.ศ. 2464 ยังไม่มีทางรถไฟหรือทางรถยนต์
เชื่อมระหว่างจังหวัดเชียงใหม่และลำปาง

ข้อสังเกตอีกประการหนึ่งก็คือ ถึงแม้ว่าขวานนาได้ทำการค้าขายหลังจากฤดูการ
เก็บเกี่ยว แต่ขวานนาก็มิได้ร่ำรวยและสามารถแยกตัวเองออกจากหมู่บ้านเพื่อดำเนินการ
ค้าขายในเมือง ยังคงเป็นขวานนาในท้องถิ่นเช่นเดิม .

¹คำมา อูบโย อายุ 80 ปี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา เป็นผู้สัมภาษณ์
ที่บ้านเลขที่ 17 หมู่ที่ 5 ตำบลสะเมิงใต้ อำเภอสะเมิง จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อวันที่ 20
กุมภาพันธ์ 2522

²มา ก้าวินนะ อายุ 95 ปี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ ชูลิทธิ์ ชูชาติ เป็นผู้สัมภาษณ์
ที่บ้านเลขที่ - หมู่ที่ 5 ตำบลสะเมิง อำเภอสะเมิง จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อวันที่ 20
กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2522

เหตุที่ชาวนาซึ่งประกอบอาชีพการค้าขายหลังฤดูการเก็บเกี่ยว ไม่ประสบความสำเร็จร่ำรวย และแยกตัวเองเป็นอิสระจากหมู่บ้าน เพื่อประกอบอาชีพใหม่ในเมืองอาจเป็นเพราะสาเหตุดังนี้

1. การลงทุน พ่อค้าประเภทชาวนามีทุนน้อย ในการประกอบธุรกิจค้าขายและค้าขายสินค้าจำกัดชนิดในปริมาณไม่มากนัก¹ ถ้าเปรียบเทียบกับพ่อค้าจีนแล้วมีการลงทุนด้านการค้าขายในปริมาณที่มากกว่า และประกอบธุรกิจหลาย ๆ ชนิด เช่น รับจ้างนอง จ่านำ นายทุนเงินกู้ เจ้าของที่ดิน ฯลฯ² ผลตอบแทนที่ได้รับจากการลงทุน จึงมีมากกว่าพ่อค้าประเภทชาวนา

2. ระบบเครือญาติ ระบบเครือญาติทำให้พ่อค้าประเภทชาวนาในหมู่บ้านมีความเห็นอกเห็นใจกัน ปราศจากการชู้กริ๊ต ครอบคลุมนายในหมู่บ้านเดียวกันตลอดจนคนต่างหมู่บ้าน การแสวงหากำไรจากการลงทุนจึงมีน้อยกว่าพ่อค้าต่างชาติ³

¹ ฆาน ทองคำดี อายุ 81 ปี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ ชูลีห์ ชูชาติ เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่บ้านเลขที่ 22 หมู่ที่ 2 ตำบลชมพู อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง เมื่อวันที่ 6 กันยายน พ.ศ.2522 และ คำ แก้วคำมา อายุ 82 ปี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ ชูลีห์ ชูชาติ เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่บ้านเลขที่ 96 หมู่ที่ 6 ตำบลป่าแดด อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อวันที่ 22 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2522

² กิมฮ้อ นิมนานเหมินท์ อายุ 84 ปี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ ชูลีห์ ชูชาติ เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่บ้านเลขที่ 36 ถนนท่าแพ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อวันที่ 19 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2522 และ สงวน วิบูลย์สันติ อายุ 81 ปี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ ชูลีห์ ชูชาติ เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่บ้านเลขที่ 1 ถนนเจริญประเทศ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อวันที่ 28 พฤศจิกายน พ.ศ.2521

³ ชุ่ม ศรี อายุ 79 ปี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ ชูลีห์ ชูชาติ เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่บ้านเลขที่ 79 หมู่ที่ 8 ตำบลหนองแห้ง อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อวันที่ 20 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2522

3. ประสพการณ์ และความคิดริเริ่ม ชาวนามีลักษณะอนุรักษนิยมอยู่ในสังคมปิด ขาดการติดต่อกับโลกภายนอก เชื้อพืงและเครพพู่อาวโโส ลักษณะเช่นนี้ทำให้ขาดความคิดริเริ่มสร้างสรรค์¹ และขาดประสพการณ์ในการประกอบธุรกิจอย่างอื่น นอกจากการประกอบอาชีพทางคานเกษตรกรรมและหัตถกรรมซึ่งได้รับการถ่ายทอดจากบรรพบุรุษ ด้วยเหตุดังกล่าวแล้วจึงเป็นอุปสรรคอย่างหนึ่งทำให้ชาวนาไม่สามารถขยายกิจการธุรกิจของตนให้ใหญ่โตและแยกตัวเองเป็นอิสระจากหมู่บ้านเพื่อประกอบธุรกิจอย่างอื่นในเมือง

3. การแตกสลายของการผลิตเพื่อเลี้ยงตัวเอง ชาวนาในหมู่บ้านชนบทภาคเหนือเป็นผู้ผลิตสิ่งของทั้งคานเกษตรกรรมและหัตถกรรมเพื่อเลี้ยงตัวเอง ต่อมาหลังจากเปิดประเทศค้าขายอย่างเสรีในปี พ.ศ. 2398 สินค้าจากโรงงานอุตสาหกรรม เช่น เสื้อผ้า ผ้า เชื้อเพลิง และวัสดุสำเร็จรูปอื่น ๆ ก็ได้ส่งเข้าจำหน่ายในภาคเหนือ โดยมีพ่อค้าจีน พม่า ไทยใหญ่ และจีนฮก เป็นผู้นำเข้ามา เนื่องจากการผลิตสิ่งของด้วยแรงงานคน เสียเวลาล่าช้า ไม่สะดวกสบาย ชาวนาจึงนิยมใช้สินค้าจากโรงงานอุตสาหกรรมแทน จุดเริ่มต้นของการแตกสลายในการผลิตเพื่อเลี้ยงตัวเอง จึงเกิดขึ้นและได้พังทลายลงอย่างช้า ๆ ทั้งนี้เพราะขาดการคมนาคมระหว่างเมืองกับหมู่บ้านจึงทำให้สินค้าอุตสาหกรรมเข้าสู่หมู่บ้านล่าช้า และชาวนาในหมู่บ้านไม่มีรายได้มากนักจากการประกอบอาชีพ ลักษณะเช่นนี้แตกต่างกับภาคกลาง ลักษณะภูมิประเทศเป็นที่ราบ มีแม่น้ำลำคลองสำหรับติดต่อระหว่างหมู่บ้านกับเมืองได้สะดวก และชาวนามีรายได้หลักจากการขายข้าวหลังจากเปิดประเทศค้าขายอย่างเสรี ในปี พ.ศ. 2398 ทั้งนี้เพราะข้าวซึ่งสินค้าออกที่สำคัญที่สุดของไทยในขณะนั้นเป็นข้าวจากภาคกลางของประเทศไทยถึง 98%²

¹Teodor Shanin. ed. Peasants and Peasant Societies. p.247, p.281.

²James C. Ingram. Economic Change in Thailand Since 1850-1970.

การทำนาในภาคเหนือมีวัตถุประสงค์เพื่อบริโภคมิใช่เพื่อขายเป็นสินค้า ทั้งนี้เพราะขาดการคมนาคมขนส่ง¹ การผลิตข้าวเพื่อขายในภาคเหนือได้เริ่มต้นเมื่อสร้างทางรถไฟสายเหนือถึงลำปาง (พ.ศ.2459) และถึงเชียงใหม่ (พ.ศ.2464)² ทั้งนี้เพราะได้มีโรงสีไฟเกิดขึ้นใกล้ ๆ สถานีรถไฟ เช่น ใกล้ ๆ สถานีรถไฟเชียงใหม่ มีโรงสีจินหน่อ โรงสีแสงไทย โรงสีไทยเสรีและโรงสีวคเสง ชาวนาในหมู่บ้านใกล้เคียงกับสถานีรถไฟหรือบริเวณอำเภอใกล้เคียง ก็สามารถขายข้าวให้แก่โรงสีโดยตรง หรือขายผ่านพ่อค้าคนกลาง ซึ่งนำเกวียนมารับซื้อข้าวเปลือกในหมู่บ้าน³

รายได้จากการขายข้าวเปลือกของชาวนาในภาคเหนือ ซึ่งอยู่ใกล้โรงสีไฟ และรายได้เล็ก ๆ น้อย จากการขายพืช ผัก ผลไม้ เก็บหาของป่าหรืออาชีพรับจ้างอย่างอื่น ทำให้ชาวนามีรายได้เป็นเงินเล็ก ๆ น้อย ๆ พอที่จะซื้อสินค้าอุตสาหกรรม เช่น ผ้า เสื้อผ้าสำเร็จรูป เชื้อเพลิง หรือสินค้าอื่น ๆ ใดบ้าง การผลิตสิ่งของเพื่อใช้เองจึงค่อย ๆ ลดลงอย่างช้า ๆ ทั้งนี้เนื่องจากชาวนามีรายได้เป็นเงินน้อย และจากระบบการคมนาคมที่คั่งครวและรวกเร็ว

¹กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2.14/57
หลวงจันทรามাত্র กราบทูลกรมหลวงดำรงราชานุภาพ ลงวันที่ 10 กุมภาพันธ์ ร.ศ.118

²กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 คค.5.3/8 กรมขุนกำแพงเพชรเสด็จตรวจทางรถไฟสายเหนือ แลสายตะวันออกเฉียงเหนือ ลงวันที่ 6 กรกฎาคม พ.ศ.2461

³คำ แก้วคำมา อายุ 82 ปี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ ชูลีทธิ ชูชาติ เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่บ้านเลขที่ 96 หมู่ที่ 6 ตำบลป่าแดด อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อวันที่ 22 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2522 และ คัน อายุสูง อายุ 83 ปี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ ชูลีทธิ ชูชาติ เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่บ้านเลขที่ 43 หมู่ที่ 3 ตำบลแม่สา อำเภอแม่ริม จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อวันที่ 3 สิงหาคม พ.ศ.2522

การแตกสลายของหัตถกรรมสิ่งทอ ชาวนาในหมู่บ้านชนบทภาคเหนือ นอกจากปลูกข้าว และพืชผักอย่างอื่นเพื่อบริโภคเองแล้ว ยังต้องปลูกฝ้ายเพื่อปั่นค้ายทอดผ้า และเย็บเสื้อผ้าใช้เอง ต่อมาเมื่อสินค้าอุตสาหกรรม ประเภท ผ้า และเสื้อผ้าสำเร็จรูป ส่งเข้าจำหน่ายในภาคเหนือ ชาวนาจึงเริ่มซื้อสินค้าสำเร็จรูปแทนการปลูกฝ้ายเพื่อทอดผ้าใช้เอง โดยเริ่มตนจากหมู่บ้านใกล้เคียง ๆ ตลาดก่อนแล้วแผ่ขยายออกสู่หมู่บ้านในชนบททางไกลออกไป เกี่ยวกับการปลูกฝ้ายเพื่อทอดผ้า ชาวนาเกือบทุกครัวเรือน ปลูกฝ้ายไว้บริเวณลานบ้านหรือในทุ่งนาเพื่อเก็บดอกฝ้าย ไว้สำหรับปั่นค้ายเพื่อทอดผ้าใช้เอง แต่หลังจากรถไฟสายเหนือถึงเชียงใหม่ (พ.ศ. 2464) แล้ว ใต้มีพ้อค่านาค้าย ผ้า และเสื้อผ้าสำเร็จรูปเข้ามาจำหน่ายมากกว่าเดิม ชาวนาจึงได้เลิกปลูกฝ้าย แล้วซื้อค้าย ผ้า หรือเสื้อผ้าสำเร็จรูปไว้ใช้บ้าง ทั้งนี้เพราะสินค้าดังกล่าวแล้วมีราคาถูก และสะดวกรวดเร็ว สวยงามกว่าผ้าซึ่งทอใช้เอง สำหรับการทอดผ้าเพื่อใช้เองก็ยังไม่ไถ่หมดสิ้น ชาวนาในหมู่บ้านยังคงทอดผ้าใช้เองแต่ซื้อมาคายจากตลาด ผ้าซึ่งทอเองไว้ใช้เองหมดภายในบ้าน ทั้งนี้เพราะมีความทนทานมากกว่าผ้าจากโรงงานแต่มีความสวยงามน้อยกว่า¹ ในขณะที่ชาวนาใกล้เคียง ๆ เมืองเลิกการปลูกฝ้าย แล้วซื้อค้ายสำเร็จรูปเพื่อทอดผ้าใช้เองหรือบางครั้งก็ซื้อผ้าหรือเสื้อผ้าสำเร็จรูป แต่ชาวนาในชนบททางไกลจากตัวเมือง ยังคงปลูกฝ้ายเพื่อปั่นค้ายทอดผ้าใช้เอง แต่ก็นิยมซื้อผ้าหรือเสื้อผ้าสำเร็จรูปใช้เช่นเดียวกันเมื่อมีโอกาสติดต่อกับชุมชนในเมือง²

¹ แก้ว บรรณรักษ์ อายุ 83 ปี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ ชูสิทธิ์ ชูชาติ เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่บ้านเลขที่ - หมู่ที่ 8 ตำบลหนองแยง อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อวันที่ 20 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2522 และ แปง ชมชื่น อายุ 89 ปี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ ชูสิทธิ์ ชูชาติ เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่บ้านเลขที่ 56/1 หมู่ที่ 2 ตำบลชมพู อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อวันที่ 28 มีนาคม พ.ศ. 2522

² บาง ศิริปัญญา อายุ 83 ปี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ ชูสิทธิ์ ชูชาติ เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่บ้านเลขที่ 33 หมู่ที่ 2 ตำบลป่าตุม อำเภอพร้าว จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อวันที่ 26 พฤษภาคม พ.ศ. 2522

ถึงแม้ว่าชาวนาในชนบทภาคเหนือมีรายได้เป็นเงินน้อย และจากระบบการคมนาคม แต่สินค้าอุตสาหกรรมประเภทสิ่งทอ ก็มีส่วนทำให้การทอผ้าในครัวเรือนต้องสูญสลายลงอย่างช้า ๆ โดยเริ่มต้นจากหมู่บ้านใกล้เคียง ๆ เมือง แล้วแผ่ขยายออกสู่หมู่บ้านชนบทซึ่งห่างไกลออกไปอย่างช้า ๆ อาจเป็นเวลาเกือบ 1 ศตวรรษ นับตั้งแต่เปิดประเทศค้าขายอย่างเสรีในปี พ.ศ. 2398 สินค้าประเภทสิ่งทอ จากโรงงานอุตสาหกรรม จึงทำลายหัตถกรรมสิ่งทอพื้นบ้านในภาคเหนือได้สำเร็จ

ในขณะที่หัตถกรรมสิ่งทอได้สูญสลายอย่างช้า ๆ แต่หัตถกรรมจักรสานมิได้สูญสลายตามด้วย ในปัจจุบันนี้ชาวนาในชนบทยังคงผลิตเครื่องจักรสานซึ่งทำด้วยไม้ไผ่ เช่น ตะกร้า ชะลอม หรือภาชนะอื่นสำหรับใช้เอง ทั้งนี้เพราะมีวัสดุในหมู่บ้านหรือหมู่บ้านใกล้เคียง หมู่บ้านซึ่งผลิตเครื่องจักรสานที่สำคัญในภาคเหนือ ได้แก่ บ้านศรีบุญเรือง บ้านต้นยางหลวง บ้านเชียงขวาง บ้านกาศอว บ้านสนกวย ในจังหวัดเชียงใหม่ บ้านเส้ง บ้านขวาง เขมืองจี้ ในจังหวัดลำพูน นอกจากนี้ ยังมีหมู่บ้านซึ่งผลิตเครื่องจักรสานเป็นจำนวนมากในจังหวัดลำปาง แพร่ และน่าน¹

4. ชาวนากับการปรับตัวในระบบเงินตรา การผลิตของชาวนาในภาคเหนือก่อน พ.ศ. 2398 เป็นการผลิตเพื่อเลี้ยงตัวเอง แต่ละหมู่บ้านสามารถผลิตสิ่งของทั้งด้านเกษตรกรรม และหัตถกรรมเพียงพอในการเลี้ยงตัวเอง การแลกเปลี่ยนระหว่างหมู่บ้านมีน้อย ถ้ามีการแลกเปลี่ยนบ้างก็ใช้ระบบแลกเปลี่ยนของเป็นส่วนมาก หลังจากเปิดประเทศค้าขายอย่างเสรีแล้ว ระบบการแลกเปลี่ยนของของก็ยังมิอยู่แพร่หลายในภาคเหนือ คาร์ล บ็อค ซึ่งเดินทางผ่านตลาดในเมืองเชียงราย เมื่อ พ.ศ. 2424 ได้บันทึกไว้ว่า "ตลาดเมืองเชียงราย...การซื้อขายกันจริง ๆ มีน้อยมาก กระแสการเงินไม่ค่อยจะหมุนเวียนเอาเลย เพราะสิ่งของทุกอย่างใช้แลกเปลี่ยนกันเป็นส่วนมาก"² ในตลาดเมืองน่านก็ใช้ระบบการ

¹ วัณณะ วัฒนาพันธ์ และคนอื่น ๆ งานวิจัยศิลปพื้นบ้านล้านนา หน้า 248-258

² คาร์ล บ็อค สมัยพระปิยมหาราช แปลโดย เสฐียร พันธรังษี และอัมพร จุลานนท์ หน้า 422

แลกเปลี่ยนของต่อของ เงินตรามีใช้น้อย ถ้ามีบ้างก็เป็นเงินรูปี มีอัตราแลกเปลี่ยนกับเงินไทย รูปีละ 3 สลึง¹ สำหรับในตลาดเมืองลำพูน ก็มีลักษณะเช่นเดียวกัน²

ลักษณะการแลกเปลี่ยนของต่อของ คงใช้ควบคู่กับระบบเงินตรา ในระยะแรกของการเปิดประเทศ และค่อย ๆ ลดน้อยลง จนเหลือแต่ระบบเงินตราสำหรับใช้ในการแลกเปลี่ยนเพียงอย่างเดียว บางทีระบบการแลกเปลี่ยนของต่อของอาจหมดสิ้นเมื่อประมาณ พ.ศ. 2465 หรือล่าช้ากว่านั้นเล็กน้อย*

ระบบเงินตราซึ่งเข้ามาเกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตของชาวนา มีใช้มีเฉพาะด้านเศรษฐกิจเท่านั้น ด้านการเมือง ระบบเงินตราก็ได้เข้ามาเกี่ยวข้องเช่นเดียวกัน กล่าวคือ ชาวนาซึ่งเคยเสียภาษีให้แก่รัฐเป็นข้าวเปลือก ได้เปลี่ยนวิธีการเก็บภาษีเป็นเงินแทน ในปี พ.ศ. 2427³ การปลูกพืชผลอย่างอื่นซึ่งเคยเสียภาษีเป็นสิ่งของก็เปลี่ยนมาเก็บเป็นเงินแทน เช่น ปลูกมะพร้าว 4 ต้น ปลูกฝ้าย 20 ต้น ปลูกเมี่ยง 5 ต้น เสียภาษีอย่างละ 1 วัน** การเก็บหาของป่า เช่น เจาะน้ำมันยาง เสียค่าอนุญาตปีละ 2 แดบ เก็บชัน กายาน เสียค่าอนุญาตปีละ 1 แดบ นอกจากนี้ต้องเสียภาษีผ่านด่านหรือจกอบอีกต่างหาก⁴

¹ H. Warrington Smith. Notes of a Journey on the upper Mekong, Siam. p. 19.

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 สารบาญ
สมุดพิเศษ เล่ม 10 เลขที่ 6 หน้า 8

* ข้อสังเกตนี้ ได้จากการสัมภาษณ์ บุคคลซึ่งมีอายุมากกว่า 75 ปี บุคคลเหล่านี้ล้วนมีประสบการณ์ในการแลกเปลี่ยน และให้ข้อสรุปดังกล่าวมาแล้ว

³ วัลลภา เครือเทียนทอง การปฏิรูปการปกครองลาวนาไทย ในรัชสมัยของ
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หน้า 54 - 55

** 1 วัน = 12 สตกค์

⁴ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.58/193
เรื่อง พักักภาษีอากรมณฑลพายัพ ร.ศ. 103

การเก็บภาษีอากรเป็นเงินตรา ทำให้ชาวนาได้รับความเดือดร้อนมากยิ่งขึ้นกว่าเดิม ทั้งนี้เพราะชาวนาสามารถแสวงหาเงินตราได้ในขอบเขตจำกัด ขึ้นอยู่กับรายได้ไม่กี่ชนิด เช่น การขาย ผัก ผลไม้ เก็บหาของป่า หรือทำงานรับจ้าง สำหรับรายได้จากการขายข้าวยังไม่มี ทั้งนี้เพราะชาวนาในภาคเหนือปลูกข้าวไว้เพื่อบริโภคเอง เพิ่งเริ่มต้นปลูกข้าวเพื่อขายหลังจากสร้างทางรถไฟสายเหนือ ถึงสถานีนครลำปาง และสถานีเชียงใหม่แล้ว¹

เมื่อเงินตราเข้ามามีบทบาทในชีวิตประจำวันของชาวนามากยิ่งขึ้น ชาวนาจึงได้ประกอบอาชีพอย่างอื่นบ้างหลังฤดูกาลเก็บเกี่ยว อาชีพที่สำคัญได้แก่ อาชีพรับจ้างค้าขาย และผลิตสินค้าหัตถกรรม

4.1 การประกอบอาชีพรับจ้าง แรงงานชาวนาเป็นแรงงานที่ขาดทักษะและมีมือ เนื่องจากขาดการฝึกฝนเฉพาะอย่าง ชาวนาสามารถเป็นเกษตรกร ช่างไม้ ช่างเหล็ก ช่างปูน ฯลฯ ได้ในตัวบุคคลเดียวกัน แต่ขาดความชำนาญ หรือไม่สามารถผลิตสิ่งของนั้น ๆ ได้ดีเทียบเท่ากับนายช่างในเมือง ด้วยเหตุนี้เองแรงงานชาวนาสวนมากจึงเป็นแรงงานรับจ้างประเภทใช้กำลังกายที่ไม่ต้องอาศัยความชำนาญเฉพาะอย่างมากนัก การรับจ้างที่สำคัญ ได้แก่ รับจ้างแบกหามบรรทุกสิ่งของ ล่องเรือ เป็นช่างไม้ หรือทำงานโยธาอื่น ๆ ชาวนาบางคนซึ่งไม่มีที่ดินของตนเอง อาจมีอาชีพรับจ้างทำนา และเก็บใบเมี่ยง² สำหรับชาวนาซึ่งมีบ้านเรือนอยู่ใกล้แม่น้ำก็รับจ้างล่องเรือบรรทุกสินค้า การล่องเรือรับจ้างในแม่น้ำปิง ระหว่าง เชียงใหม่ - ปากน้ำโพ ผู้ล่องเรือได้ค่าจ้าง

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 คค. 5.3/8 บันทึกเรื่องการต่อทางรถไฟ จากนครลำปาง ไปนครเชียงใหม่ ลงวันที่ 6 กรกฎาคม พ.ศ. 2461

² เหมย สิทธิมงคล อายุ 89 ปี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ ชูลีหรี ชูชาติ เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่บ้านเลขที่ 32 หมู่ที่ 2 ตำบลสันติคีรี อำเภอมือง จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อวันที่ 25 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2522

เดือนละ 20 บาท ในปีหนึ่งรับจ้างถ่อเรือประมาณ 3 - 4 เดือน จึงได้ค่าจ้างประมาณ 60 - 80 บาท รายได้จากการรับจ้างถ่อเรือ ได้นำมาซื้อ อาหาร เสื้อผ้า น้ำมันก๊าด ไม้ขีดไฟ และสิ่งของจำเป็นอื่น ๆ ที่เหลือเก็บไว้ทำบุญบ้าง การรับจ้างในปีหนึ่ง ๆ จึงไม่มีเงินเหลือไว้เก็บออม¹ ชาวบางคนอาจนำวัวต่างรับจ้างขนส่งสินค้า นางคำแปง อภิวงศ์ ได้อธิบายเกี่ยวกับเรื่องนี้ว่า "พ่อเคยเป็นลูกจ้างคนรวย คุณวัวต่างประมาณ 40 - 50 ตัว บรรทุกเมี่ยงจากเชียงใหม่ไปเมืองแพร่ แล้วซื้อยาสูบจากเมืองแพร่กลับมาขายเชียงใหม่"² ชาวบางคนอาจมีวัวต่างของตนเอง ประมาณ 5 - 10 ตัว แล้วรวมกับเพื่อนบ้านใกล้เคียงประมาณ 5 - 8 คน หรือมากกว่านั้น ก็สามารถนำขบวนวัวต่างไปค้าขายต่างเมืองได้ ขบวนวัวต่างหรือกองคาราวานวัวต่างอาจมีวัวตั้งแต่ 20 ตัว ถึง 100 ตัว ในการเดินทางค้าขาย เหตุที่ต้องใช้วัวต่างและบุคคลจำนวนมากในการเดินทาง ทั้งนี้ก็เพื่อความปลอดภัยจากโจรผู้ร้าย และได้ช่วยเหลือซึ่งกันและกันในการเดินทางผ่านป่าและภูเขาซึ่งเต็มไปด้วยความยากลำบาก และโรคร้ายไข้เจ็บ³

¹ คำน้อย อายุ 79 ปี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ ชูลีหะ ชูชาติ เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่บ้านเลขที่ 103 หมู่ที่ 6 ตำบลป่าแคด อำเภอมะนัง จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อวันที่ 22 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2522

² คำแปง อภิวงศ์ อายุ 74 ปี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ ชูลีหะ ชูชาติ เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่บ้านช่างกระตาศ หมู่ที่ 2 ตำบลช่างกระตาศ อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อวันที่ 30 กรกฎาคม พ.ศ. 2522

³ ชาว โพธิสม อายุ 86 ปี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ ชูลีหะ ชูชาติ เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่บ้านเลขที่ 66 หมู่ที่ 3 ตำบลป่าป่อง อำเภอภูกามยาว จังหวัดพะเยา เมื่อวันที่ 20 กันยายน พ.ศ. 2522

การใช้วัวต่างรับจ้างขนส่งสินค้าระหว่างเมืองต่อเมือง ในภาคเหนือก่อนสร้างทางรถไฟและรถยนต์ จึงเป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่ง ชาวนามักใช้เวลาว่างหลังจากการเก็บเกี่ยวนำวัวต่างรับจ้างขนส่งสินค้า การขนส่งสินค้าคววัวต่างระหว่างอำเภอฮอด กับอำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ ใช้เวลาเดินทางประมาณ 8 วัน วัวต่าง 1 ตัว บรรทุกน้ำหนักได้ประมาณ 100 - 140 ปอนด์ ถ้าระยะทางระหว่างเชียงใหม่กับมะละแหม่ง ใช้เวลาประมาณ 15 วัน¹

การประกอบอาชีพรับจ้างขนส่งสินค้าทั้งทางบกและทางเรือ จึงเป็นรายได้ที่สำคัญอย่างหนึ่งของชาวนา แต่การประกอบอาชีพประเภทนี้มีได้กระทำกันทุกคน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความสามารถของแต่ละบุคคล และการมีพาหนะพร้อมที่จะรับจ้างขนส่งหรือไม่

4.2 การค้าขายของชาวนาหรือพ่อค้าท้องถิ่น เนื่องจากในหมู่บ้านชนบทก่อน พ.ศ.2475 ไม่มีตลาดภายในหมู่บ้าน พ่อค้าท้องถิ่น หรือชาวนาในหมู่บ้านจึงมีบทบาทสำคัญในการแลกเปลี่ยนสินค้าระหว่างหมู่บ้านกับตลาดในเมือง ชาวนาในภาคเหนือบางคนใช้เวลาว่างหลังฤดูเก็บเกี่ยว เดินทางค้าขายระหว่างเมืองต่าง ๆ พ่อค้าเหล่านี้ซื้อสินค้าจากท้องถิ่นของเมืองหนึ่ง เพื่อนำไปจำหน่ายอีกเมืองหนึ่งหมุนเวียนสลับกันไป ในแต่ละปีหลังฤดูการเก็บเกี่ยวแล้ว ชาวนามีเวลาสำหรับค้าขายประมาณ 3 - 4 เดือน นายแก้ว ใจกว้าง พ่อค้าท้องถิ่นได้อธิบายเกี่ยวกับการค้าขาย ประมาณ พ.ศ.2460 - 2470 ให้ทราบว่า หลังจากเสร็จสิ้นการเก็บเกี่ยว ได้ซื้อเมี่ยงหรือบางทีน้ำชาสารแลกกับเมี่ยงที่มานป่าแม่ อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ ไก่น้ำเมี่ยงเหล่านี้บรรทุกวัวต่างเพื่อขายในจังหวัดลำปาง และเชียงราย ถ้าขายเมี่ยงหมดที่จังหวัดลำปาง ก็ซื้อเกลือเพื่อขายในจังหวัดลำพูน และเชียงใหม่ บางครั้งอาจเดินทางถึงอำเภอปาย จังหวัด

¹ Holt S. Hallett. A Thousand Miles on an Elephant in the Shan States. p.66.

แม่ฮ่องสอน¹ นายทิพย์ อินตะอ้าย พ่อค้าท้องถิ่นอีกคนหนึ่งซึ่งมีวัวต่างประมาณ 30 ตัว ให้นำวัวต่างบรรทุกเมี่ยงจากป่าแม่ เพื่อส่งขายยังจังหวัดลำปาง แล้วซื้อเกลือจาก ลำปาง เพื่อขายในเชียงใหม่ บางครั้งก็นำเกลือไปแลกข้าวที่อำเภอปาย จังหวัด แม่ฮ่องสอน แล้วนำข้าวเหล่านี้แลกกับเมี่ยงที่บ้านป่าแม่²

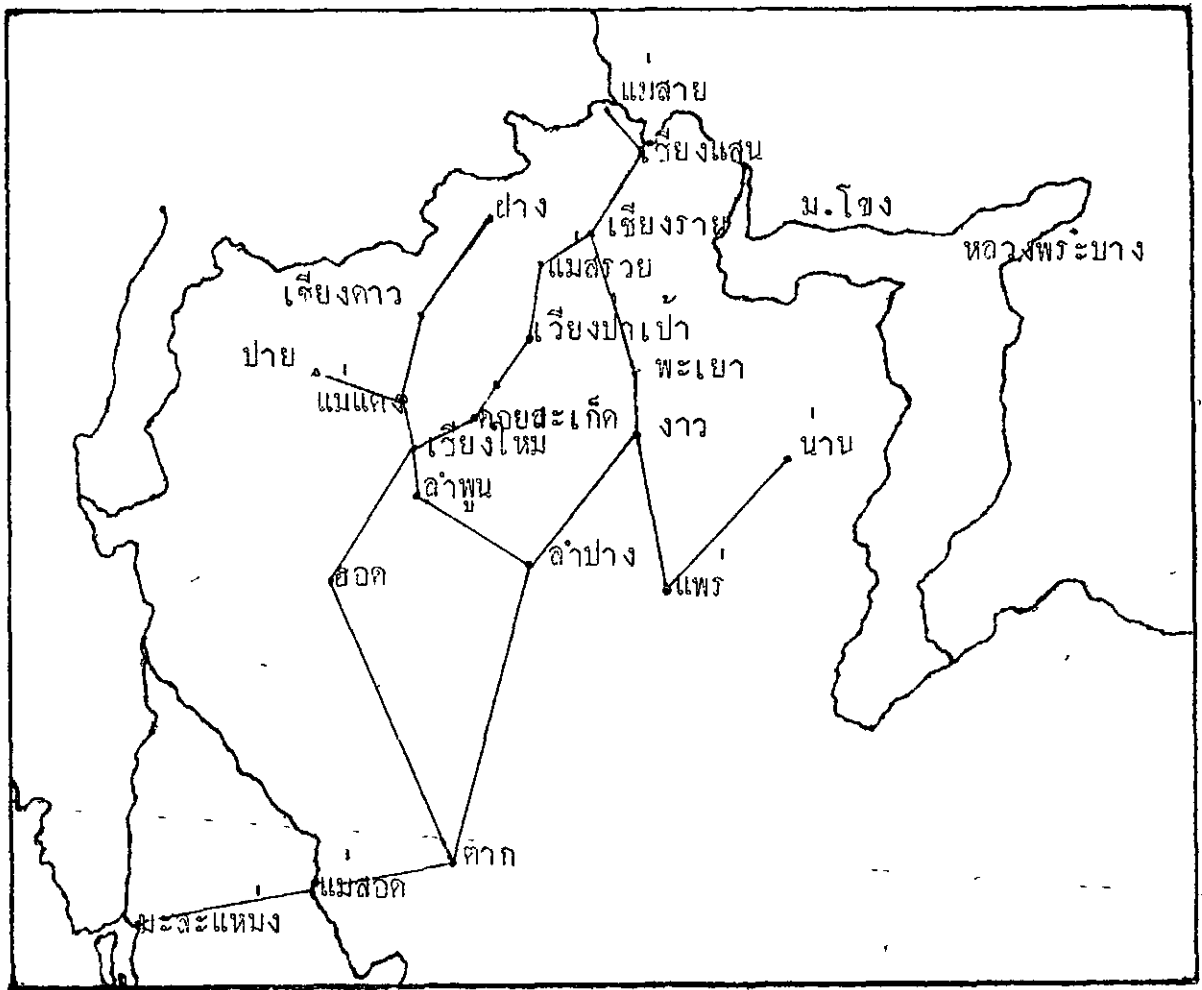
ในการเดินทางค้าขาย พ่อค้าท้องถิ่นในจังหวัดเชียงใหม่มีใช้เดินทางค้าขาย เฉพาะจังหวัดใกล้เคียง เช่น ลำพูน ลำปาง และเชียงราย เท่านั้น บางครั้งก็เดินทาง ถึงจังหวัดแพร่เพื่อซื้อยาเส้นคุณภาพดี หรือเดินทางถึงอำเภอปัว จังหวัดน่าน เพื่อซื้อ เกลือสินเธาว์³ พ่อค้าท้องถิ่นเมื่อกลับสู่หมู่บ้านของตนก็มักซื้อสินค้าจากโรงงานอุตสาหกรรม เช่น เสื้อผ้า ไม้ขีดไฟ น้ำมันก๊าด หรือสินค้าที่จำเป็นอย่างอื่น ได้แก่ ปลาแห้ง เกลือ เพื่อนำไปขายในหมู่บ้านของตนเอง⁴

¹ แก้ว ใจกว้าง อายุ 88 ปี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ ชูลีหี ชูชาติ เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่บ้านเลขที่ 68 หมู่ที่ 1 ตำบลคอนแก้ว อำเภอแม่ริม จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อวันที่ 3 สิงหาคม พ.ศ. 2522

² ทิพย์ อินตะอ้าย อายุ 74 ปี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ ชูลีหี ชูชาติ เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่บ้านเลขที่ 74 บ้านท่าวบุญเรือง หมู่ที่ 2 ตำบลบ้านแหวน อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อวันที่ 3 สิงหาคม พ.ศ. 2522

³ ชันแก้ว พรหมกร อายุ 80 ปี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ ชูลีหี ชูชาติ เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่บ้านเลขที่ 8 หมู่ที่ 3 ตำบลป่าป๋อง อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อวันที่ 26 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2522

⁴ แสง จินะ อายุ 77 ปี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ ชูลีหี ชูชาติ เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่บ้านเลขที่ 224 หมู่ที่ 5 ตำบลแม่สอย อำเภอแม่สอย จังหวัดเชียงราย เมื่อวันที่ 18 กันยายน พ.ศ. 2522

ภาพประกอบ 12 แผนที่แสดงเส้นทางการค้าของพ่อค้าวัวต่างในจังหวัดเชียงใหม่

ที่มา ชันแก้ว พรหมกร อายุ 81 ปี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ ชูลิทธิ ชูชาติ
เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่บ้านเลขที่ 8 หมู่ที่ 3 ตำบลป่าป๋อง อำเภอดอยสะเก็ด
จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อวันที่ 26 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2522

4.3 การผลิตสินค้าหัตถกรรม ชาวนามีรายได้หลักขึ้นอยู่กับการขาย
ผลิตผลค่านเกษตรกรรม สำหรับผลิตผลค่านหัตถกรรมก็เป็นรายได้รองอย่างหนึ่งของชาวนา
เมื่อมีความต้องการเงินมากขึ้น ชาวนาก็ขายผลิตผลหัตถกรรมเพื่อแลกเปลี่ยนกับเงินตราไว้
สำหรับซื้อสินค้าและบริการต่าง ๆ จากตลาด¹ รายได้จากการขายสินค้าหัตถกรรมซึ่งชาวนา
ประจักษ์ขึ้น ส่วนมากได้จาก การทอผ้า เครื่องจักรสาน การทำเครื่องปั้นดินเผา
การแกะสลัก และงานโลหะอื่น ๆ เช่น การทำมีด ขวาน จอบ เสียม และผานไถ
ชาวนาในภาคเหนือใช้เวลาว่างหลังฤดูกาลเก็บเกี่ยว ประจักษ์สิ่งของดังกล่าวแล้ว เพื่อใช้
เองและขายเป็นสินค้าในตลาดเพื่อแลกเปลี่ยนกับเงินตรา การผลิตสินค้าประเภทหัตถกรรม
ก็สามารถหารายได้ให้กับชาวนาอย่างหนึ่งได้ ถึงแม้ว่าสินค้าดังกล่าวจะต้องแข่งขันกับสินค้า
ประเภทเดียวกันจากโรงงานอุตสาหกรรม

ทั้ง ๆ ที่ชาวนาพยายามหารายได้พิเศษ ในเวลาว่างจากการเก็บเกี่ยว แต่รายได้
ที่ได้รับ ไม่เพียงพอสำหรับเลี้ยงดูครอบครัว ชาวนาบางคนก็ต้องจำนอง หรือขายทรัพย์สินสมบัติ
ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญในการผลิต เช่น วัว ควาย ที่ดิน เพื่อแลกเปลี่ยนกับเงินตรา² ในการ
จำนองที่ดิน ถ้าชาวนาไม่สามารถจัดหาเงินส่งคืนตามสัญญาได้ ที่ดินสำหรับการประกอบอาชีพ
ของชาวนาก็ตกเป็นกรรมสิทธิ์ของนายทุน³ เมื่อขาดที่ดิน ชาวนาก็ต้องเช่าที่ดินของบุคคลอื่น

¹Eric R. Wolf. Peasants. p. 38.

²กิมฮ้อ นิมมานเหมินท์ อายุ 84 ปี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ รฐสิทธิ์ ชูชาติ เป็นผู้สัมภาษณ์
ที่บ้านเลขที่ 36 ถนนท่าแพ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อวันที่ 19 กุมภาพันธ์
พ.ศ. 2522 และ เชียง ชินวัตร อายุ 89 ปี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ นักรตีพย นาสสุภา
เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่ร้านชินวัตร ตำบลสันกำแพง อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อ
วันที่ 23 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2522

³กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 7 พ. 13/3
พระยาราชเชษดำรง กราบหมูล พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าทศศิริวงศ์ ที่ 2814/8093
ลงวันที่ 21 ตุลาคม พ.ศ. 2474

หรือไม่ก็บุกเบิกที่ดินใหม่ เพื่อแสวงหาพื้นที่สำหรับการประกอบอาชีพอีกต่อไป นี่คือการดำเนินชีวิตของชาวนาในระบบเงินตรา

วิวัฒนาการเศรษฐกิจหมู่บ้านในภาคเหนือ ระหว่าง พ.ศ. 2394 ถึง พ.ศ. 2475 ก็มีลักษณะคล้ายคลึงกับวิวัฒนาการเศรษฐกิจหมู่บ้านในภาคกลาง¹ และภาคอื่น ๆ ของประเทศไทย แต่ลักษณะเศรษฐกิจหมู่บ้านในภาคเหนือเปลี่ยนแปลงช้ากว่าภาคกลาง ทั้งนี้เพราะภาคเหนือขาดระบบการคมนาคมในการลำเลียงสินค้า จึงเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตเพื่อเลี้ยงตัวเอง เข้าสู่ระบบการผลิตเพื่อขายได้ช้ากว่าภาคกลาง ถ้าพิจารณาลักษณะการผลิตของประชาชนในภาคกลาง ก่อน พ.ศ. 2398 ก็มีลักษณะการผลิตเพื่อเลี้ยงตัวเอง แต่ละหมู่บ้านสามารถผลิตสิ่งของทั้งด้านเกษตรกรรม และหัตถกรรมอย่างเพียงพอในการเลี้ยงหมู่บ้านของตนเอง การแลกเปลี่ยนมีน้อย และถ้ามีการแลกเปลี่ยนบ้างก็ใช้ระบบแลกเปลี่ยนของ² ชาวนาในหมู่บ้านนอกจากปลูกข้าวเพื่อบริโภคแล้ว ก็ยังปลูกฝ้ายเพื่อทอผ้าไว้ใช้เอง³ ลักษณะเช่นนี้ก็เหมือนกับชาวนาในภาคอื่น ๆ ของประเทศไทย⁴ ซึ่งอยู่ในระบบการผลิตแบบเลี้ยงตัวเอง มีวัตถุประสงค์ในการผลิตเพื่อบริโภคเอง และเสียภาษีให้แก่รัฐ ในฐานะที่รัฐเป็นเจ้าของที่ดิน และ

¹ สุวิทย์ ไพบูลย์วัฒน์ วิวัฒนาการเศรษฐกิจชนบทในภาคกลางของประเทศไทย ระหว่าง พ.ศ. 2394 - 2475 หน้า 73 - 74

² ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และ สุกี ประศาสนเศรษฐกิจ ระบบเศรษฐกิจไทย ค.ศ. 1851 - 1910 หน้า 1 - 2 และ

สุวิทย์ ไพบูลย์วัฒน์ วิวัฒนาการเศรษฐกิจหมู่บ้านในภาคกลาง ค.ศ. 1851 - 1910 หน้า 5 - 6

³ J. Homan Vander Heide, "The Economical Development of Siam During the Last Half Century," Journal of the Siam, 3 : 74 - 101, 1906.

⁴ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 กษ.1/6 พระปฏิบัติราชประสงค์ กราบทูลเจ้าพระยาวางษานุประพันธ์ ลงวันที่ 18 มีนาคม ร.ศ.129 และ

เป็นผู้ให้ความคุ้มครองป้องกันในระบบการผลิตแบบเลี้ยงตัวเอง ชาวนามีผลผลิตพอเพียงในการบริโภคแต่ละปี ถ้าปีใดเกิดภัยธรรมชาติ ชาวนาส่วนหนึ่งในภูมิภาคต่าง ๆ ของประเทศต้องประสบปัญหาความอดอยาก กินกลอย เผือก มัน หรือพืชผลอย่างอื่นแทนข้าว¹ เป็นภาระของรัฐที่ต้องให้ความช่วยเหลือ เช่น แจกข้าว หรือให้ยืมข้าวบริโภคได้ไม่เกินคนละ 1 ถัง และบางครั้งก็ให้ทำงานเพื่อแลกเปลี่ยนกับข้าว² ถ้าชาวนาอดทนต่อสภาพ

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2.25/2 พระยารัตนเสนาบดี ถึงพระยามนตรีสุริยวงษ์ ลงวันที่ 31 มกราคม ร.ศ. 109

กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2.25/2 ขุนโกชนวิสุทธิ ถึงขุนรุดอักษร ที่ 2048 ลงวันที่ 9 ธันวาคม ร.ศ. 110

กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 กษ.1/12 รายงานตรวจการเพาะปลูกของประเทศสยาม ของเจ้าพระยาวงษานุประพัทธ์ ลงวันที่ 17 กันยายน พ.ศ. 2454 และ

กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 ม.3.4/10 พระยาสุรสีห์เทพภราดร กรมหมื่นปาริชาติทิพย์ ที่ 757/5951 ลงวันที่ 18 ตุลาคม ร.ศ. 131

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2.25/2 พระยามนตรีสุริยวงษ์ กราบทูลกรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ ที่ 71/304 ลงวันที่ 11 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 109

กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2.25/2 พระยาภาสกรวงศ์ กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ 28/1851 ลงวันที่ 24 พฤศจิกายน ร.ศ. 110 และ

กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 ม.3.4/19 พระยาสุรินทราชา กราบทูลเจ้าพระยาสุรสีห์วิสิษฐศักดิ์ ที่ 110/1215 ลงวันที่ 23 สิงหาคม พ.ศ. 2462

ความอดอยากไม่ไหว ก็ต้องอพยพครอบครัวเพื่อแสวงหาที่ประกอบอาชีพใหม่ เหตุการณ์
เช่นนี้เกิดขึ้นทุก ๆ ภาคของประเทศไทย เช่น ชาวนาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
อพยพมาตั้งถิ่นฐานในเขตทุ่งหลวงคลองรังสิต ซึ่งมีการชลประทานดี¹ ชาวนาในจังหวัด
อุบลราชธานีอพยพเข้าไปประกอบอาชีพในดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง² และชาวนาใน
อำเภอสะเคา จังหวัดสงขลา อพยพเข้าไปในรัฐไทรบุรี³

หลังจากเปิดประเทศค้าขายอย่างเสรี ในปี พ.ศ. 2398 ข้าวได้เป็น
สินค้าออกที่สำคัญ ชาวนาในภาคกลางได้ขยายพื้นที่ทำนาเพื่อขายข้าวมากขึ้น⁴ แต่ชาวนา
ในภาคเหนือและภาคอื่น ๆ ยังไม่ได้ผลิตข้าวเพื่อขาย⁵ เมื่อชาวนาในภาคกลางมีรายได้
จากการขายข้าว ก็นำเงินตราซื้อสินค้าสำเร็จรูป เช่น เสื้อผ้า และสิ่งของเครื่องใช้
ต่าง ๆ แทนการผลิตขึ้นเองในหมู่บ้าน ชาวนาในภาคกลางเลิกการปลูกฝ้าย ปลูกข้าว
อย่างเดียว

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 กษ.1/6 พระปฏิบัติ
ราชประสงค์ กราบทูลเจ้าพระยาวงษาอนุประพันธ์ ลงวันที่ 18 มีนาคม ร.ศ. 129

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ-กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 ม.3.4/1
กรมหลวงดำรงราชานุภาพกราบทูลกรมหลวงปราจิณกิติบดี ที่ 363/3614 ลงวันที่ 20
กรกฎาคม ร.ศ. 131

³ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 ม.3.4/3
กรมหลวงดำรงราชานุภาพ กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ที่ 80/5847 ลงวันที่ 14 ตุลาคม ร.ศ. 130

⁴ James C. Ingram. Economic Change in Thailand Since 1950 - 1970
p. 36-37.

⁵ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 กษ.1/6
พระปฏิบัติราชประสงค์ กราบทูลเจ้าพระยาวงษาอนุประพันธ์ ลงวันที่ 18 มีนาคม ร.ศ. 129

กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 คค.5.3/8
บันทึกเรื่องการต่อทางรถไฟจากนครลำปาง ไปนครเชียงใหม่ ลงวันที่ 6 กรกฎาคม
พ.ศ. 2461 และ

และทองคำ¹ ผลที่สุดการผลิตหัตถกรรมสิ่งทอ และอุตสาหกรรมพื้นบ้านอื่น ๆ เช่น การทอผ้า จอบ ผานไถ ฯลฯ ก็ได้สูญสลายอย่างรวดเร็ว² ประมาณ พ.ศ. 2407 "การทอผ้าฝ้าย คัดฝ้าย ปั่นฝ้าย ทุกหนทุกแห่งก็อันตรธานหายไป ยังมีอยู่บ้างแต่การทอผ้าก็เอาค้ายเมืองนอกมาทอ"³ ซึ่งแตกต่างกับชาวนาในภาคเหนือ ยังคงปลูกฝ้าย ปั่นฝ้าย และทอผ้าเองเป็นส่วนมาก แต่มีการซื้อเสื้อผ้าสำเร็จรูปบ้างในจำนวนเล็กน้อย ในปี พ.ศ. 2424 คาร์ล บ็อค (Carl Bock) ยังได้สำรวจพบว่า เกือบทุกครัวเรือนมักมีทอแบบพื้นเมืองอยู่ในห้อง หรือใต้ถุนบ้านสำหรับทอผ้าใช้เอง⁴ ควบคู่กับการซื้อเสื้อผ้าสำเร็จรูป การสูญสลายของการทอผ้าในชนบทภาคเหนือ อาจอยู่ในระยะเวลาประมาณ พ.ศ. 2475 - 2490

เหตุผลที่การทอผ้าในภาคเหนือสูญสลายช้ากว่าภาคกลาง เพราะ

1. ระบบการคมนาคม ภาคเหนือนอกจากลักษณะภูมิประเทศประกอบด้วยป่าไม้ และภูเขา อันเป็นอุปสรรคสำคัญในการติดต่อซึ่งกันและกันแล้ว ยังขาดระบบการคมนาคมที่ดี เชื่อมติดต่อซึ่งกันและกันระหว่างเมืองต่าง ๆ ในขณะที่ภาคกลางมีแม่น้ำลำคลอง ที่สะดวกในการคมนาคมเชื่อมติดต่อระหว่างเมือง กับหมู่บ้าน สินค้าอุตสาหกรรมจึงเข้าสู่หมู่บ้านได้สะดวกและรวดเร็วกว่าภาคเหนือ

2. ระบบการผลิต หลังจากเปิดประเทศค้าขายอย่างเสรีแล้ว ระบบการผลิตของชาวนาในหมู่บ้านภาคกลาง เริ่มเปลี่ยนเป็นระบบการผลิตเพื่อขาย มีการขยาย

¹ "ประกาศพระราชทานโอวาทแก่ผู้ซื้อข้าวขายข้าว" ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2405 - 2408 หน้า 232

² Virginia, Thomson. Thai : The New Siam. p. 422.

³ "ประกาศพระราชทานโอวาทแก่ผู้ซื้อข้าวขายข้าว" น.ก.

⁴ คาร์ล บ็อค สมัยพระปิยมหาราช แปลโดย เสรีียร พันธวังนิ และ อัมพร จุลานนท์ หน้า 44

พื้นที่เพาะปลูกเพิ่มขึ้น แต่ชาวนาในภาคเหนือก่อนสร้างทางรถไฟถึงสถานีนครลำปาง (พ.ศ. 2459) และถึงสถานีเชียงใหม่ (พ.ศ. 2464) ยังมีระบบการผลิตเพื่อเลี้ยงตัวเอง จึงมีรายได้ในการซื้อสินค้าสำเร็จรูปจากโรงงานอุตสาหกรรมน้อยกว่าภาคกลาง

เนื่องจากการขาดระบบการคมนาคม และการขาดระบบการผลิตเพื่อขาย จึงทำให้วิวัฒนาการเศรษฐกิจหมู่บ้าน ภาคกลาง เปลี่ยนแปลงได้รวดเร็วกว่า หมู่บ้านภาคเหนือ และภาคอื่น ๆ ของประเทศไทย ซึ่งขาดระบบการคมนาคมและขาดระบบการผลิตเพื่อขาย เช่นเดียวกับภาคเหนือ

ความสัมพันธ์ระหว่างชาวนากับรัฐศักดินา และระบบวัฒนธรรม

1. พันธนาการต่อรัฐศักดินา และวัฒนธรรม

1.1 พันธนาการที่มีต่อรัฐศักดินา ถึงแม้ว่าหลัง พ.ศ. 2398 ระบบการผลิตได้เปลี่ยนแปลง เข้าสู่ระบบการผลิตเพื่อขาย แต่พันธนาการของชาวนาหรือไพร่ที่มีต่อรัฐ ในระบบการผลิตแบบศักดินายังมิได้เปลี่ยนแปลง ชาวนาหรือไพร่ต้องถูกเกณฑ์แรงงาน และเสียภาษีให้แก่รัฐมากมายหลายชนิด สิ่งเหล่านี้มีส่วนสำคัญซึ่งส่งผลกระทบต่อระบบการผลิตของชาวนาในระบบการผลิตเพื่อขาย และทำให้ชาวนาได้รับความเดือดร้อน

การเกณฑ์แรงงาน เป็นการระบอย่างหนึ่งของไพร่ หรือชาวนาในสังคมลานนาไทยมาตั้งแต่สมัยโบราณ กฎหมายในสมัยราชวงศ์มังราย ได้ระบุไว้ว่า "ควรจัดให้ไพร่มีเวรฉึกเปลี่ยนกันมาทำงานหลวง 10 วัน กลับไปสร้างเหมืองฝาย ไร่ นา สวน ที่ดิน 10 วัน จัดเช่นนี้ถูกต้องตามทำนองคลองธรรมแต่โบราณ แล"¹ การกำหนดเวลาในการเกณฑ์แรงงานไพร่ คงเปลี่ยนแปลงบ้างตามรัชสมัย แต่ก็มิได้ยกเลิกระบบนี้ หลังจากได้เปิดประเทศค้าขายอย่างเสรีในปี พ.ศ. 2398 แล้ว ระบบการผลิตได้เริ่มเปลี่ยนจากการผลิตเพื่อเลี้ยงตัวเองเป็นการผลิตเพื่อขาย และระบบเศรษฐกิจได้เริ่มเปลี่ยนแปลงเข้าสู่ระบบทุนนิยม แต่โครงสร้างด้านการเมืองของสังคมลานนาไทย ยังคงเป็นแบบสังคมศักดินา ไพร่ต้องสังกัดมูลนาย และถูกเกณฑ์แรงงาน ไพร่แต่ละคนต้องทำงานต่าง ๆ ตามประเพณีเมือง เช่น ทาหมามสิ่งของ รับผิดชอบงาน ปีละ 1 เดือน

¹ มังรายศาสตร์ แปลโดย ประเสริฐ ณ นคร หน้า 5

ถึง 4 เดือน¹ ซึ่งมากกว่าไพร่ในภาคอื่น ๆ ของประเทศไทยที่ต้องถูกเกณฑ์แรงงาน เพียงปีละ 1 เดือนเท่านั้น² การเกณฑ์แรงงานทำให้ราษฎรได้รับความเดือดร้อน และส่งผลกระทบต่อการประกอบอาชีพเป็นอย่างมากยิ่ง "ในปีหนึ่งราษฎรมีเวลาประกอบการเลี้ยงชีพของตนเอง ไม่ใคร่มากกว่า 6 เดือน แลยังต้องเสียส่วยจุกจิก มีส่วย ผัก พริก กระเทียม เป็นต้น"³ เมื่อการเกณฑ์แรงงานส่งผลกระทบต่อการประกอบอาชีพของไพร่ ในปี พ.ศ. 2443 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ใต้ทรงประกาศยกเลิกการเกณฑ์แรงงานทั่วประเทศ และให้เก็บเงินค่าแรงแทนเกณฑ์แก่ชาวนครจักร์ คนละ 4 บาทต่อ 1 ปี ถ้าผู้ใดไม่มีเงินเสียให้ทำงานโยธาแทนปีละ 20 วัน⁴ อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ว่าไต่ยกเลิกการเกณฑ์แรงงานแล้ว แต่รัฐบาลก็มีสิทธิ์ในการเกณฑ์แรงงานราษฎรได้ในบางกรณี เกี่ยวกับกิจการต่อไปนี้

1. รับส่งสิ่งของราชการ
2. จัดหาสิ่งของรับใช้ราชการ
3. รักษาบ้าน หรือรักษาของราชการ

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.58/33 เรื่อง พระราชบัญญัติการเก็บเงินค่าแรงแทนเกณฑ์ มณฑลวันตกเฉียงเหนือ

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.28.2/26 กรมหลวงดำรงราชานุภาพ กราบบังคมทูล พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สำเนาที่ 20/579 ลงวันที่ 4 เมษายน ร.ศ. 125

³ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.58/33 กรมหลวงดำรงราชานุภาพ กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ 9/235 ลงวันที่ 16 เมษายน ร.ศ. 119

⁴ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร น.ก.

4. ซ่อมแซมปลูกสร้างสถานที่ราชการ
5. ซุกและรักษาทางน้ำ
6. รักษาทางบก
7. ซ่อมแซมรักษา เสา สาย โทรเลข โทรศัพท์
8. ราชการอื่น ๆ ตามคำสั่งของเสนาบดี¹

ถึงแม้ว่าได้ประกาศยกเลิกการเกณฑ์แรงงาน แต่รัฐบาลก็มีสิทธิอย่างกว้างขวางในการเรียกเกณฑ์แรงงานจากราษฎร เพื่อทำงานราชการทั้ง 8 ประการดังกล่าวแล้ว แต่การเกณฑ์แรงงานตามระเบียบใหม่ รัฐบาลต้องจัดเสบียงอาหาร และจ่ายเงินตอบแทนให้แก่ราษฎรวันละ 16 อัฐ² การเกณฑ์แรงงานเพื่อซ่อมแซมถนน ซุกลอกทางน้ำ รัฐบาลไม่ต้องจ่ายค่าแรงงาน เพราะถือว่าเป็นการบูรณะบำรุงเพื่อความเจริญของหมู่บ้านและข้าราชการส่วนท้องถิ่นก็มิกรายงานเจ้านายส่วนกลางว่า ราษฎรกระทำงานด้วยความเต็มใจ³ ทั้ง ๆ ที่บางครั้งมิได้เป็นเช่นนั้น ไพร่หรือราษฎรมักอ้างเสมอว่า "ได้เสียเงินค่าแรงแทนเกณฑ์แล้ว ยังเกณฑ์ให้ทำถนนอีก"⁴ ทำให้เกิดการขัดแย้งคำสั่งของข้าราชการ

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.ร.ว.3/16 - -
กรมหลวงดำรงราชานุภาพ กราบบังคมทูล พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ที่ 308/8255 ลงวันที่ 13 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 119

² อ.

³ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ขร.9/65
กรมหลวงดำรงราชานุภาพกราบบังคมทูล กรมขุนสมมตอมรพันธุ์ ที่ 1365/5821 ลงวันที่
 2 ตุลาคม ร.ศ. 124 และ

กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ขร.9/76
กรมหลวงดำรงราชานุภาพ กราบบังคมทูลกรมขุนสมมตอมรพันธุ์ ที่ 941/5057 ลงวันที่ 5
 กันยายน ร.ศ. 124

⁴ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.58/21 สำเนา
โทรเลขพระยานริศรราชกิจ กราบทูลกรมหลวงดำรงราชานุภาพ ลงวันที่ 23 เมษายน ร.ศ. 1

ส่วนท้องถิ่นบ่อย ๆ ในปี พ.ศ. 2445 ชาวนาในแขวงแม่วัง เมืองนครลำปาง หลายร้อยคนได้ชักชวนไม่ยอมถูกเกณฑ์แรงงานเพื่อทำถนน โดยอ้างว่าเสียเงินค่าแรง แทนเกณฑ์แล้วไม่ต้องทำอะไรอีก ผลของการชักชวนปรากฏว่าชาวนาถูกตำรวจจับขังไว้ 12 คน ชาวนาในแขวงแม่วังจึงไม่พอใจ รวมตัวกันประมาณ 100 คน เดินทางมายัง สถานีตำรวจเพื่อประกันตัวผู้ต้องหา แต่ผู้ต้องหาทั้ง 12 คน ได้ถือโอกาสหลบหนีเสียก่อน ในขณะที่เกิดความวุ่นวาย¹ ในปีเดียวกันชาวนาในแขวงแม่กวัง เมืองลำพูน² และชาวนา ในแขวงแม่จัน เมืองนครเชียงใหม่ ก็ได้ประท้วงการเกณฑ์แรงงานทำถนนด้วย³ ผลการ ประท้วงของชาวนา ทำให้รัฐบาลได้แนะนำข้าราชการส่วนท้องถิ่น ในเมืองเชียงใหม่ ลำพูน และลำปาง อย่าได้เกณฑ์แรงงานราษฎรจนรุนแรงให้เป็นທີ່เคืองครุ่นมากนัก⁴ ถึงแม้ว่าได้รับการแนะนำคัดเตือนจากรัฐบาล แต่การเกณฑ์แรงงานก็ยังคงดำเนินการต่อไป ตัวอย่างเช่น ใน พ.ศ. 2447 ได้เกณฑ์แรงงานชาวนา 910 คน ตัดไม้เพื่อสร้างฝาย

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.58/21
สำเนาโทรเลขเจ้าราชวงศ์ กรมหลวงนครหลวงดำรงราชานุภาพ ลงวันที่ 23 เมษายน
 ร.ศ. 121

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.58/21
สำเนาโทรเลขกรมหลวงดำรงราชานุภาพ ถึงเจ้าสนามหลวงเมืองเชียงใหม่ ลงวันที่
 21 พฤษภาคม ร.ศ. 121

³ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.58/21
กรมหลวงดำรงราชานุภาพ กราบทูลกรมขุนสมมตอมรินทร์ ที่ 593/4321 ลงวันที่ 7
 กรกฎาคม ร.ศ. 121

⁴ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.58/21
สำเนาโทรเลขกรมหลวงดำรงราชานุภาพ ถึงพระยานวิศิษฐราชกิจ ลงวันที่ 21 พฤษภาคม
 ร.ศ. 121

เป็นเวลา 3 เดือน โดยมีค่าใช้จ่ายแรงงาน¹ ในปี พ.ศ. 2448 ได้เกณฑ์แรงงาน
ประชาชนปรับปรุงขยายถนนสาย เชียงใหม่-ลำพูน เป็นเวลาประมาณ 1 เดือนเศษและ
หลังจากถูกรื้อการทํานาแล้วจะเกณฑ์แรงงานอีกต่อไป² ในปี พ.ศ. 2464 ได้เกณฑ์แรงงาน
ชาวนาในจังหวัดลำพูน จำนวนหลายพันคน ชุกเหมืองโนเขตอำเภอสันกำแพง จังหวัด
เชียงใหม่คราวละหลาย ๆ เดือน ในการเกณฑ์แรงงานผู้ถูกเกณฑ์ ต้องนําส่บียงอาหาร
ติดตัวไปด้วย³

ในปีใดที่รัฐบาลเกณฑ์แรงงานชาวนาทํางานโยธามากเกินไป รัฐบาลก็ได้
ผ่อนผันการเก็บเงินค่าแรงแทนเกณฑ์ หรือยกเว้นการเก็บเงินแก่ชาวนาเหล่านั้น เช่น
ในปี พ.ศ. 2443 ชาวนาในเมืองเชียงใหม่ เมืองลำพูนและเมืองเกืง ถูกเกณฑ์
แรงงานสร้างถนน รับสิ่งของราชการ ปักเสาทูรเลข ฯลฯ จึงไ้คงกเก็บเงินค่า
แรงแทนเกณฑ์ในปีนั้น⁴ หรือในบางครั้งรัฐบาลอาจลดค่าแรงแทนเกณฑ์ให้แก่ราษฎรใน

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.18.2/1
พระยาศรีสหเทพ กราบทูลกรมขุนสมมตอมรพันธุ์ ที่ 1026/5452 ลงวันที่ 20 สิงหาคม
ร.ศ. 123

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.58/46
กรมพระยาคำรงราชานุภาพ กราบทูล กรมขุนสมมตอมรพันธุ์ ที่ 880/4663 ลงวันที่
22 สิงหาคม ร.ศ. 124

³ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 ม.27/11
ข่าวหนังสือพิมพ์ทางมณฑลพายัพ ลงวันที่ 25 มกราคม พ.ศ. 2464

⁴ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.13.2/21
กรมหลวงคํวรงราชานุภาพ กราบทูล กรมขุนสมมตอมรพันธุ์ ที่ 735/6714 ลงวันที่ 13
13 ธันวาคม ร.ศ. 119

ค่าบดซึ่งถูกเกณฑ์แรงงาน เหลือปีละ 2 บาท¹

การเสียดสละความสุขส่วนตัวเพื่อพัฒนาสังคมส่วนรวมเป็นสิ่งที่ดีงาม แต่การกระทำดังกล่าวแล้วต้องเกิดจากความยินยอมพร้อมใจของประชาชน โดยปราศจากการบังคับ และไม่ก่อให้เกิดผลเสียหายต่อการประกอบอาชีพส่วนตัวมากนัก การเกณฑ์แรงงานราษฎรปีละประมาณ 1 - 4 เดือน เพื่อรับใช้เจ้านาย และทำงานสาธารณะ ย่อมเป็นการกระทบกระเทือนต่อการประกอบอาชีพส่วนตัวเป็นอย่างยิ่ง รัฐบาลทราบข้อเท็จจริงดังกล่าวแล้ว จึงได้ประกาศยกเลิกการเกณฑ์แรงงาน และให้เก็บเงินค่าแรงแทนเกณฑ์ ปีละ 4 บาทแทน² เนื่องจากรัฐบาลมีความจำเป็นต้องพึ่งพาอาศัยแรงงานของราษฎร จึงขอสงวนสิทธิในการเกณฑ์แรงงานเพื่องานสาธารณะ และรับส่งสิ่งของราชการไว้³ เมื่อราษฎรต้องถูกเกณฑ์แรงงานในบางประเภทอยู่อีก และต้องเสียเงินค่าแรงแทนเกณฑ์อีกด้วย ราษฎรจึงได้รับความเดือดร้อน และแสดงการคัดค้าน ผลที่สุดรัฐบาลจึงได้ผ่อนผันการเกณฑ์แรงงาน ในปี พ.ศ. 2455 โดยกำหนดว่าการเกณฑ์แรงงานกระทำได้เมื่อมีราชการพิเศษ อันมีทองคำเสนาบดี และการรับส่งสิ่งของทาง

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.28.2/11
กรมหลวงดำรงราชานุภาพกราบบังคมทูล พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ที่ 185/2081 ลงวันที่ 19 พฤษภาคม ร.ศ. 121

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.58/33
เรื่องพระราชบัญญัติการเก็บเงินค่าแรงแทนเกณฑ์ มณฑลวันตกเฉียงเหนือ

³ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.1.3/16
กรมหลวงดำรงราชานุภาพ กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ที่ 308/8255 ลงวันที่ 13 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 119

ราชการเท่านั้น ห้ามเกณฑ์แรงงานเพื่อการชดเชยลง สร้างถนน ซ่อมแซมรักษาเสาโทรเลข และการเกณฑ์แรงงานต้องจ่ายค่าแรงงานให้แก่ราษฎรด้วย¹

การเสียภาษีอากร ประชาชนมีหน้าที่เสียภาษีอากรให้แก่รัฐ เพื่อรัฐจะได้นำ ภาษีอากรพัฒนาประเทศ การเก็บภาษีอากรของรัฐต้องไม่ทำให้ประชาชนได้รับความเดือดร้อน มากนัก แต่ในสังคมศักดินา การเก็บภาษีอากรของรัฐทำให้ประชาชนได้รับความเดือดร้อน เป็นอย่างยิ่ง ทั้งนี้เพราะมีการเก็บภาษีอากรหลายชนิด สร้างระบบคนกลาง คือ เจ้าภาษี นายอากรในการเก็บภาษีอากร และการเสียภาษีก็มีให้ความเป็นธรรมแก่ประชาชนเท่าที่ควร เช่น การเก็บเงินรัชูปการแก่ชายฉกรรจ์ทุกคนปีละ 6 บาท เท่ากันหมด² โดยมีค่าขึ้นถึง ความแตกต่างของรายได้แต่ละบุคคล วิธีการเช่นนี้ส่งผลกระทบบต่อความเดือดร้อนแก่บุคคล ยากจนเป็นอย่างยิ่ง

การเก็บภาษีในสังคมลานนา เดิมทีเคยมีการเก็บภาษีเป็นสิ่งของมิได้เสียเป็นเงิน เช่น ราษฎรทำนาใช้พันธุ์ข้าวเปลือก 1 ต่าง* ต้องเสียภาษีให้แก่อำนาจรัฐ 2 ต่าง เมื่อเก็บเกี่ยว ข้าวแล้ว การเก็บครั้ง ถ้าเก็บได้สิบส่วนต้องเสียภาษีให้แก่อำนาจรัฐ 2 ส่วน³ นอกจากนี้ยังได้

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 ม.2/5...
กฎเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ร.ศ. 131 แก้ไขวิธีเกณฑ์สำหรับพระราชบัญญัติลักษณะ
เกณฑ์จาง ร.ศ. 119

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 ก.17/9
พระราชบัญญัติลักษณะการเก็บเงินรัชูปการ พุทธศักราช 2462

*1 ต่าง = $1\frac{1}{2}$ ถัง

³ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.58/89
นายแย้มเหาดเล็ก กราบทูลกรมหลวงพิชิตปรีชากร วันเสาร์ แรม 11 ค่ำ เดือนแปด
ปีชวด สัมฤทธิศก 1250

เก็บภาษีจากพืชผลอื่น ๆ เช่น ผัก พริก หอม กระเทียม ฯลฯ¹ ต่อมาในปี พ.ศ.2427 พระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงพิชิตปรีชากร ได้รับการแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งข้าหลวงพิเศษ ปกครองดูแลอาณาจักรล้านนาไทย พระองค์ได้ทรงเปลี่ยนแปลงการเก็บภาษีอากรเป็นเงินแทนสิ่งของ² โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อนำเงินภาษีอากรใช้จ่ายในการพัฒนาประเทศ และให้สอดคล้องกับการพัฒนาเศรษฐกิจในระบบทุนนิยมระยะเริ่มแรก ซึ่งเงินตราต้องเป็นตัวกลางสำคัญในการแลกเปลี่ยน แต่โครงสร้างทางค่านเศรษฐกิจในระบบทุนนิยมระยะเริ่มแรก ซึ่งเงินตราต้องเป็นตัวกลางสำคัญในการแลกเปลี่ยน แต่โครงสร้างทางค่านเศรษฐกิจในสังคมล้านนา ยังอยู่ในระบบการผลิตเพื่อใช้เอง เงินตรามีน้อยในตลาด การแลกเปลี่ยนสินค้าใช้ระบบแลกเปลี่ยนของต่อของเป็นส่วนใหญ่³ การเปลี่ยนแปลงวิธีการเก็บภาษีเป็นเงินตราแทนสิ่งของจึงทำให้ประชาชนได้รับความเดือดร้อนเป็นอย่างมากและการเก็บภาษีอากรก็เก็บจากสิ่งของมากมายหลายชนิดเป็นการเก็บจุกจิกมากเกินไป พืชผลทุกชนิดซึ่งปลูกขึ้นต้องเสียภาษีอากรเป็นรายต้นทั้งสิ้น เช่น ปลูกมะพร้าว 4 ต้น มะม่วง 2 ต้น มะปราง 2 ต้น มะขาม 2 ต้น ฝ้าย 20 ต้น สมอ 3 ต้น ยาสสูบ 100 ต้น เมียง 5 ต้น ฯลฯ เสียภาษีตามชนิดของพืชผลอย่างละ 1 วัน การเก็บหาของป่าทุกชนิดต้องขออนุญาตและเสียภาษีอากรให้แก่รัฐบาล นอกจากนี้ประชาชนต้องเสียภาษีผ่านด่าน

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.58/33
เรื่อง พระราชบัญญัติการเก็บเงินค่าแรงแทนเกณฑ์ มณฑลวันตกเฉียงเหนือ

² วัลลภา เกื้อเทียนทอง การปฏิรูปการปกครองล้านนาไทยในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หน้า 53

³ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 สารบาญสรุปพิเศษ เล่ม 10 หน้า 8

(จกอบ) ภาษีที่ดิน ภาษีค่าน้ำ ฯลฯ¹ ในปี พ.ศ. 2427 ได้เปิดให้มีการประมูล ภาษี สุรา ภาษีสุกร ภาษีครึ่ง และอากรสมพัสดุ ซึ่งเรียกเก็บจากต้นหมาก พลุ และ มะพร้าว² การเก็บภาษีโดยมีเจ้าภาษีนายอากรเป็นคนกลางเช่นนี้ทำให้ราษฎรได้รับความเดือดร้อนเพิ่มขึ้นอีก เพราะเจ้าภาษีนายอากรหวังผลกำไรในการประมูลภาษี ราษฎรจึงต้องการให้ยกเลิกระบบเจ้าภาษีนายอากร และเปลี่ยนวิธีการเก็บภาษีอากรเป็นสิ่งที่ของ เชนเดิม³

การเสียภาษีอากรให้แก่วัสดุ เป็นหน้าที่สำคัญอย่างหนึ่งของราษฎร แต่ถ้าวัสดุเก็บ ภาษีมากเกินไป ก็ทำให้ราษฎร ซึ่งมีรายได้น้อยหรือได้รับผลผลิตน้อยประสบกับความ เดือดร้อน ขาดการสะสมทุน เมื่อไม่มีการสะสมทุน การลงทุนต่าง ๆ ก็ไม่เกิดขึ้น อย่างไรก็ตามอุปสรรคในการลงทุนมิใช่เกิดจากการขาดการสะสมทุนเพราะเสียภาษีให้แก่วัสดุเพียงอย่างเดียว การขาดระบบการตลาดและระบบการคมนาคม การขาดวิชาความรู้ ที่ใช้ในการผลิต การใช้เวลาในการผลิตไม่เต็มที่ตลอดปี และการใช้จ่ายผลผลิตในทาง พุ่มเพื่อยก้านบันเทิงและพิธีกรรมต่าง ๆ ก็เป็นอุปสรรคสำคัญในการลงทุนเพื่อขยายการผลิต เช่นเดียวกัน

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.58/193
เรื่องพิทักษ์ภาษีอากรมณฑลพายัพ ร.ศ. 103

² วัลลภา เครือเทียนทอง การปฏิรูปการปกครองลานนาไทย ในรัชสมัย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หน้า 55

³ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2.12ก/25
พระเจ้าอินทวิชยานนท์ กราบบังคมทูล พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ 19 มกราคม ร.ศ. 108 และ

กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.58/98
พระยาศรีสุนทรเทพ กราบทูล กรมหมื่นสมมตอมรินทร์ ที่ 13/946 ลงวันที่ 17 มีนาคม ร.ศ. 108

1.2 แนวความคิดและวัฒนธรรมของชาวนา ความคิดของชาวนา เป็นแบบอนุรักษ์นิยม ทั้งนี้มีสาเหตุจากระบบเครือญาติ ทำให้ชาวนาต้องอยู่ในอำนาจของผู้อาวุโส คนหนุ่มยอมจำนนต่อแนวความคิดของคนแก่ ทั้งด้านการดำเนินชีวิตและการประกอบอาชีพ ลักษณะดังกล่าวแล้วได้รับการถ่ายทอดติดต่อกันจากคนรุ่นหนึ่งสู่อีกรุ่นหนึ่งติดต่อกันไป¹ นอกจากนี้สังคมชาวนาเป็นสังคมปิด มีการแต่งงานในพวกเดียวกัน มีค่านิยมแบบเดียวกัน เน้นความเหมือนกัน ปราศจากความขัดแย้ง เกาะกลุ่มกันอย่างเหนียวแน่นและยึดมั่นในจารีตประเพณี² ลักษณะเช่นนี้ทำให้ขาดความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ ปราศจากลักษณะของเอกลักษณ์บุคคล มีวัฒนธรรมในการยอมรับยอมจำนน มากกว่าการก้าวร้าวหรือสร้างสรรค์ความคิดใหม่

ในด้านการเมือง บทบาทของชาวนามีลักษณะคล้ายตามเช่นเดียวกัน คือเป็นผู้นับตามมากกว่าผู้นำ และทำตามเพื่อความอยู่รอดของตนเอง ชาวนายอมส่งบรรณาการหรือบริการต่าง ๆ ให้รัฐบาลเพื่อแลกกับความคุ้มครอง แต่ถ้ารัฐบาลหรือผู้ปกครองไม่สามารถให้ความคุ้มครองหมู่บ้านของตนได้ ชาวนาอาจเปลี่ยนความจงรักภักดีไปสู่ผู้ปกครองที่สามารถให้ความคุ้มครองป้องกันแก่ตนได้³

เนื่องจากชาวนามีลักษณะอนุรักษ์นิยม และอยู่ในสังคมปิด ขาดการติดต่อกับโลกภายนอก จึงทำให้ขาดความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ ไม่สามารถคิดเปลี่ยนแปลง คิดค้นวิธีการใหม่ ๆ เพื่อประกอบการผลิตที่ดีกว่าเดิม จึงต้องใช้กรรมวิธีการผลิตแบบเก่าซึ่งให้ผลผลิตน้อย ตลอดระยะเวลาตั้งแต่ พ.ศ. 2398 - 2475 ชาวนาในภาคเหนือประกอบการผลิต

¹Theodor Shanin. ed. Peasants and Peasant Societies. p.281-282.

²Ibid., p. 247.

³จอร์จ โรสเซ็น ชาวนาไทยกับการเปลี่ยนแปลง แปลโดย สุเทพ สุนทรเกสัช

ด้านการเกษตรแบบใช้วิธีการดั้งเดิมคือใช้ ฆานไถ จอบ เสียม แรงงานสัตว์ และพลังงาน
 ธรรมชาติ เช่น เหมือง ฝาย ประกอบการผลิต ไม่รู้จักใช้เครื่องผ่อนแรงประเภทเครื่องจักร
 หรือปฏีวิทยาศาสตร์ แต่ประการใด ในระยะเวลาเริ่มแรกของการเปิดประเทศ ในปี
 พ.ศ. 2398 ชาวนาในภาคเหนือยังไม่มีความพร้อมในการใช้แรงงานอิสระ เพราะอยู่
 ภายใต้พันธนาการศักดินา ในระบบทาส ระบบไพร่ การเกณฑ์แรงงาน ตลอดจนปัจจัย
 ทางด้านการคมนาคมก็ไม่อำนวยความสะดวกในการลำเลียงผลผลิตจากหมู่บ้านสู่ตลาด การผลิต
 จึงอยู่ในปริมาณจำกัดเพื่อการบริโภคเอง หรือแลกเปลี่ยนภายในอาณาบริเวณใกล้เคียง แต่
 หลังจาก พ.ศ. 2465* สภาพทางด้านการเมือง เศรษฐกิจ มีความพร้อมสำหรับการผลิต
 เพื่อขายพอสมควร แต่ชาวนาก็ไม่สามารถปรับปรุงวิธีการผลิตแบบใหม่ เพื่อให้ได้ผลผลิต
 เพิ่มขึ้นหรือเปลี่ยนสถานภาพจากชาวนาเป็นพ่อค้าหรือประกอบอาชีพอื่นในเมืองซึ่งมีรายได้คิ
 กว่าเดิม แนวความคิดและวัฒนธรรมของสังคมชาวนา จึงเป็นอุปสรรคอย่างหนึ่ง ซึ่งส่งผล
 กระทบการขยายการผลิตและเปลี่ยนแปลงกรรมวิธีในการผลิต

สำหรับปัจจัยอื่น ๆ เช่น การเล่นการพนัน การดื่มสุรา และพิธีกรรมต่าง ๆ ก็มี
 ส่วนกระทบต่อปัญหาการผลิตของชาวนาบางคนได้ แต่มีใช้โดยลักษณะส่วนรวม ชาวนา
 บางคนเมื่อขายสินค้าในตลาดแล้วก็ถือโอกาสเล่นการพนัน¹ - นอกจากนี้ชาวนาบางคนอาจ
 ดื่มสุราบ้าง สำหรับด้านพิธีกรรมต่าง ๆ เช่น การแต่งงาน การทำบุญก็มีส่วนทำให้ชาวนา
 ต้องสูญเสียผลผลิตและเงินตราแต่ก็ไม่มากนัก การแต่งงานของชาวนาก่อน พ.ศ. 2475

*หลังจาก พ.ศ. 2465 สภาพการเมืองมีความพร้อมพอสมควร เพราะได้เลิกทาส
 ในมณฑลพายัพ พ.ศ. 2454 และเลิกระบบไพร่ใน พ.ศ. 2457 ด้านการคมนาคมได้เปิด
 กิจการเดินรถไฟสายเหนือถึงสถานีนครลำปาง ใน พ.ศ. 2459 และถึงสถานีเชียงใหม่ใน
 พ.ศ. 2464

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.58/89
พระยาเพชรพิไชย กรามบังคมทูล พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว วันอาทิตย์
ขึ้น 5 ค่ำ เดือน 6 ปีชวด สัมฤทธิศก 1250

ไม่ต้องจัดพิธีใหญ่โตหรือมีสินสอดทองหมั้นเหมือนปัจจุบันนี้ ฝ่ายชายเพียงแต่เสียค่า "ผีเรือน"* ประมาณ 2 - 4 แดบ ก็สามารถอยู่กับฝ่ายหญิงได้ การไถ่ฝ่ายชาย เป็นสมาชิกใหม่ของครอบครัวฝ่ายหญิง ทำให้ฝ่ายหญิงมีแรงงานในการผลิตเพิ่มขึ้นและ เป็นประโยชน์อย่างยิ่ง ทั้งนี้เพราะลักษณะการผลิตของสังคมชาวนาใช้แรงงานในครอบครัว เป็นหลักในการประกอบการผลิต

อุปสรรคที่ทำให้ชาวนาไม่สามารถขยายการผลิตได้ มีหลายประการ เช่น พันธกรณีที่มีต่อรัฐในด้านการเสียภาษีและการเกณฑ์แรงงาน การขาดระบบการคมนาคม ลักษณะวัฒนธรรมของสังคมชาวนา ตลอดจนอบายมุขต่าง ๆ เช่น สุรา และการพนัน ก็เป็น องค์ประกอบที่ทำให้ชาวนาประสบกับปัญหาการขยายการผลิต ปัญหาที่น่าพิจารณาคือ อะไรคือ สาเหตุหลักที่ทำให้ชาวนาสวนมากประสบกับปัญหาดังกล่าวแล้ว พันธกรณีที่มีต่อรัฐในสังคม

ประชาชนในภาคเหนือมีความเชื่อว่า แต่ละบ้านมีผีบรรพบุรุษเฝ้าอยู่ประจำบ้าน บุคคลภายนอกซึ่งเข้ามาอาศัยในบ้านต้องบูชาผีบรรพบุรุษก่อน

1 กาบ อธิเสนะ อายุ 68 ปี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ ชูสิทธิ์ ชูชาติ เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่บ้านเลขที่ 118 ถนนประสาท-ตำบลพะเยา อำเภอพะเยา จังหวัดพะเยา เมื่อวันที่ 26 พฤษภาคม พ.ศ. 2522 .

สีแก้ว ทองคำถิ อายุ 81 ปี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ ชูสิทธิ์ ชูชาติ เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่บ้านเลขที่ 22 หมู่ที่ 2 ตำบลชมพู อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง เมื่อวันที่ 6 กันยายน พ.ศ. 2522

มอย จินะ อายุ 74 ปี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ ชูสิทธิ์ ชูชาติ เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่บ้านเลขที่ 224 หมู่ที่ 5 ตำบลแม่สาย อำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงราย เมื่อวันที่ 18 กันยายน พ.ศ. 2522 และ

อ้วน จิตรมาลี อายุ 84 ปี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ ชูสิทธิ์ ชูชาติ เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่บ้านเลขที่ 321 ถนนวังขวา อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน เมื่อวันที่ 2 สิงหาคม พ.ศ. 2522

ศักดินา การขาดระบบการคมนาคม และวัฒนธรรมของสังคมชาวนา น่าจะเป็นสาเหตุหลักที่ทำให้ชาวนาประสบกับปัญหาในการขยายการผลิตมากกว่า ถ้าพิจารณาในลักษณะของสังคมชาวนาโดยรวม

2. รัฐบาลศักดินากับการช่วยเหลือชาวนา ในระบบการผลิตเพื่อขาย สังคมชาวนานอกจากเป็นผู้ผลิตอาหารเพื่อเลี้ยงสังคมเมืองแล้ว ยังเป็นแหล่งเก็บภาษีส่งวัตถุดิบ และแหล่งแรงงานรับจ้างในอัตราค่าจ้างแก่สังคมเมือง¹ สังคมเมืองตอบแทนสังคมชาวนาโดยการทำหน้าที่ปกครอง และให้ความคุ้มครองป้องกันแก่ชาวนา² หรือบางครั้งก็ช่วยเหลือในยามเกิดภัยพิบัติต่าง ๆ การช่วยเหลือของรัฐบาลที่มีต่อชาวนาในภาคเหนือ พอสรุปหลักการสำคัญ ได้ดังนี้

2.1 การช่วยเหลือด้านสังคมสงเคราะห์ การช่วยเหลือประเภทนี้เกิดขึ้นเมื่อชาวนาได้รับภัยพิบัติต่าง ๆ เช่น เกิดอุทกภัย วาตภัย และแมลงกัดกินต้นข้าวเสียหาย รัฐบาลก็ได้ให้ความช่วยเหลือชาวนาตามหลักการต่อไปนี้

1. รัฐบาลจ่ายข้าวให้ชาวนาเมื่อเกิดความยากจน อดอาหาร
2. รัฐบาลให้ชาวนากู้ยืมเงินแล้วเรียกคืน เมื่อชาวนาขายข้าวได้ในฤดูการเก็บเกี่ยวของปีต่อไป

3. รัฐบาลรับแลกเปลี่ยนผลผลิตอย่างอื่นกับข้าว
4. รัฐบาลจัดข้าวจำหน่ายให้แก่ผู้มีเงินซื้อ
5. รัฐบาลจ่ายข้าวหรือเงินให้แก่ชาวนา แล้วให้ชาวนาทำงานทดแทนตามราคาข้าวหรือเงิน³

¹Alexander Vasilevich Chayanov. The Theory of Peasant Economy. p. 35.

²จอร์จ โรสเซ็น ชาวนาไทยกับการเปลี่ยนแปลง แปลโดยสุเทพ สุนทรเกสัช หน้า 2 - 3

³กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 ค.1/47 รายงานการประชุมพิเศษของมนตรีสภา เรื่อง การช่วยเหลือราษฎรผู้ได้รับความลำบากเสียหายเพราะอุทกภัย ลงวันที่ 8 พฤศจิกายน พ.ศ. 2460

นอกจากรัฐบาลได้ช่วยเหลือชาวนาแล้ว ข้าราชการ พ่อค้า และประชาชน ในท้องถิ่น ได้ร่วมมือกันบริจาคเงิน และสิ่งของต่าง ๆ ช่วยเหลือชาวนาเพิ่มเติมอีกด้วย¹ ระบบอุปถัมภ์เช่นนี้เป็นลักษณะที่ดำรงอย่างหนึ่งในสังคมไทยที่ทำให้ประชาชนมีความเห็นอกเห็นใจซึ่งกันและกัน และสามารถลดปัญหาความขัดแย้งที่เกิดขึ้นระหว่างสังคมเมืองและสังคมชาวนาให้ลดน้อยลงได้

การช่วยเหลือของรัฐบาลที่มีต่อสังคมชาวนา ปรากฏขึ้นให้เห็นตัวอย่างได้เสมอ ในปีที่ชาวนาได้ประสบภัยธรรมชาติ เช่น ในปี พ.ศ. 2435 ชาวนาในแขวงเมือง นครลำปางท่านาไม่ไค้ผลเพราะฝนตกน้อย ทำให้ชาวนาอดอยาก รัฐบาลจึงได้ส่งข้าวแจกจ่ายแก่ชาวนา คนละ 1 ถัง รวมทั้งหมก 2,744 ถัง เพื่อประทังการอดอยากชั่วคราว² ในปี พ.ศ. 2441 ชาวนาเมืองแพร่ได้รับความอดอยาก เนื่องจากท่านาไม่ไค้ผล มีจำนวนประมาณ 821 คน รัฐบาลได้ซื้อข้าวสารแจกจ่ายเป็นจำนวน 171 ถัง 4 ทะนาน³ เนลี่ยแล้วชาวนาได้รับแจกข้าวสารประมาณคนละ 4 ทะนาน ในปี พ.ศ. 2453 ชาวนาในเมืองเชียงใหม่ประสบความอดอยาก "ต้องรับพระราชทาน มัน กลอย อยู่ใน 100 ละ 40" นอกจากนี้ชาวนาในเขตเมืองเชียงใหม่ก็ประสบปัญหาเช่นเดียวกัน⁴ ในการแก้ไขปัญหาความอดอยากในเมืองเชียงใหม่ รัฐบาลได้ให้ชาวนายืมข้าวสารเพื่อ

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 ค.1/47 เจ้าพระยาสุรสีห์ ถึงพระยาจักรีว่าขึ้นศิริวิสุทธิ ที่ 32/1197 ลงวันที่ 25 มิถุนายน พ.ศ. 2463

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 กษ.10.1/1 เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี กราบทูลกรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ ลงวันที่ 30 มีนาคม ร.ศ.111-

³ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.58/221 พระยาราชวราณุกุลกราบทูลกรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ ลงวันที่ 18 พฤศจิกายน ร.ศ. 117

⁴ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2.25/53 พระยาศรีวิสุทธิเทพ กราบทูลกรมขุนสมมตอมรพันธุ์ ที่ 958/6523 ลงวันที่ 15 ตุลาคม ร.ศ. 129

บริโภค คนละประมาณ 6 - 7 ทะนาน¹

การช่วยเหลือของรัฐบาลที่มีต่อชาวนา ถึงแม้ว่าเป็นจำนวนสิ่งของ หรือ เงินตราเพียงจำนวนเล็กน้อย แต่ก็เป็ระบบอุปถัมภ์อย่างหนึ่งซึ่งรัฐบาลมีต่อชาวนา สิ่งเหล่านี้ส่งผลกระทบต่อการคลี่คลายปัญหาความขัดแย้งระหว่างรัฐบาลกับชาวนาให้ลด ความรุนแรงลงได้

2.2 การส่งเสริมด้านการชลประทาน การชลประทานในภาคเหนือ ก่อน พ.ศ. 2475 ชาวนาใช้วิธีการช่วยเหลือตัวเองในการสร้าง เหมือง ฝาย เพื่อ ใช้น้ำในการทำนาผลิตข้าวเพื่อบริโภคเอง แต่หลังจากที่ได้เปิดกิจการเดินรถไฟสายเหนือ ถึงสถานีครลำปาง ในปี พ.ศ. 2459 และถึงสถานีเชียงใหม่ ใน พ.ศ. 2464 และได้ เริ่มสร้างถนนเชื่อมระหว่าง จังหวัดลำปางกับจังหวัดเชียงราย ในปี พ.ศ. 2457 แล้ว การผลิตข้าวเพื่อบริโภคเอง ก็เริ่มเปลี่ยนเป็นการผลิตเพื่อขาย มีการขายพื้นที่เพาะปลูก เพิ่มขึ้น² ความจำเป็นต้องมีระบบการชลประทานขนาดใหญ่เพื่อใช้ในการเพาะปลูกจึงมี ความสำคัญมากยิ่งขึ้นกว่าเดิม ในปี พ.ศ. 2456 เซอร์ โทมัส วอร์ด (Sir Thomas Ward) ผู้เชี่ยวชาญการชลประทานของรัฐบาลอังกฤษประจำประเทศไทย ได้เสนอโครงการ ชลประทานในเขตภูเขาที่จังหวัดลำปางครอบคลุมพื้นที่ 40,000 ไร่³ ขึ้นเป็นครั้งแรก .

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2.25/53 กรมหลวงดำรงราชานุภาพ กราบทูลกรมขุนสมมตอมรินทร์ ที่ 1222/8465 ลงวันที่ 21 ธันวาคม ร.ศ. 129

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ - กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 คค.5.3/8 บันทึกในกรมขุนกำแพงเพชร เสด็จตรวจทางรถไฟสายเหนือ ลงวันที่ 6 กรกฎาคม พ.ศ. 2461

³ สุนทรี อาสะไวย์ การพัฒนาระบบการชลประทานในประเทศไทย ตั้งแต่ พ.ศ. 2431 ถึง พ.ศ. 2493 หน้า 94 - 96

แต่ไม่ได้รับการอนุมัติจากรัฐบาล เนื่องจากไม่มีงบประมาณ¹ ในปี พ.ศ. 2465 กรมท่อน้ำ (กรมชลประทาน) ได้เสนอโครงการชลประทานในภาคเหนือเป็นเงินงบประมาณ 31,200,000 บาท แต่ก็ไม่ได้รับอนุมัติจากรัฐบาลอีกเนื่องจากเหตุผลเช่นเดียวกัน² ในปี พ.ศ. 2470 กรมชลประทานได้เสนอโครงการชลประทานในภาคเหนือแถบลุ่มแม่น้ำปิง จังหวัดเชียงใหม่ การเสนอครั้งนี้ได้รับการอนุมัติจากรัฐบาล ดังนั้นในปี พ.ศ. 2471 จึงได้เริ่มก่อสร้างฝายกันแม่น้ำปิง ในอำเภอ แม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ แล้วขุดคลองส่งน้ำ เพื่อหล่อเลี้ยงที่ดินซึ่งใช้ทำการเพาะปลูกประมาณ 70,000 ไร่ เนื่องจากมีงบประมาณจำกัด โครงการนี้จึงดำเนินอย่างล่าช้า และสร้างเสร็จ ใน พ.ศ. 2479³ นับเป็นโครงการแรก และโครงการเดียว ที่รัฐบาลได้จัดสร้างระบบการชลประทานช่วยเหลือชาวนาในภาคเหนือก่อน พ.ศ. 2475⁴

ในระยะเวลาที่รัฐบาลไม่สามารถจัดสร้างระบบการชลประทานในภาคเหนือได้ แต่ระบบการผลิตข้าวในภาคเหนือได้เริ่มเปลี่ยนจากการผลิตเพื่อบริโภค เป็นระบบการผลิตเพื่อขาย หลังจากทางรถไฟถึง สถานีนครลำปาง และเชียงใหม่แล้ว ความจำเป็นในการขายเนื้อที่ทำการเพาะปลูกข้าวมีมากขึ้นควบคู่กับการสร้างระบบ เขื่อน ฝาย เพื่อการชลประทาน ชาวจีนซึ่งร่ำรวยในภาคเหนือก็ขออนุญาตจากรัฐบาลจัดสร้าง เขื่อน ฝาย และบุกเบิกที่นา

¹สุนทรী อาสะไวย์ การพัฒนาระบบการชลประทานในประเทศไทย ตั้งแต่ พ.ศ. 2431 ถึง พ.ศ. 2493 หน้า 114 - 115

²ดู. หน้า 139

³กรมชลประทาน โครงการชลประทานที่สร้างเสร็จแล้วถึงสิ้นปีงบประมาณ 2519 และกำลังก่อสร้างในปีงบประมาณ 2520 หน้า 2

⁴ดู. หน้า 1 - 7

เพิ่มขึ้นโดยใช้แรงงานของชาวนาในท้องถิ่น ชาวนาได้รับผลตอบแทนเป็นค่าน้ำ ประมาณคนละ 5 ไร่ ในการร่วมมือกับคนจีน สำหรับชาวจีนผู้ลงทุนก็ได้รับผลตอบแทนโดยการไถ่ค่าน้ำสำหรับให้ชาวนาเช่าทำการเพาะปลูก และเรียกเก็บเงินค่าน้ำจากชาวนาในการใช้น้ำเหมือง¹ บางครั้งชาวจีนเก็บค่าน้ำแพงเกินไป ชาวนาจึงได้สร้าง เหมือง ฝายขึ้นเองแข่งขันกับชาวจีน เช่น กรณีของจีนแดงชุกเหมือง ในท้องที่อำเภอสนทราย จังหวัดเชียงใหม่ เพื่อให้ชาวนาได้น้ำจากเหมืองทำการเพาะปลูก จีนแดงเรียกเก็บค่าน้ำจากชาวนา เป็นอัตราข้าวเปลือกไร่ละ 4 ตัง (ประมาณ 6 ถัง) ซึ่งเป็นอัตราที่แพงมากเกินไป* ชาวนาจึงสร้างฝาย แล้วชุกเหมืองแข่งขันกับจีนแดง ทำให้น้ำเหมืองของจีนแดงแห้งขอด ต้องเลิกสัมปทาน²

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 7 กษ.9/9
เจ้าพระยาพลเทพ กราบทูลกรมพระจันทบุรีนฤนาถ ที่ 987/6193 ลงวันที่ 11 มกราคม พ.ศ. 2471

แสง จีนะ อายุ 77 ปี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ ชูลีหิ์ ชูชาติ เป็นผู้สัมภาษณ์
 ที่บ้านเลขที่ 224 หมู่ที่ 5 ตำบลแม่สาย อำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงราย เมื่อวันที่ 18 กันยายน พ.ศ. 2522

* การเก็บค่าน้ำ ก่อนปี พ.ศ. 2475 มีอัตราไม่แน่นอน แล้วแต่ท้องถิ่น บางท้องถิ่นไม่เก็บค่าน้ำเลย แต่ แก่เหมืองหรือผู้ควบคุมดูแลเหมือง ได้รับการยกเว้นไม่ต้องถูกเกณฑ์แรงงานซ่อมแซม เหมือง ฝาย และไม่ต้องจัดหาวัสดุอื่นใดในการซ่อมแซม ฝายแต่ละปี บางท้องถิ่นเสียค่าน้ำเป็นเงิน ไร่ละ 25 - 50 สตางค์ หรือบางที่ก็เรียกเก็บเป็นข้าวเปลือก ประมาณไร่ละ 1 ถัง

² ชุม ศรี อายุ 79 ปี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ ชูลีหิ์ ชูชาติ เป็นผู้สัมภาษณ์
 ที่บ้านเลขที่ 79 หมู่ที่ 8 ตำบลหนองแห้ง อำเภอสนทราย จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อวันที่ 20 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2522

2.3 การจัดนิทรรศการเพื่อเผยแพร่ความรู้ด้านการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ได้จัดการการแสดงผลนิทรรศการเกี่ยวกับผลผลิตทางการเกษตร และประกวดพันธุ์ข้าวทั่วประเทศขึ้นเป็นครั้งแรก ในปี พ.ศ. 2451 ที่วัดสุทัศน์เทพวราราม และในปี พ.ศ. 2453 ได้จัด "งานแสดงกลีกรรรม แลพาณิชย์การ" ขึ้นเป็นครั้งที่ 2 ที่วังสระประทุม¹ ในงานแสดงผลนิทรรศการ ได้จัดให้มีการประกวด ผลไม้ และพันธุ์ข้าว ได้มีชาวนาส่งพันธุ์ข้าวเข้าประกวดทั้งสิ้น 832 ราย ส่วนมากเป็นพันธุ์ข้าวของชาวนาจากภาคกลาง นอกจากนี้ยังมีพันธุ์ข้าวของชาวนาใน ภาคใต้ และภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ในจังหวัดนครราชสีมา บ้างเล็กน้อย สำหรับพืชผลและสิ่งของอื่น ๆ ซึ่งยังมีอีก ได้แก่ ฝ้าย สัตว์เลี้ยง สัตว์พาหนะ รถโกนา เครื่องนวดข้าว เครื่องสีข้าว เครื่องร่อนข้าว เครื่องสูบน้ำไฟฟ้า เครื่องทอผ้าแบบญี่ปุ่นและแบบไทย²

เครื่องมือเครื่องใช้ต่าง ๆ ซึ่งแสดงในงานนิทรรศการ ได้มีความเจริญก้าวหน้าแก่ชาวนาในภาคเหนือ ก่อน พ.ศ. 2475 ยังไม่รู้จักใช้เครื่องมือแรงประเภทเครื่องจักรต่าง ๆ ประกอบการทำนา และการเกษตรอย่างอื่น สำหรับปุ๋ยถ้าใช้บ้างก็เป็นประเภทมูลสัตว์ ซึ่งได้แก่ มูลวัว มูลควาย ในตลาดเมืองเชียงใหม่ ซึ่งเป็นตลาดที่ใหญ่ที่สุดในภาคเหนือ ก่อน พ.ศ. 2475 ไม่มีเครื่องจักร ซึ่งใช้ประกอบการทำนาจำหน่ายเลย³

การช่วยเหลือของรัฐบาลด้านการส่งเสริมการเกษตรเกี่ยวกับผลงานท่านอื่น ๆ เช่น การแต่งตั้งข้าหลวงเกษตร และพนักงานเกษตรประจำมณฑลต่าง ๆ เพื่อทำหน้าที่

¹ประสิทธิ์ แก้วสิงห์ การปรับปรุงการเกษตรในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2435 - พ.ศ. 2453 หน้า 151 - 152

²เจ้าพระยาวางษานุประพัทธ์ ประวัติกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ หน้า 70 - 71

³ชุม ฃ บางช้าง อายุ 81 ปี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ ชูลิทธิ ชูชาติ เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่บ้านเลขที่ 17 ถนนอินทวิโรด ตำบลศรีภูมิ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อวันที่ 6 สิงหาคม พ.ศ. 2522

ตรวจตราดูแลรับผิดชอบในการท่อน้ำ และบำรุงการเพาะปลูก¹ นอกจากนี้ยังได้จัดตั้งโรงเรียนกระทรวงเกษตรธิการ เมื่อวันที่ 28 พฤศจิกายน พ.ศ. 2451 โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเตรียมคนเข้ารับราชการ ในกระทรวงเกษตรธิการ² ในระหว่างปี พ.ศ. 2448 ถึง พ.ศ. 2452 สามารถผลิตนักเรียนได้ 139 คน³

2.4 การพัฒนาการคมนาคม วัตถุประสงค์สำคัญในการสร้างทางรถไฟสายเหนือในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คือ ต้องการสร้างความปลอดภัยให้แก่ประเทศชาติเป็นประการสำคัญ รัฐบาลไทยเกรงกลัว อังกฤษ แม้อิทธิพลเข้ามาในดินแดนภาคเหนือของประเทศไทย จึงได้สร้างทางรถไฟสายเหนือ⁴ แต่การสร้างทางรถไฟสายเหนือในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีวัตถุประสงค์เพื่อพัฒนาการค้าเศรษฐกิจเป็นประการสำคัญ กล่าวคือ ถ้าสร้างทางรถไฟสายเหนือ ถึงจังหวัดลำปาง และเชียงใหม่แล้ว การขนส่ง แลกเปลี่ยนสินค้าระหว่างภาคเหนือกับภาคกลางก็จะสะดวกยิ่งขึ้น⁵ นอกจากรัฐบาลสร้างทางรถไฟแล้ว ในปี พ.ศ. 2457 ยังได้

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 กษ.1/5 พระยาวงษาขุนประพัทธ์ กราบบังคมทูล พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ 74/13944 ลงวันที่ 9 สิงหาคม ร.ศ. 129

² ประสิทธิ์ แก้วสิงห์ การปรับปรุงการเกษตรในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2435 - พ.ศ. 2453 หน้า 128

³ อ. หน้า 135

⁴ เกื้อกุล ยืนยงอนันต์ การพัฒนาการคมนาคมทางบกในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หน้า 62-63 หน้า 120 - 121

⁵ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 คค.5.3/1 กรมหลวงนเรศวรวรฤทธิ กราบบังคมทูล พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ 21/ 3179 ลงวันที่ 26 ธันวาคม ร.ศ. 129

เริ่มสร้างทางรถยนต์เชื่อมติดต่อกันระหว่าง สถานีเค้นชัย กับ จังหวัดแพร่ และจังหวัดน่าน และอีกสายหนึ่งได้สร้างเชื่อมต่อกันระหว่างสถานีนครลำปาง กับจังหวัดเชียงราย¹

การคมนาคม ทำให้ชาวนาในภาคเหนือสามารถผลิตข้าว และพืชผลอย่างอื่นเพื่อขายได้มากยิ่งขึ้น และในขณะเดียวกัน ชาวนาก็ต้องซื้อสินค้าจากโรงงานอุตสาหกรรม เช่น เสื้อผ้า น้ำมันก๊าด ฯลฯ ตลอดจนวัตถุสำเร็จรูปอื่น ๆ เพิ่มขึ้นมากกว่าเดิม² ชาวจีน นอกจากนาสินค้าสำเร็จรูปจำหน่ายในภาคเหนือแล้ว หลังจากทางรถไฟสายเหนือถึงสถานีเชียงใหม่ ชาวจีนก็ได้เปิดกิจการโรงสีไฟในเมืองใหญ่ ๆ เพื่อรับซื้อข้าวเปลือกจากชาวนา ทำให้ชาวนาซึ่งอยู่ใกล้เคียงโรงสีไฟในเมืองใหญ่ ๆ มีรายได้เพิ่มขึ้นจากการขายข้าวเปลือก แต่ชาวนาในชนบทซึ่งห่างไกลเมืองอันเป็นที่ตั้งของโรงสีไฟก็ยังไม่มียาได้จากการขายข้าว ชาวจีนนอกจากซื้อข้าวเปลือกจากชาวนาแล้ว ยังเป็นแหล่งเงินกู้ของชาวนาอีกด้วย ชาวนาต้องการเงินต้องขอกู้เงินจากชาวจีนในอัตราดอกเบี้ยร้อยละ 10 ต่อปี โดยมีที่ดินเป็นประกัน และสัญญาว่าต้องนำเงินจำยคืนหลังจากฤดูการเก็บเกี่ยวแล้ว ชาวนาบางคนเมื่อขายข้าวแล้วก็ไม่สามารถจ่ายเงินคืนตามสัญญาได้ จึงถูกริบที่ดิน และกลายเป็นผู้เช่าที่นาของชาวจีนประกอบการผลิตต่อไป³

ระบบการคมนาคมเป็นผลดีต่อการพัฒนาเศรษฐกิจเป็นอย่างมาก เพราะทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนผลผลิตระหว่างสังคมชาวนากับสังคมเมือง และทำให้ประชาชนทั้งสองฝ่าย

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 ก.1/27
เจ้าพระยาวงษาขุนประพัทธ์ กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
ลงวันที่ 18 มกราคม พ.ศ. 2458

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 คค.5.3/8
บันทึกในกรมขุนกำแพงเพชรเสด็จตรวจทางรถไฟสายเหนือ ลงวันที่ 6 กรกฎาคม พ.ศ. 2461

³ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 7 พ.13/3
อามาศย์เอก พระยาราชเชษฐาจารย์ กราบทูล พระองค์เจ้าทศศิริวงศ์ สำนานฉบับที่ 2814/8093
ลงวันที่ 21 ตุลาคม พ.ศ. 2474

มีรายได้เพิ่มขึ้น แต่ผลเสียซึ่งคิดตามมากับระบบการคมนาคมอย่างหนึ่งก็คือ การเอารัดเอาเปรียบในการซื้อขายสินค้า ซึ่งสังคมชาวนามักถูกสังคมเมืองเอารัดเอาเปรียบอยู่เสมอ บางครั้งชาวนาก็ทราบถึงวิธีการเอารัดเอาเปรียบของพ่อค้า แต่เพื่อความอยู่รอดของตนเอง จึงต้องยอมอดทนรับระบบการเอารัดเอาเปรียบนี้ต่อไป การแก้ไขปัญหาดังกล่าวแล้วจึงเป็นหน้าที่อย่างหนึ่งของรัฐบาลในการจัดการ เพื่อให้เกิดความยุติธรรมทั้งสองฝ่าย

3. การเคลื่อนไหวของชาวนาเพื่อแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจ หลังจากเปิดประเทศค้าขายอย่างเสรี ในปี พ.ศ. 2398 แล้ว ระบบเงินตราได้เข้ามาเกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวันของชาวนามากขึ้นทั้งด้านเศรษฐกิจ และด้านการเมือง ชาวนามีความจำเป็นต้องใช้เงินตราเพื่อแลกเปลี่ยนสินค้า และเพื่อชำระภาษีอากรให้แก่รัฐซึ่งเก็บเป็นเงินแทนสิ่งของ ในขณะที่เงินตรามีความจำเป็นมากขึ้นในสังคมชาวนา แต่ระบบการผลิตของชาวนาในภาคเหนือยังเป็นระบบการผลิตเพื่อบริโภคเอง ทั้งนี้เพราะขาดระบบการคมนาคมขนส่งสินค้าออกสู่ตลาด รายได้เป็นเงินตราของชาวนาจึงมีน้อย ทำให้เกิดปัญหาเศรษฐกิจเนื่องจากขาดแคลนเงินตรา ชาวนาได้พยายามแก้ไขวิธีการแก้ปัญหาหนี้ ทั้งวิธีการปฏิเสธและยอมจำนนต่ออำนาจรัฐ ดังนี้

3.1 การเคลื่อนไหวในลักษณะการปฏิเสธอำนาจรัฐ ตามปกติแล้วชาวนามักปฏิบัติตามกฎหมาย และขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ แต่ในบางครั้งถ้ากฎหมายหรือกฎข้อบังคับต่าง ๆ รุนแรงเกินไป จนกระทั่งชาวนาไม่สามารถปฏิบัติตามได้ ชาวนาก็อาจแสดงการปฏิเสธอำนาจรัฐ ด้วยวิธีการหลบหนี หรือรวมกำลังกันต่อสู้ขัดขวางทั้งทางคานสันติและการใช้กำลังอาวุธ การแก้ปัญหาในลักษณะเช่นนี้แบ่งได้เป็น 3 ประเภท คือ การอพยพ การเรียกร้องสิทธิ และการกบฏ

3.1.1 การอพยพ ตามปกติชาวนามักอาศัยในท้องถิ่นเดิม การอพยพโดยย้ายถิ่นฐานมีน้อย แต่ถ้ายึดเกิดภาวะฝนแล้ง การเพาะปลูกไม่ได้ผลหรือถูกบีบบังคับจากเจ้าหน้าที่ของรัฐบาลมากเกินไป ชาวนาก็อพยพโยกย้ายครอบครัวเพื่อหาแหล่งประกอบอาชีพใหม่ เช่น ในปี พ.ศ. 2456 ชาวนาในเขตอำเภอเชียงดาว จังหวัด

เชียงใหม่ อพยพเข้าไปอาศัยในเขตของอังกฤษในพม่า 30 ครั้ง ทั้งนี้เพราะ "กรมการอำเภอและกำนันรุนแรงไปหน่อย ครั้นย้ายถอนกรมการอำเภอชุดเก่า ราษฎรที่ยกไปพากันกลับมาแล้ว 10 ครั้ง"¹ ในปี พ.ศ. 2462 ชาวนาในจังหวัดแพร่ได้รับความอดอยากกันมาก ได้ย้ายภูมิลำเนาไปอยู่ในจังหวัดอื่น แต่ในปีต่อมาก็ได้อพยพกลับภูมิลำเนาเดิมบ้าง² สำหรับชาวนาในจังหวัดลำปาง ซึ่งประสบปัญหาความอดอยากก็ใช้วิธีการอพยพเช่นเดียวกัน³ ในการอพยพ ถ้าชาวนาพบแหล่งการประกอบอาชีพที่อุดมสมบูรณ์กว่า ก็อาจทิ้งถิ่นฐานเดิม แล้วประกอบอาชีพในถิ่นฐานใหม่ เช่น ในจังหวัดเชียงราย มีพื้นที่ว่างเปล่าเหมาะแก่การเพาะปลูกมากกว่าเมืองอื่น ๆ ชาวนาในจังหวัดเชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง น่าน และแพร่ ที่ยากจนไม่มีไร่นา หรือมีบ้างเล็กน้อย ก็อพยพไปตั้งหลักแหล่งประกอบอาชีพที่ เชียงรายทุก ๆ ปี ในปี พ.ศ. 2455 มีมากที่สุด ได้มีการอพยพครั้งใหญ่ ๆ ประมาณ 300 - 400 ครั้ง⁴

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 ม.27/4 พระยามหาอำมาตย์ กราบขุทการหลวงปราจิณกิตติบดินดี ที่ 140/1631 ลงวันที่ 27 พฤษภาคม ร.ศ. 131

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 ม.27/10 กรมหลวงนครราชสีมา กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ 3365 ลงวันที่ 15 ธันวาคม พ.ศ. 2463

³ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารบัญชีพิเศษ กส.13/56 เรื่อง พระองค์เจ้าเพ็ญพัฒนพงษ์ ทรงยื่นรายงานซึ่งได้ไปตรวจราชการหัวเมืองฝ่ายเหนือ ลงวันที่ 22 มีนาคม ร.ศ. 121

⁴ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 ม.27/4 พระยามหาอำมาตย์ กราบขุทการหลวงปราจิณกิตติบดินดี ที่ 140/1631 ลงวันที่ 27 พฤษภาคม ร.ศ. 131

3.1.2 การเรียกร่องสิทธิ ชาวนามีการเรียกร่องสิทธิบ้างในบางครั้ง เมื่อตนเองไม่ได้รับความเป็นธรรม หรือถูกเอาเปรียบมากเกินไป การเรียกร่องสิทธิอาจกระทำโดยการร้องทุกข์เป็นลายลักษณ์อักษร หรือเดินขบวนประท้วง ไม่ปฏิบัติตามคำสั่ง เช่น ในปี พ.ศ. 2443 รัฐบาลได้ประกาศยกเลิกการเกณฑ์แรงงาน และให้เก็บเงินค่าแรงแทนเกณฑ์ปีละ 4 บาทแทน¹ แต่รัฐบาลก็มีสิทธิในการเกณฑ์แรงงานเพื่อทำงานสาธารณะ เช่น สร้างถนน ขุดคลอง ข่อมแซมรักษา เสาโทรเลข และรับส่งสิ่งของราชการ โดยรัฐบาลมีนโยบายว่า การเกณฑ์แรงงานต้องพยายามไม่ให้กระทบกระเทือนต่อการประกอบอาชีพ และต้องจัดหาเสบียงอาหารให้แก่ราษฎร ถ้าเกณฑ์แรงงานเพื่อทำงานในต่างตำบลกับภูมิลำเนาเดิม แต่ถ้าตำบลเดียวกันไม่ต้องจัดหาเสบียงอาหาร² การเกณฑ์แรงงานทุกครั้งเจ้าหน้าที่ของรัฐบาลมักรายงานว่า ประชาชนทำงานสาธารณะด้วยความเต็มใจ³ ทั้ง ๆ ที่บางครั้งชาวนาก็ขัดขืนไม่ยอมทำงานสาธารณะ โดยอ้างว่าเสียเงินค่าแรงแทนเกณฑ์แล้ว จึงไม่ต้องทำอะไรอีก ชาวนาในเมืองลำปางหลายร้อยคนได้ก่อการ

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.58/33
เรื่อง พระราชบัญญัติการเก็บเงินค่าแรงแทนเกณฑ์ มณฑลวันตกเฉียงเหนือ

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.1.3/16
กรมหลวงดำรงราชานุภาพ กราบบังคมทูล พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ที่ 308/8255 ลงวันที่ 13 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 119

³ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.18.2/1
พระยาศรีสุทเทพ กราบทูลกรมขุนสมมตอมรินทร์ ที่ 1026/5452 ลงวันที่ 20 สิงหาคม
ร.ศ. 123 และ

กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 กษ.4/4
กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ กราบบังคมทูล พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
ที่ 16/2226 ลงวันที่ 19 มกราคม พ.ศ. 2458

ประท้วงในลักษณะดังกล่าวแล้ว¹ บางครั้งการประท้วงการเกณฑ์แรงงานรุนแรงมาก ถึงกับมีการนองเลือดและเสียชีวิต เช่นใน พ.ศ. 2445 ชาวนาในแขวงแม้งัก อำเภอมะแมง จังหวัดเชียงใหม่ ในปัจจุบัน ได้ขัดขืนการเกณฑ์แรงงานทำถนน พระยาเพชร นายแขวง จึงเรียกชาวนาผู้ขัดขืนเหล่านั้นไปพบ นายแคว่น (กำนัน) แก้วบ้าน (ผู้ใหญ่) ได้นำชาวนาประมาณ 600 คน เศษ ไปพบนายแขวงตามคำสั่ง นายแขวงมีความโกรธมากที่กำนันไม่นำชาวนามาปฏิบัติงานทำถนนตามคำสั่ง "จึงได้เอารองเท้าตบหน้านายแคว่น จึงกลุ่มรวมเกิดวุ่นวายกันขึ้น" พระยาเพชร จึงสั่งให้ตำรวจยิงผู้มาชุมนุมก่อการประท้วง ปรากฏว่ามีคนถูกยิงตาย 5 คน ได้รับบาดเจ็บ 5 คน² ในการประท้วงการเกณฑ์แรงงาน บางครั้งก็มีผู้นำชักชวนให้ชาวนาทำการต่อต้านคำสั่งของรัฐบาล ในปีเดียวกันกับการเกิดการจลาจลที่แขวงแม้งัก ชาวนาในแขวงแม่อาว อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย ในปัจจุบัน ได้มีนายคำบาง นายปัน นายนวน เป็นผู้ชักนำชาวนาไม่ให้ไปรักษากรณที่แขวงแม่มก เมืองเชียงราย พระพลอาไศรย นายแขวงแม่อาว จึงได้ให้กำนันผู้ใหญ่บ้าน นำบุคคลทั้ง 3 คนมาที่ทำการแขวง หัวหน้าทั้ง 3 คน พร้อมด้วยชาวนาเป็นจำนวนมากมีอาวุธครบมือ จึงได้มาที่แขวงตามคำสั่ง นายแขวงได้สั่งให้ชาวนาปลดอาวุธ แต่ชาวนาไม่ยอม นายแขวงจึงไม่ยอมเจรจา สั่งให้ชาวนากลับไปท่ามกลางเสียงโห่ร้องของกลุ่มผู้ประท้วง³

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.58/21
สำเนาโทรเลขเจ้าราชวงศ์ ถึงกรมหลวงดำรงราชานุภาพ ลงวันที่ 23 เมษายน ร.ศ.121

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.58/21
สำเนาโทรเลขเจ้าอินทวโรรส ถึงกรมหลวงดำรงราชานุภาพ ลงวันที่ 2 มิถุนายน
ร.ศ. 121 และ

กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.58/21
กรมหลวงดำรงราชานุภาพ กราบทูล กรมขุนสมมตอมรินทร์ ที่ 593/4321 ลงวันที่
7 กรกฎาคม ร.ศ. 121

การประท้วงการเกณฑ์แรงงาน เป็นลักษณะอย่างหนึ่งซึ่งชาวนาแสดงออกในการปฏิเสธคำสั่งต่าง ๆ ของรัฐบาล เมื่อพิจารณาว่าคำสั่งนั้นไม่เหมาะสม และเป็น การรุกรอนสิทธิเสรีภาพของตนเองมากเกินไป

3.1.3 การกบฏ การกบฏเป็นปฏิกิริยาที่รุนแรงที่สุดของชาวนา ในการปฏิเสธอำนาจรัฐ การกบฏของชาวนาในภาคเหนือซึ่งเกิดขึ้นจากคนพื้นเมืองอย่างแท้จริง คือ กบฏพญาผาบ หรือกบฏพระยาปราบสงคราม ซึ่งเกิดขึ้นในจังหวัดเชียงใหม่ ปี พ.ศ. 2432¹ สาเหตุของการเกิดกบฏครั้งนี้เนื่องจากชาวนาต่อต้านระบบการเก็บภาษีอากรของรัฐบาล กล่าวคือ ในปี พ.ศ. 2432 น้อยวงศ์ ได้รับการแต่งตั้งเป็นเจ้าภาษี ต้นหมากพลู มะพร้าว ในเมืองเชียงใหม่ ชาวนาผู้ซึ่งปลูกต้นไม้ดังกล่าวแล้วต้องเสียภาษี ดังนี้ ปลูกหมาก 2 ต้น เสียภาษี 1 วัน (12 สตางค์) มะพร้าว 1 ต้น เสียภาษี 1 วัน และพลูสูง 4 คอก 4 ต้น เสียภาษี 1 วัน ซึ่งเป็นอัตราที่สูง "เพราะภาษีอากรในเมืองนครเชียงใหม่ แรกก่อนราษฎรทั้งปวงจะได้เสียเงินค่าภาษีอากรมากถึงเพียงนี้ก็หาไม่มี"² ชาวนา 4 คนในแคว้น (ตำบล) จอม* ได้แก่ นายตัน นายทองแก้ว นายคำ และนางหล้า ไม่มีเงินเสียภาษีอากร แต่ต้องการชำระภาษีเป็นสิ่งของแทนเงิน แต่พนักงานของเจ้าภาษี อันประกอบด้วย นายน้อยจู นายน้อยจันตะ นายน้อยโปทา และนายวัน ไม่ยินยอมต้องการเก็บภาษีเป็นเงินตรา จึงได้จับบุคคลทั้ง 4 คน ใส่ขื่อที่มือและเท้า

¹ ชูสิทธิ์ ชูชาติ "กบฏพญาผาบ (ปราบสงคราม) : กบฏชาวนาในภาคเหนือ" สังคมศาสตร์ 2 : 24 - 34 ตุลาคม 2522 - มีนาคม 2523

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.58/1 เจ้าพระยาพลเทพ กราบบังคมทูล พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ 20 มีนาคม ร.ศ. 108

* ปัจจุบันคือ ตำบล หนองจ่อม อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่

กักขังไว้ที่บ้านนายแคว่น (กำนัน) เป็นเวลา 5 วัน¹ นอกจากจับบุคคลที่ไม่มีเงินเสียภาษีอีกแล้ว พนักงานของเจ้าภาษียังได้ยิงปืนข่มขู่ชาวนาคนอื่น ๆ บังคับให้เร่งหาเงินเสียภาษีอีกด้วย² การกระทำอันทารุณของพวกเจ้าภาษีครั้งนี้ ทำให้ชาวนาโกรธแค้นมาก และได้้นำเรื่องนี้ไปปรึกษาพญาผาบ ซึ่งเป็นบุคคลที่ชาวนาเคารพนับถือ แห่งตำบลจอมพญาผาบที่รับอาสาเป็นหัวหน้าในการก่อกำจัดเจ้าภาษี ในวันที่ 8 กันยายน พ.ศ. 2432 พญาผาบได้เรียกประชุมชาวนา ประมาณ 300 คนเศษ เพื่อต่อต้านเจ้าภาษี และได้สั่งให้หนานปัญญา คุมกำลังคน 50 คน ไปถอดเครื่องจองจำของบุคคลทั้ง 4 คน ซึ่งพวกของเจ้าภาษีกักขังไว้ พวกเจ้าภาษีโกรธแค้นมาก จึงได้ขมขู่ว่าจะนำกำลังทหารเข้าปราบปรามผู้ที่ต่อต้านชักชวนการเสียภาษี³ ด้วยความกลัว ชาวนาจึงได้รวมตัวกันมากขึ้น มีกำลังทั้งหมดประมาณ 2,000 คน และได้ตกลงกันว่า ประมาณ วันที่ 18, 19 หรือ 20 กันยายน พ.ศ. 2432 เวลาอรุณ จะยกกำลังเข้าตีเมืองเชียงใหม่ ให้ประหารชีวิตข้าราชการฝ่ายไทยและชาวจีน พร้อมทั้งเผาบ้านเรือนริมฝั่งแม่น้ำปิง อันเป็น

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.58/98 พระมหาเทพ กราบบังคมทูล พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ 23/108 ลงวันที่ 19 มกราคม ร.ศ. 108

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.58/1 เจ้าพระยาพลเทพ กราบบังคมทูล พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ 20 มีนาคม ร.ศ. 108

³ ก.

ที่อาศัยของข้าราชการฝ่ายไทยให้หมดสิ้น¹ เพื่อสอดคล้องความเคลื่อนไหวของในเมือง
เชียงใหม่ ขาวนาผู้ก่อการกบฏจึงได้ส่งพระภิกษุเข้ามาสืบข่าวในเมืองเชียงใหม่ ครั้น
ทราบว่าเมืองเชียงใหม่เตรียมพร้อม พญารัตนกุหา ผู้นำคนหนึ่งของขาวนา จึงได้ตั้ง
กลองขึ้นเพื่อเรียกขาวนามาประชุม แต่ขาวนาก็มิได้มาประชุมพร้อมเพรียงกัน จึงไม่
สามารถยกกำลังเข้าตีเมืองเชียงใหม่ได้²

ในวันที่ 21 กันยายน พ.ศ. 2432 เจ้าพระยาพลเทพ ข้าหลวงใหญ่ เมือง
เชียงใหม่ จึงได้สั่งให้เจ้าอุปราช เจ้าบุรีรัตน์ ยกกำลังออกไปจับกุมพวกก่อการกบฏ
พญาผาบ และครอบครัว พร้อมทั้งขาวนาบางคนหลบหนีไปได้ ที่ไม่หลบหนีก็ถูกจับโดย
ปราศจากการต่อสู้ขัดขวาง³ รวมทั้งหมด 31 คน ได้ตัดสินลงโทษประหารชีวิต 10 คน
เขียน 60 ที่ แล้วจำคุกไว้จนตาย 5 คน ที่เหลือ 16 คน จำคุกไว้จนเช็ดหลาบ สำหรับ
พวกเจ้าภาษีให้เขียนคนละ 30 ที่⁴ นอกจากนี้ยังได้รับทรัพย์สินสมบัติของพวกก่อการกบฏ
อีกด้วย⁵

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.58/98
พระยามหาเทพ กราบบังคมทูล พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ 23/108
ลงวันที่ 19 มกราคม ร.ศ. 108

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.58/1
เจ้าพระยาพลเทพ กราบบังคมทูล พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่
20 มีนาคม ร.ศ. 108

³ ข.

⁴ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร ล.ข.

⁵ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.58/103
พระองค์เจ้าโสณบัณฑิตย์ กราบบังคมทูล พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ 18/117
ลงวันที่ 21 มีนาคม ร.ศ. 105

ฝ่ายพญาผาบ หลังจากหลบหนีออกจากเมืองเชียงใหม่ ก็ได้เดินทางสู่เมือง
เชียงตุง เจ้าเมืองเชียงตุง ให้นำการอุปถัมภ์ค่าชู้เป็นอย่างดี เช่น ให้เงิน มา ปีน
เสียบึงอาหาร ตลอดจนอนุญาตให้ชาวเมืองเชียงตุงเป็นพรรคพวกของพญาผาบได้¹ เมื่อ
ฝ่ายเมืองเชียงใหม่ได้สอบถามข่าวนี้ ก็ได้รับการปฏิเสธจากเมืองเชียงตุงว่า มิได้
ช่วยเหลือแต่ประการใด พญาผาบเข้าเมืองเชียงตุงจริง แต่ได้ออกไปแล้ว²

เกี่ยวกับการหลบหนีของ พญาผาบ ในเมืองเชียงตุง นายหลวง หงษ์ผา ผู้ซึ่ง
มีปู่เข้าร่วมก่อการกบฏ และได้หลบหนีไปกับพญาผาบด้วย ได้อธิบายให้ทราบ ว่า "พญาผาบ
หนีไปอยู่เชียงตุง ประกอบอาชีพทางการค้าขาย อู๋ย (ตา หรือ ปู่) ทราบเรื่องนี้จาก
พอนอยอาย พอนอยปุก ลูกชายของพญาผาบ ซึ่งได้หลบหนีไปอยู่เชียงตุงด้วยกัน หลังจาก
เหตุการณ์สงบแล้วประมาณ 30 ปี ลูกพญาผาบทั้งสองได้กลับมาเยี่ยมบ้านเดิม และเล่า
เรื่องราวต่าง ๆ ให้ผู้ทราบ"³

การกบฏของชาวนาในเมืองเชียงใหม่ ปี พ.ศ. 2432 ซึ่งมีสาเหตุเกิดจาก
ชาวนาไม่พอใจในวิธีการเก็บภาษีอากรของรัฐบาล ก็สิ้นสุดลงด้วยการถูกปราบปรามจาก
เจ้าหน้าที่ของรัฐบาล ซึ่งมีอาวุธและกำลังคนที่มีประสิทธิภาพมากกว่ากองกำลังของชาวนา
ซึ่งขาดความรู้ในยุทธวิธีของการรบและการจัดตั้ง

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.58/105
พระเจ้าอินทวิชยานนท์ กราบบังคมทูล พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่
5 พฤษภาคม ร.ศ. 109

² ก.

³ หลวงหงษ์ผา อายุ 78 ปี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ ชูลิตี ชูชาติ เป็นผู้สัมภาษณ์
ที่บ้านเลขที่ 34 หมู่ที่ 6 ตำบลสันทรายหลวง อำเภอสันทรายหลวง อำเภอสันทราย
จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อวันที่ 2 มิถุนายน พ.ศ. 2522

3.2 ปัจจัยสกัดกั้นการเคลื่อนไหว ถึงแม้ว่าโครงสร้างทางค่าน

การเมือง การปกครอง และเศรษฐกิจ ทำให้ชาวนาประสบกับปัญหาความยากลำบาก ในเรื่องการเสียภาษี การเกณฑ์แรงงาน การขาดแคลนเงินตรา แต่ชาวนาก็สามารถอดทนยอมรับปัญหาต่าง ๆ ได้เป็นอย่างดี การแก้ปัญหาในลักษณะการปฏิเสธอำนาจรัฐ ด้วยวิธีการรุนแรงจึงมีน้อย เหตุที่ชาวนาใช้วิธีการแก้ปัญหาในลักษณะคล้อยตามมากกว่า การปฏิเสธอำนาจรัฐ อาจเป็นเพราะว่า

3.2.1 ระบบกฎหมาย

3.2.2 ระบบวัฒนธรรม

3.2.3 ระบบอุปถัมภ์

3.2.1 ระบบกฎหมาย กฎหมายได้วางบทลงโทษแก่ผู้ก่อการกบฏ ประทุษร้ายต่อแผ่นดิน หลบหนีละทิ้งราชการงานสงคราม ไว้อย่างรุนแรงถึงขั้นประหารชีวิต และริบทรัพย์สินมบัติต่าง ๆ ให้หมดสิ้น¹ มาตั้งแต่สมัยโบราณ ต่อมาในปี พ.ศ. 2451 จึงได้ตราพระราชบัญญัติ "กฎหมายลักษณะอาญา" ซึ่งได้วางบทลงโทษแก่ผู้กระทำความผิดไว้รุนแรงเช่นเดียวกัน เช่น การประทุษร้ายต่อองค์พระมหากษัตริย์ ในมาตรา 97 ใต้ระบุไว้ว่า "ผู้ใดทงองอาจ กระทำการประทุษร้ายต่อพระองค์ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระมหาลีเกศ มกุฎราชกุมารก็ดี ต่อผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน ในเวลารักษาราชการต่างพระองค์สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ดี ท่านว่าโทษของมันถึงต้องประหารชีวิต"² สำหรับผู้ซึ่งรู้เห็นแล้วช่วยกันปกปิดไว้ ก็มีโทษถึงประหารชีวิตเช่นเดียวกัน³

¹ กฎหมายตราสามดวง เล่ม 4 หน้า 6 - 7 หน้า 51 และ

มังรายศาสตร์ แปลโดย ประเสริฐ ณ นคร หน้า 2 หน้า 10

² กฎหมายลักษณะอาญา ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 22 หน้า 45

³ ดู.

สำหรับความผิดในการกบฏต่อราชอาณาจักร มาตรา 101 ใต้ระบุไว้ว่า "ผู้ใดทงองอาจ กระทำการประทุษร้ายอย่างใดใด เพื่อจะทลายรัฐบาลเสียก็ดี เพื่อจะเปลี่ยนแปลงราชประเพณี การปกครองพระราชอาณาจักรก็ดี เพื่อจะแย่งชิงเอา พระราชอาณาจักร แม้แต่ส่วนใดส่วนหนึ่งก็ดี ท่านว่ามันเป็นขบถ ให้เอาตัวมันไป ประหารชีวิตเสีย หรือมันนั้นให้จำคุกมันไว้ จนตลอดชีวิต"¹

การลงโทษผู้กระทำความผิดอย่างรุนแรง ประกอบกับสามัญชนเช่นชาวนาซาค กาลังคนและอาวูช ในการต่อสู้ รัฐบาลได้ออกกฎหมายห้ามมิให้ประชาชน สะสมอาวุธ หรือกระทำอาวุธโดยมิได้รับอนุญาต ผู้ใดฝ่าฝืนต้องถูกจำคุกตั้งแต่ 1 เดือนถึง 2 ปีหรือ ปรับตั้งแต่ 50 บาท ถึง 100 บาท หรือทั้งจำทั้งปรับ² นอกจากนี้ยังห้ามมิให้ประชาชน พกอาวุธติดตัวออกจากบ้านเรือน ใครฝ่าฝืนมีความผิด ต้องถูกจำคุกไม่เกิน 3 ปี หรือ ปรับไม่เกิน 800 บาท หรือทั้งจำทั้งปรับ³ การห้ามมิให้ประชาชน พกอาวุธ สะสมอาวุธ หรือผลิตอาวุธ รัฐบาลมีวัตถุประสงค์เพื่อให้เกิดความสงบสุขแก่ประชาชน มิให้ประชาชน ใช้อาวุธกระทำความร้ายซึ่งกันและกัน แต่ผลพลอยได้อีกอย่างหนึ่ง ซึ่งรัฐบาลได้รับก็คือ เป็นการขจัดกำลังของประชาชนมิให้ก่อการลุกฮือต่อต้านรัฐบาลในลักษณะที่รุนแรง หรือถ้า ประชาชนต่อต้านแต่ปราศจากอาวุธที่ดี ก็ง่ายในการปราบปรามให้สงบราบคาบ

¹ "กฎหมายลักษณะอาญา" ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 22 หน้า 46

² กองกฎหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ก.9.1/3
พระราชบัญญัติลักษณะอาวุธปืนรัตนโกสินทร์ ศก 127

³ กองกฎหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ก.9.1/2
พระราชบัญญัติสรรพอาวุธ แลกระสุนดินดำ รัตนโกสินทร์ -ศก 119 ----

3.2.2 ระบบวัฒนธรรม ระบบวัฒนธรรมถึงแม้ว่าไม่มีบทลงโทษที่รุนแรงเหมือนกฎหมาย แต่ระบบวัฒนธรรมก็เป็นสิ่งที่คอยควบคุมพฤติกรรมของชาวนาให้แสดงออกในสิ่งที่พึงปรารถนาต้องการ และระบบวัฒนธรรมบางอย่างก็ได้ถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่ง สู่คนอีกรุ่นหนึ่ง ติดต่อกันไปอย่างไม่สิ้นสุด ใน "คำสอนพระยามังราย" ได้กล่าวถึงเค็็นไพร่ในล้านนาไทย มีให้ไปสูงเกินศักดิ์ ไว้ว่า "บ่ใช้เชื้อเจ้าก็อย่าหวังเป็นพระยา บ่ใช้เชื้อเสนาก็อย่าหวังเป็นอำมาตย์"¹ เพราะการกระทำเช่นนั้น เป็นเหตุให้บ้านเมืองนิบหาย ดังข้อความที่ว่า "ใช้เชื้อพระยาหื้อเป็นพระยา ใช้เชื้อนางพระยาหื้อเป็นนางพระยา... ดังอันเป็นเหตุหื้อบ้านเมืองนิบหายแล"² บุคคลผู้เป็นไพร่ไม่ควรอวดดี หรือขัดแย้งกับเจ้านาย เพราะไม่มีประโยชน์แต่ประการใด³ ไพร่ควรทำความดีตอบแทนเจ้านาย เพื่อว่าเจ้านายจะได้เลี้ยงไว้เป็นอย่างดี⁴ บุคคลที่เป็นเจ้านายถือว่าเป็นผู้มีบุญ ดังนั้น ไพร่ควรทำบุญไว้เพื่อความรุ่งเรืองในชีวิตของตนเอง⁵

๓.๒.๓ ระบบวัฒนธรรมในครอบครัว ลูกต้องเชื่อฟัง พ่อแม่และญาติพี่น้อง⁶

¹คำสอนพระยามังราย แปลโดย สมหมาย เปรมจิตต์ หน้า 21

²อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว การวิเคราะห์สังคมเชียงใหม่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นตามถนัดฉบับโบราณในภาคเหนือ หน้า 101 - 102 (อ้างอิงมาจาก เสถาโมชนะ หน้า 91 ของ ฉบับวัดท้าวบุญเรือง อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่)

³ล.ค.

⁴ล.ค. หน้า 7

⁵อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว ล.ค. - หน้า 103 (อ้างอิงมาจาก โคลงวิสูตรสอนโลก หน้า 2 ของ ฉบับ วัดดวงดี อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่)

⁶ล.ค. หน้า 190 (อ้างอิงมาจาก ธรรมศาสตร์ และกฎหมายพระยามังราย หน้า 25 - 26 ของวัดผาบ่อง)

ถ้าขัดขึ้นไม่เชื่อฟังก็หมดสิทธิในการรับมรดก¹

ระบบวัฒนธรรมซึ่งสร้างสมกันมาตั้งแต่ในอดีต ในลักษณะดังกล่าวแล้ว ทำให้ชาวนาและประชาชนในภาคเหนือ เกิดความท้อแท้ในชีวิต ขาดความทะเยอทะยาน ในการไต่สูงเพื่อเปลี่ยนสถานภาพใหม่ของตนเอง ทั้งนี้เพราะคิดว่าตนเองมีกรรมจึงต้อง หนีรับเคราะห์กรรมที่ทำได้ ลักษณะเช่นนี้เป็นผลดีแก่ฝ่ายปกครองเพราะทำให้การปกครอง สะดวกขึ้น

3.2.3 ระบบอุปถัมภ์ ระบบอุปถัมภ์ หรือการช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน ปกครองมีค้อไพร่ ในยามเกิดภัยพิบัติ เป็นคุณธรรมอย่างหนึ่งของผู้ปกครองที่มีค้อไพร่ และเป็นผลดีต่อการผูกมัดจิตใจของไพร่ ให้ซามซึ่งในพระคุณและจงรักภักดีต่อผู้ปกครอง ทุก ๆ ปีที่เกิดข้าวยากหามาแพง เพราะฝนแล้ง น้ำท่วม หรือได้รับภัยพิบัติอื่น ๆ จน กระทั่งไพร่อดอยากไม่มีอาหารรับประทาน รัฐบาลก็ให้ความช่วยเหลือในลักษณะดังต่อไปนี้

1. รัฐบาลจ่ายข้าวให้แก่คนยากจน อดอาหาร
2. รัฐบาลให้กู้เงินแล้วเรียกคืน เมื่อเก็บเกี่ยวข้าวได้แล้ว
3. รัฐบาลจัดข้าวมาจำหน่าย
4. รัฐบาลจ่ายข้าวหรือให้เงินแล้ว ให้ทำงานตามราคาสั่งของ หรือเงินตรา
5. รัฐบาลรับแจกสิ่งของกับชาวนา²

¹อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว การวิเคราะห์สังคมเชียงใหม่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ตามต้นฉบับโบราณในภาคเหนือ หน้า 101 - 102 (อ้างอิงมาจาก ธรรมศาสตร์เชียงใหม่ หน้า 41 ของหอสมุดแห่งชาติ)

²กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 ค.1/47 รายงานการประชุมพิเศษ องคมนตรีสภา เรื่องการช่วยเหลือราษฎรได้รับความลำบาก เสียหายเพราะอุทกภัย ลงวันที่ 8 พฤศจิกายน พ.ศ. 2460

วิธีการดังกล่าวแล้วรัฐบาลให้ความช่วยเหลือแก่ชาวนา และประชาชนผู้ประสบความอดอยากอยู่เสมอ ในบางครั้ง พอคา ชาราชการ ได้เรียกรไ้เงินแจกจ่ายให้แก่ผู้ประสบภัยพิบัติอีกด้วย เช่น ใน พ.ศ. 2462 ได้เกิดอุทกภัยที่ตำบล คับเต่า ตำบลเอียน อำเภอเทิง จังหวัดเชียงราย ทำให้มีคนเสียชีวิต 85 คน เรือแพ่ง 77 หลัง บัญชาชีพ 35 หลัง ความตาย 7 ศพ วัวยตาย 55 ศพ ค่าเสียหายประมาณ 5,733 บาท ผู้ว่าราชการจังหวัดได้เรียกรไ้เงินช่วยเหลือผู้ประสบภัยพิบัติ ได้เงิน 760 บาท กับสิ่งของอื่น ๆ เพื่อแจกจ่ายแก่ราษฎร¹ ในปี พ.ศ. 2468 ชาวนาในท้องที่อำเภอฮอด และอำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่ จำนวน 1,479 คน ขาดแคลนข้าวบริโภค ต้องกินมัน กลอย กลวย และผลไม้อื่น ๆ แทนข้าว แต่ก็หาได้ไม่พอเพียง ในปี พ.ศ. 2469 ชาวนาในท้องที่อำเภอเดียวกันก็ประสบปัญหาเช่นเดิมอีก รัฐบาลจึงได้ซื้อข้าวเป็นจำนวนเงิน 6,000 บาท เพื่อให้ชาวนายืมบริโภคก่อนเหตุการณ์เก็บเกี่ยว นอกจากนี้ได้บริจาคข้าวให้แก่ คนอนาถา คนพิการ และเด็ก คิดเป็นเงิน 185 บาท 63 สดางค์²

ระบบอุปถัมภ์ หรือการช่วยเหลือของรัฐบาลที่มีต่อชาวนา ในยามเกิดภัยพิบัติ เป็นองค์ประกอบสำคัญอย่างหนึ่ง ที่ช่วยผ่อนคลายการแก้ปัญหาของชาวนาคด้วยวิธีการรุนแรงให้ลดน้อยลงได้ การแก้ปัญหาด้วยวิธีการแจกผลผลิตทางการเกษตรให้แก่ชาวนาในยามขาดแคลน สังคมจีนในสมัยศักดินาก็ได้ใช้วิธีการเช่นนี้ ทั้งนี้เพราะชนชั้นปกครองจีนคิดว่าความหิวเป็นสาเหตุอย่างหนึ่งทำให้เกิดกบฏชาวนา³

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 ม.3.4/13 เจ้าพระยาสุรสีห์วิสิษฐศักดิ์ กราบทูล พระยাজักรปาณิศรวิเศษวิสุทธี ที่ 173/4489 ลงวันที่ 20 ธันวาคม พ.ศ. 2462

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 7 ม.30/7 เจ้าพระยามหิธร กราบทูลพระองค์เจ้าสุภโยคเกษม สำเนาที่ 215/2164 ลงวันที่ 25 กรกฎาคม พ.ศ. 2471

³ บารริงตัน มัวร์ จูเนียร์ จีน อินเคีย รากฐานการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและการเมือง แปลโดย ชเนศ อารณสูรธรรม หน้า 82

4. สรุป หลังจากประเทศไทยได้เปิดการค้าขายอย่างเสรี ใน พ.ศ. 2398 แล้วระบบเศรษฐกิจได้เปลี่ยนแปลงเข้าสู่ระบบการผลิตเพื่อขาย และเริ่มรับระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม แต่ระบบการเมือง การปกครอง และระบบวัฒนธรรม มิได้เปลี่ยนแปลง ให้เกิดอุตสาหกรรมแบบใหม่ สังคมไทยในภาคเหนือและภาคอื่น ๆ ของประเทศ ยังอยู่ภายใต้พื้นฐานการของระบบศักดินา ไพร่ต้องสังกัดมูลนาย และมีการเกณฑ์แรงงาน จึงทำให้ขาดแรงงานอิสระในการประกอบอาชีพ ระบบการเก็บภาษียังไม่มีความเป็นธรรม เท่าที่ควร ชาวนาจนกรรจ์ทุกคนต้องเสียเงินรัชูปการ ปีละ 4 บาท เท่ากันหมด โดยไม่คำนึงถึงความแตกต่างทางฐานะรายได้ มีการเก็บภาษีหลายประเภทมากเกินไป

สำหรับปัจจัยพื้นฐานในด้านการผลิต ก็มิได้รับการส่งเสริมจากรัฐบาล เท่าที่ควร ขาดการส่งเสริมระบบการชลประทาน ตลอดจนการใช้เทคนิคและวิทยาการใหม่ ๆ ประกอบการผลิต ไม่มีเส้นทางคมนาคมที่สะดวกรวดเร็วในการนำสินค้าออกสู่ตลาด เมื่อขาดเส้นทางคมนาคมในการลำเลียงสินค้าออกสู่ตลาด ชาวนาในภาคเหนือ จึงไม่สามารถขยายการผลิตให้เพิ่มขึ้นได้ แต่หลังจาก พ.ศ. 2457 เป็นต้นมา ได้เริ่มมีการพัฒนาการคมนาคมทางบก เชื่อมติดต่อกันระหว่างเมืองใหญ่ ๆ ในภาคเหนือ ชาวนา ซึ่งมีที่ดินฐานใกล้เคียงกับเส้นทางคมนาคมจึงได้มีการผลิตเพื่อขายมากยิ่งขึ้น แต่วิธีการผลิตยังคงใช้วิธีการแบบกึ่งเคมี จึงได้รับผลผลิตน้อย และทำให้มีรายได้จากการขายผลผลิตไม่เพียงพอในการยังชีพ ถ้าปีใดเกิดภัยธรรมชาติ พืชผลได้รับความเสียหาย ชาวนาก็ประสบกับความอดอยากเพราะขาดเงินตราในการซื้อสิ่งของอุปโภคบริโภค บางครั้งชาวนาต้องขายที่ดิน หรือจำนองที่ดิน ให้แก่นายทุนเพื่อแลกเปลี่ยนกับเงินตรา

ความเดือดร้อนจากภัยพิบัติต่าง ๆ ซึ่งชาวนาได้รับ รัฐบาลก็ได้รับทราบ และให้การช่วยเหลือบ้าง เช่น แจกจ่ายหรือให้ยืมสิ่งของอุปโภคบริโภคในยามขาดแคลน การช่วยเหลือของรัฐบาลเป็นการแก้ปัญหาเฉพาะหน้า มิได้แก้ปัญหาคือพื้นฐานอย่างแท้จริง รัฐบาลขาดการส่งเสริมปรับปรุงพลังในการผลิต ระบบกรรมสิทธิ์ การส่งเสริมด้านการคมนาคมและระบบการตลาด เพื่อชาวนาอย่างแท้จริง ชาวนาจึงใช้วิธีการผลิตแบบ

ทั้งเกม ทำให้ได้รับผลผลิตน้อย ไม่เพียงพอแก่การอุปโภคบริโภค จึงเป็นสาเหตุสำคัญ ทำให้ชาวนาในภาคเหนือส่วนมากอยู่ในสภาพยากจน

สำหรับปัจจัยด้านอื่น ๆ ซึ่งก่อให้เกิดปัญหาความยากจนแก่ชาวนา เช่น ความเกียจคร้าน การเล่นเกมพนัน การดื่มสุรา ฯลฯ ก็เป็นสาเหตุอย่างหนึ่ง ทำให้ชาวนาประสบปัญหาความยากจนได้เช่นเดียวกัน แต่ถาพพิจารณาปัญหาความยากจนของชาวนาในลักษณะสังคมชาวนาโดยรวมแล้ว ปัญหาความยากจนเกิดจากการที่รัฐบาลซึ่งเป็นผู้ปกครองชาวนา ขาดการช่วยเหลือชาวนาที่ปัจจัยพื้นฐานด้านการผลิตอย่างแท้จริงมากกว่าในการแก้ปัญหาความยากจน หรือความเดือดร้อนต่าง ๆ ของชาวนา ชาวนาได้ใช้วิธีการต้านสันติ อดทน ยอมรับต่อสภาพความยากลำบากได้เป็นอย่างดี แต่ถาพปัญหาและความเดือดร้อนทับถมมากยิ่งขึ้น บางครั้งชาวนาอาจลุกฮือขึ้นแก้ปัญหาควยวิธีการรุนแรง เช่น รวมกำลังกันต่อต้านรัฐบาล ดังเช่นกรณีกบฏพญาผาบ เป็นต้น

การผลิตในหมู่บ้านภาคเหนือของประเทศไทย ก่อน พ.ศ. 2398 เป็นการผลิตเพื่อเลี้ยงตัวเอง แต่ละหมู่บ้านสามารถผลิตสิ่งของทั้งด้านเกษตรกรรม และหัตถกรรมเพียงพอในการเลี้ยงตัวเอง การแลกเปลี่ยนสินค้าระหว่างหมู่บ้านน้อย และใช้ระบบแลกเปลี่ยนของ ทั้งนี้เพราะในหมู่บ้านขาดแคลนเงินตรา

ลักษณะพลังในการผลิต และความสัมพันธ์ของการผลิต พลังในการผลิตใช้แรงงานคนและสัตว์ ประกอบกับเครื่องมือในการผลิตแบบง่าย ๆ เช่น ฆานไถ จอบ เสียม ฯลฯ ประกอบการผลิตบนพื้นดินซึ่งค่อนข้างอุดมสมบูรณ์ด้วยปุ๋ยอินทรีย์ ซึ่งเกิดจากสภาพธรรมชาติ มากกว่าการปรับปรุงของมนุษย์ เนื่องจากสภาพภูมิประเทศของภาคเหนือประกอบด้วยภูเขา และมีที่ราบแคบ ๆ ระหว่างภูเขามีลักษณะพื้นที่ค่อนข้างลาดเอียง เมื่อฝนตก น้ำฝนจะไหลไปตามแรงดึงดูดของโลกอย่างรวดเร็ว ชาวนาในภาคเหนือซึ่งใช้พื้นที่ราบระหว่างภูเขาก่อการเพาะปลูก จึงต้องสร้างเหมือง ฝาย เพื่อทดน้ำจากแม่น้ำ ลำธาร ไว้ใช้ในการเพาะปลูก แรงงานคนซึ่งเป็นกำลังสำคัญอย่างหนึ่งในการประกอบการผลิต เป็นแรงงานที่ขาดอิสรภาพ เพราะต้องสังกัดมูลนาย และรับใช้มูลนายในการผลิตมาตั้งแต่สมัยโบราณ ก่อนราชวงศ์มังราย (พ.ศ. 1939 - 2101) และดำเนินการติดต่อกันมาโดยยกเลิก ถึงแม้ว่าได้เปิดการค้าขายอย่างเสรี และได้เริ่มรับระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม ในปี พ.ศ. 2398 แรงงานก็ยังขาดความอิสระจนกระทั่งในปี พ.ศ. 2457 ได้ประกาศใช้ "พระราชบัญญัติลักษณะเกณฑ์ทหารรัตนโกสินทรศก 124" ในมณฑลพายัพ ไพรหรือสามัญชนในภาคเหนือจึงได้รับอิสรภาพ ไม่ต้องสังกัดและรับใช้เจ้าขุนมูลนาย

ความสัมพันธ์ในการผลิต หรือระบบกรรมสิทธิ์ ที่ดินรวมทั้งทรัพยากรต่าง ๆ ภายในดิน อันเป็นปัจจัยสำคัญในการผลิต เป็น "ที่แห่งพระเจ้าอยู่หัว" หรือประมุขสูงสุด

ของรัฐแต่เพียงผู้เดียว ไพร่ประกอบการผลิตบนที่ดินติดต่อกันเป็นมรดกตกทอดกันไปได้ แต่ไม่มีกรรมสิทธิ์ในการเป็นเจ้าของที่ดิน รัฐมีสิทธิในการยึดครองที่ดินกลับคืนได้ โดยไม่ต้องจ่ายเงินทดแทน การขาดระบบกรรมสิทธิ์ ในการเป็นเจ้าของที่ดินเพราะที่ดินเป็นของประมุขแห่งรัฐแต่เพียงผู้เดียว เป็นลักษณะอย่างหนึ่งในระบบการผลิตของไพร่ในประเทศไทย รวมทั้งประเทศอื่น ๆ ในเอเชียก็มีลักษณะเช่นนี้ด้วย ซึ่งแตกต่างกับลักษณะการผลิตในสังคมศักดินาของยุโรป ซึ่งประมุขแห่งรัฐได้แบ่งที่ดินให้แก่ขุนนาง และขุนนางก็มีอำนาจสิทธิขาดในที่ดินที่ได้รับ

การแบ่งปันผลผลิต เมื่อประมุขแห่งรัฐเป็นเจ้าของที่ดินทั่วราชอาณาจักร ผู้ประกอบการผลิตจึงต้องแบ่งปันผลผลิตให้แก่ประมุขแห่งรัฐ ในลักษณะของการเสียภาษี อาจเป็นสิ่งของ หรือเงินตราแล้วแต่กฎหมายได้บัญญัติไว้ ไพร่หรือสามัญชนต้องสังกัดมูลนาย จึงต้องแบ่งเวลาส่วนหนึ่งทำงานให้แก่มูลนาย และถ้าเช่าที่ดินของมูลนาย ก็ต้องแบ่งผลผลิตเป็นค่าเช่าให้แก่มูลนายเจ้าสังกัดอีกด้วย

ในระบบการผลิตแบบเลี้ยงตัวเอง ไพร่หรือชาวนา นอกจากปลูกพืชไว้สำหรับบริโภคเองให้เพียงพอตลอดปี และเสียภาษีให้แก่รัฐแล้ว ไพร่ต้องผลิตงานด้านหัตถกรรม เช่น ปั่นฝ้าย ทอผ้า ประดิษฐ์เครื่องจักรสาน ฯลฯ ไว้ใช้เองในครอบครัว เมื่อแต่ละหมู่บ้านสามารถผลิตสิ่งของทั้งด้านเกษตรกรรมและหัตถกรรมเพื่อเลี้ยงตัวเองได้อย่างเพียงพอเกือบทุกชนิด การแลกเปลี่ยนจึงมีน้อย จำกัดอยู่ในประเภทสินค้า หรือสิ่งของ ซึ่งไม่มีในท้องถิ่นของตนเอง เช่น เกลือ หรือการผลิตซึ่งต้องใช้ความชำนาญ และมีความยากลำบาก ในการจัดหาวัสดุ เช่น การผลิตเครื่องโลหะ การทำภาชนะ เครื่องปั้นดินเผา ฯลฯ สิ่งเหล่านี้มีใครผลิตเองทุก ๆ หมู่บ้าน จึงต้องมีการแลกเปลี่ยนบ้างโดยใช้ระบบแลกเปลี่ยนของเป็นหลัก ประชาชนในหมู่บ้านซึ่งผลิตงานโลหะ หรือเครื่องปั้นดินเผา ก็มีการเพาะปลูกพืชผลด้านการเกษตรไว้บริโภคเอง เช่นเดียวกับหมู่บ้านอื่น ๆ

หลังจากเปิดประเทศค้าขายอย่างเสรี ในปี พ.ศ. 2392 พ่อค้าชาวยุโรปได้ส่งสินค้าสำเร็จรูป จากโรงงานอุตสาหกรรม เช่น ผ้า เสื้อผ้า ไม้ขีดไฟ น้ำมันก๊าด เครื่องเหล็ก ตลอดจนเครื่องใช้สำเร็จรูปอื่น ๆ เข้ามาจำหน่ายในภาคเหนือ ประชาชน

จึงนิยมใช้สินค้าสำเร็จรูปมากขึ้น ทั้งนี้เพราะราคาไม่แพง และสะดวกกว่าการผลิตสิ่งของ
ใช้เอง ซึ่งเสียเวลานาน ประชาชนในเมือง และชาวนาในหมู่บ้านชนบทได้เริ่มเลิก
การทอผ้า ทำเครื่องปั้นดินเผา และการผลิตงานโลหะ เช่น มีด ขวาน จอบ ฯลฯ
แล้วซื้อสินค้าสำเร็จรูปแทน จุดเริ่มต้นของการสูญเสียการผลิตงานประเภทหัตถกรรมพื้นบ้าน
จึงเกิดขึ้น โดยเริ่มต้นจากหมู่บ้านในเมือง แล้วแผ่ขยายออกสู่หมู่บ้านชนบทอย่างช้า ๆ ทั้งนี้
เพราะชาวนาในชนบทขาดรายได้หลักจากการขายผลผลิตทางการเกษตร จึงไม่มี
เงินตราในการซื้อสินค้าสำเร็จรูป

เกี่ยวกับบทบาทของรัฐบาลในการช่วยเหลือชาวนาในภาคเหนือ รัฐบาลก็ได้
ช่วยเหลือชาวนาอย่างเต็มกำลัง ทั้งนี้เพราะรัฐบาลมีปัญหาคณะหนึ่งซึ่งรัฐบาลเห็นว่า
สำคัญกว่าปัญหาของชาวนาหลายประการ ในปีใดเกิดภัยพิบัติจากธรรมชาติ ชาวนาประสบ
กับความอดอยาก ต้อง กินเผือก กลอย มัน แทนข้าว รัฐบาลก็อาจช่วยเหลือชาวนาบ้าง
โดยการ แจกข้าว ให้ยืมข้าว หรือให้ทำงานเพื่อแลกกับข้าว แล้วแต่ความเหมาะสม
สำหรับปัญหาอื่น ๆ ซึ่งเป็นอุปสรรคในการผลิตของเสรีชน รัฐบาลก็ได้ประกาศยกเลิก เช่น
ประกาศเลิกทาสในมณฑลพายัพ พ.ศ. 2454 ประกาศยกเลิกการเกณฑ์แรงงานทำงาน
สาธารณะ พ.ศ. 2455 และประกาศเลิกไพร่ พ.ศ. 2457 นอกจากนี้ยังได้สร้างเส้นทาง
คมนาคมเพื่อเชื่อมระหว่างเมืองกับเมืองในภาคเหนือ แต่ละระหว่างเมืองกับหมู่บ้านมิได้พัฒนา
เท่าที่ควร บทบาทของรัฐบาลในการช่วยเหลือชาวนา และประชาชนในภาคเหนือมีความ
ล่าช้า เพราะหลังจากเปิดประเทศค้าขายอย่างเสรีแล้ว เกือบ 60 ปี รัฐบาลจึงได้
ปลดปล่อยพันธะของไพร่ในระบบการผลิตแบบศักดินา และพัฒนาการคมนาคมซึ่งเป็นพื้นฐาน
ในการผลิตให้ดีขึ้น เกี่ยวกับงานทางด้านการชลประทาน ซึ่งเป็นปัจจัยพื้นฐานสำคัญใน
การเกษตร รัฐบาลก็ได้ช่วยเหลืออย่างเต็มที่ ปล่อยให้เป็นการระดมของชาวนาใช้วิธีการ
แบบดั้งเดิม สร้างระบบ เขื่อนฝาย เพื่อทดน้ำ สำหรับทำการเพาะปลูกได้ในพื้นที่
แคบ ๆ บางครั้งนายทุนจีน ได้สร้างเขื่อนฝายบุกเบิกที่นาแล้วเก็บค่าเช่าจากชาวนาใน
ราคาแพง ๆ

เนื่องจากโครงสร้างทางสังคมของภาคเหนือขาดความพร้อมในการรับระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม ทั้งนี้เพราะสภาพสังคม ยังมีระบบทาส ระบบไพร่ และการเกณฑ์แรงงาน ในด้านเศรษฐกิจระบบการผลิตยังเป็นระบบการผลิตเพื่อเลี้ยงตัวเอง มีใช้การผลิตเพื่อขายในหมู่บ้านขาดแคลนเงินตรา และขาดระบบการคมนาคมที่เกื้อกูลต่อการขยายการผลิต และการแลกเปลี่ยนสินค้า เกี่ยวกับด้านการเมือง รัฐบาลเก็บภาษีมากมายหลายชนิด และไม่ได้นำภาษีมาปรับปรุงพัฒนาชนบทให้ดีขึ้น หลังจากเปิดประเทศค้าขายอย่างเสรี และรับระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมแล้ว รัฐบาลก็มีได้ดำเนินนโยบายทางด้านการเมืองให้สอดคล้องกับระบบเศรษฐกิจอย่างทันที่วางที่ ปลดปล่อยเวลาว่างเลยมาเกือบ 60 ปี จึงได้ประกาศยกเลิกระบบทาส ระบบไพร่ การเกณฑ์แรงงาน และเริ่มต้นพัฒนาการคมนาคม สำหรับงานทางด้านการเกษตร และการชลประทานรัฐบาลปล่อยให้เป็นการะของชาวนาในการแก้ไขปัญห การแก้ไขปัญหของรัฐบาลอย่างล่าช้า และมีได้ทุ่มเทช่วยเหลือชาวนาพัฒนาชนบทอย่างแท้จริง ทำให้ชาวนาในภาคเหนือติดอยู่ในวัฏจักรแห่งความยากจน ไม่สามารถเปลี่ยนแปลงสถานภาพของตนเองให้ดีกว่าเดิมได้ และบางครั้งทำให้มีการคิดแก้ปัญหาคด้วยการใช้กำลัง

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

1. ประเภทเอกสารชั้นต้น

ก. เอกสารที่ยังไม่ได้ตีพิมพ์

- จดหมายเหตุแห่งชาติ, กอง กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.9.1/2 พระราชบัญญัติ
สรรพาวุธ (12 มีนาคม ร.ศ.119 - 22 มีนาคม ร.ศ.119)
- _____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.9.1/3 พระราชบัญญัติสรรพาวุธ ร.ศ.127 (29
สิงหาคม ร.ศ.127 - 2 กันยายน ร.ศ.127)
- _____ เอกสารรัชกาลที่ 5 กษ. 4.1/2 กฎหมายที่ดิน (8 มีนาคม ร.ศ.109 -
7 พฤศจิกายน ร.ศ.111)
- _____ เอกสารรัชกาลที่ 5 กษ. 4.1/3 พระราชบัญญัติที่ดิน 30 ตุลาคม ร.ศ.111
- _____ เอกสารรัชกาลที่ 5 กษ. 10.1/1 ข้อและจำหน่ายเช่า (30 มีนาคม ร.ศ.111 -
16 มิถุนายน ร.ศ.112)
- _____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.13.2/21 เรื่องเก็บเงินค่าแรงแทนเกณฑ์มณฑลนครสวรรค์
พิษณุโลก แลมณฑลวันตกเฉียงเหนือ (2 เมษายน - 15 ธันวาคม ร.ศ.119)
- _____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ค. 14.4/1 เรื่องภาษีอากรและการพนันในหัวเมืองมณฑล
ลาวเฉียง (4 เมษายน ร.ศ.109 - 25 ตุลาคม ร.ศ.111)
- _____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.26/13 อัตราเงินแลกทอง (18 เมษายน ร.ศ.120 -
10 สิงหาคม ร.ศ.125)
- _____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.1.3/16 พระราชบัญญัติลักษณะเกณฑ์จ้าง ร.ศ.119
(31 ธันวาคม ร.ศ.119 - 20 มกราคม ร.ศ.120)
- _____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2.12 ก/25 ตู้อักษรเมืองนครเชียงใหม่ (2 มีนาคม
ร.ศ.107 - 17 สิงหาคม ร.ศ.109)
- _____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2.14/57 เรื่องหลวงพลอาโศรยไปตรวจการเมือง
เชียงใหม่ แม่คี่ แลเชียงใหม่ (16 กุมภาพันธ์ ร.ศ.118)

- จดหมายเหตุแห่งชาติ, กอง กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2.25/2 เรื่อง
พุทธิกะโภยหัวเมืองชายทะเลตะวันตก (4 มกราคม ร.ศ.109 - 19 เมษายน ร.ศ.111)
 _____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2.25/53 พุทธิกะโภยในมณฑลพายัพ (27 กันยายน
 ร.ศ.129 - 15 ตุลาคม ร.ศ.129)
 _____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.16/10 รายงานพระองค์เพ็ญเสด็จตรวจการป่าไม้
 (1 พฤษภาคม ร.ศ.122 - 5 พฤษภาคม ร.ศ.122)
 _____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.16.2/77 บัญชีป่าไม้ที่มีผู้รับเช่าทำต๋ายต่าง ๆ (21
 ม.ค. ร.ศ.121 - 31 ม.ค. ร.ศ.121)
 _____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.18.2/1 ทำฝ่าย (1 กันยายน ร.ศ.122 - 30 กรกฎาคม
 ร.ศ.129)
 _____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 28.2/11 เงินส่วยในมณฑลพายัพ (11 มีนาคม
 ร.ศ.120 - 16 ตุลาคม ร.ศ.128)
 _____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.28.2/26 เลขาวิคต่าง ๆ (10 พฤษภาคม ร.ศ.120 -
 21 เมษายน ร.ศ.128)
 _____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.58/1 เรื่องพระยาปราบสงครามคิดก่อการกำเริบ
 (สิงหาคม ร.ศ.108 - 20 มีนาคม ร.ศ.108)
 _____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.58/21 เรื่องราษฎรชักขึ้นไม่ยอมทำตามคำสั่งทางราชการ
 (28 มิถุนายน - 27 พฤศจิกายน ร.ศ.121)
 _____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.58/33 พระยาศรีสหเทพออกไปจัดราชการมณฑลตะวันตก
เฉียงเหนือ และมีพระราชบัญญัติอากรที่ดินควย (30 มกราคม ร.ศ.118 - 30 มิถุนายน
 ร.ศ.119)
 _____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.58/46 ก่อสร้างซ่อมถนนหนทางแลสะพานในมณฑลพายัพ
 (27 กรกฎาคม ร.ศ.120 - 30 สิงหาคม ร.ศ.124)
 _____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.58/88 รายงานกรมหมื่นพิชิตปรีชากร เรื่องจักราชการ
เชียงใหม่ ลาปูน และลำปาง (พ.ศ. ร.ศ.103)

จดหมายเหตุแห่งชาติ, กอง กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.58/89 เบ็ดเตล็ด
เรื่องราวการเมืองเชียงใหม่ ปีระกาสัปตศก 1247 (มิถุนายน ร.ศ.104 - ธันวาคม
ร.ศ.107)

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.58/98 หนังสือราชการฝ่ายเมืองนครเชียงใหม่
(5 มิถุนายน ร.ศ.108 - 26 มีนาคม ร.ศ.108)

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.58/103 หนังสือราชการปี 108, 109 พระองค์เจ้า
โสณบัณฑิตย์ เรื่องราชการเชียงใหม่ แลการในพระองค์ (17 พฤศจิกายน ร.ศ.108 -
25 กุมภาพันธ์ ร.ศ.109)

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.58/105 หนังสือมหาดไทยราชการฝ่ายเมืองนครเชียงใหม่
นาน แพร ลำพูน ลำปาง (19 มกราคม ร.ศ.108 - 5 พฤษภาคม ร.ศ.109)

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.58/176 เกิดเหตุพิภพไภยที่เมืองลำปาง แพร ลอง ราษฎร
ขัดสนได้จ่ายเงินซื้อข้าวแจกจ่ายแกราษฎร (22 ธันวาคม ร.ศ.111 - 15 พฤษภาคม
ร.ศ.112)

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.58/193 เรื่องพิภพไภยอากรบนชลพายัพ เมืองเชียงใหม่
ร.ศ.103

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.58/221 เรื่องเข้ายากหมากแพง (18 พฤศจิกายน -
4 ธันวาคม ร.ศ.117)

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ยช. 9/65 สะพานต่าง ๆ มณฑลพายัพ (10 สิงหาคม
ร.ศ.120 - 17 กรกฎาคม ร.ศ.129)

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ยช. 9/76 ถนน สะพาน ในมณฑลพายัพ (12 กุมภาพันธ์
ร.ศ.120 - 5 พฤษภาคม ร.ศ.129)

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 สารบาณสมุคพิเศษ เล่ม 10

_____ เอกสารรัชกาลที่ 6 ก. 1/27 รายงานสมเด็จกรมหลวงพิศณุโลกเด็จตรวจ
ราชการมณฑลวันออก แล มณฑลพายัพ (15 ตุลาคม พ.ศ.2458 - 24 เมษายน
พ.ศ.2461)

จดหมายเหตุแห่งชาติ , กอง กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 กษ.1/5 รายงาน
ประชุมชาหลวงเทศาภิบาล เรื่องบำรุงการเพาะปลูก (9 - 11 ธันวาคม พ.ศ.2453)

_____ เอกสารรัชกาลที่ 6 กษ.1/6 จัดการบำรุงนา กับเรื่องราษฎรชานาในคลอง
วังสีร่องทุกข์ขอให้ยกเงินที่ค้างและขอเปลี่ยนอัตราคานา ฯ (12 ธันวาคม พ.ศ.2453-
6 มิถุนายน พ.ศ.2457)

_____ เอกสารรัชกาลที่ 6 กษ.1/12 รายงานตรวจการเพาะปลูกประเทศสยาม
(17 กันยายน พ.ศ.2454)

_____ เอกสารรัชกาลที่ 6 กษ.4/4 เรื่องทำนบกั้นน้ำ แม่น้ำปิงมณฑลพายัพ (19
มกราคม - 7 มีนาคม พ.ศ.2458)

_____ เอกสารรัชกาลที่ 6 ค.17/9 พระราชบัญญัติลักษณะการเก็บเงินรัฐูปการ
(19 - 22 มีนาคม พ.ศ.2461)

_____ เอกสารรัชกาลที่ 6 ค.1/47 เรื่องจ่ายเงินช่วยเหลือราษฎรที่ท้องอุทกภัย
ครั้ง พ.ศ.2460 (8 พฤศจิกายน พ.ศ.2460 - 25 กันยายน พ.ศ.2467)

_____ เอกสารรัชกาลที่ 6 คค.5.3/1 ตรวจทางรถไฟสายเหนือ เพื่อจะสร้างต่อไป
ในมณฑลพายัพ (26 ตุลาคม พ.ศ.2453 - 22 มกราคม พ.ศ.2454)

_____ เอกสารรัชกาลที่ 6 คค.5.3/2 สร้างทางรถไฟตั้งแต่แม่พริกไปถึงแดนไชย
แต่แดนไชยถึงนครเชียงใหม่ (13 พฤษภาคม พ.ศ.2454 - 6 พฤษภาคม พ.ศ.2463)

_____ เอกสารรัชกาลที่ 6 คค.5.3/3 เปิดการเดินรถไฟตั้งแต่ตอนปางต้นฝั้ง ไปถึง
ศาลาแม่พริก ตั้งแต่แม่พริกถึงตำบลปากบาน, ถึงตำบลแม่คำ ตั้งแต่แม่คำถึงแขวงเมือง
ลอง (13 พฤษภาคม พ.ศ.2454 - 10 ตุลาคม พ.ศ.2465)

_____ เอกสารรัชกาลที่ 6 คค.5.3/8 กรมขุนกำแพงเพชรเสด็จตรวจทางรถไฟ
สายเหนือ แลสายตัวนอกเฉียงเหนือ (โคราช ถึงอุบล) (4 สิงหาคม พ.ศ.2460 -
17 สิงหาคม พ.ศ.2468)

จดหมายเหตุแห่งชาติ, กอง กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 คค.5.3/12 เรื่อง
พระราชปฏิบัติในการที่จะจัดเจ้าพนักงานฯ ไปในการเปิดรถไฟสายเหนือถึงเชียงใหม่
 (20 - 22 ธันวาคม พ.ศ.2464)

_____ เอกสารรัชกาลที่ 6 คค.6/2 เรื่องทำถนนหนทางในหัวเมืองมณฑลต่าง ๆ
 (20 มกราคม พ.ศ.2455 - 30 ธันวาคม พ.ศ.2460)

_____ เอกสารรัชกาลที่ 6 ม.2/5 แก้ไขวิธีการเกณฑ์ตามพระราชบัญญัติลักษณะเกณฑ์
จ้าง (14 ตุลาคม - 1 มีนาคม พ.ศ.2455)

_____ เอกสารรัชกาลที่ 6 ม.3.4/1 เข้ายากหนักแพงแลห้ามจำหน่ายเข้าไม่ให้
ออกจากหัวเมืองในมณฑลอิสาน (9 ธันวาคม พ.ศ.2453 - 12 เมษายน พ.ศ.2456)

_____ เอกสารรัชกาลที่ 6 ม.3.4/2 เข้ายากหนักแพงแลห้ามจำหน่ายเข้าไม่ให้
ออกจากหัวเมืองในมณฑลพายัพ (21 ธันวาคม พ.ศ.2453 - 22 กันยายน พ.ศ.2454)

_____ เอกสารรัชกาลที่ 6 ม.3.4/3 เข้ายากหนักแพง แห้ามไม่ให้จำหน่ายเข้า
ออกจากหัวเมืองในมณฑลนครศรีธรรมราช (4 พฤษภาคม พ.ศ.2454 - 22 กุมภาพันธ์
 พ.ศ.2457)

_____ เอกสารรัชกาลที่ 6 ม.3.4/10 เข้ายากหนักแพง มณฑลจันทบุรี 18 ตุลาคม
 พ.ศ.2454

_____ เอกสารรัชกาลที่ 6 ม.3.4/13 อุทกภัย มณฑลปักษ์ใต้ และฝ่ายเหนือ (3 ธันวาคม
 พ.ศ.2458 - 7 พฤศจิกายน พ.ศ.2468)

_____ เอกสารรัชกาลที่ 6 ม.3.4/19 เรื่องจำหน่ายเข้าให้ราษฎรในเวลาเข้าแพง
 (พฤศจิกายน - 21 มกราคม พ.ศ.2462)

_____ เอกสารรัชกาลที่ 6 ม.27/1 เรื่องหนังสือพิมพ์ลงข่าว มณฑลพายัพ เรื่องสำรวจ
ราษฎรที่อดข้าว เรื่องเก็บเงินค่าราชการแก่ราษฎรที่อดข้าว เรื่องโจรผู้ร้าย (19 พฤศจิกายน
 พ.ศ.2453 - 13 ตุลาคม พ.ศ.2462)

_____ เอกสารรัชกาลที่ 6 ม.27/4 ราษฎรในมณฑลพายัพอพยพไปอยู่ในเขตอังกฤษ
 27 พฤษภาคม พ.ศ.2455

จดหมายเหตุแห่งชาติ , กอง กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 ม.27/10 เรื่องสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงนครราชสีมาเสด็จมณฑลพายัพ 15 ธันวาคม พ.ศ.2463

_____ เอกสารรัชกาลที่ 6 ม.27/11 ข่าวหนังสือพิมพ์ทางมณฑลพายัพ 25 มกราคม พ.ศ.2464

_____ เอกสารรัชกาลที่ 7 กบ. 9/9 เรื่องโครงการชลประทาน (12 มกราคม พ.ศ.2470 - 11 มกราคม พ.ศ.2471)

_____ เอกสารรัชกาลที่ 7 พ.13/3 ให้กระทรวงพาณิชย์ คำวิชัยเหลือชานา ท่านองประเทศอินโดจีนที่จัดให้ชานากู้เงินจากแบงค์ไค (และเรื่องตั้งแบงค์ให้ชานากู้เงิน) (24 พฤษภาคม พ.ศ.2472 - 16 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2474)

_____ เอกสารรัชกาลที่ 7 ม.26.5 ก/15 เรื่อง จังหวัดเชียงใหม่ (12, พฤษภาคม พ.ศ.2471 - 20 พฤศจิกายน พ.ศ.2472)

_____ เอกสารรัชกาลที่ 7 ม.30/7 ทูลถกขภัย มณฑลพายัพ (7 - 25 กรกฎาคม พ.ศ.2471)

_____ เอกสารบัญชีพิเศษ กส. 13/56 เรื่องพระองค์เจ้าเพ็ญพัฒนพงษ์ทรงยื่นรายงานซึ่งได้ไปตรวจราชการหัวเมืองฝ่ายเหนือ ลงวันที่ 22 มีนาคม ร.ศ.121

_____ หอสมุดแห่งชาติ เลขที่ 33 จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ.1214

_____ เลขที่ 14 จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ.1217

ข. เอกสารที่ตีพิมพ์แล้ว

กฎหมายโคสาราษฎร์ แปลโดย สมหมาย เปรมจิตต์ ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 2520, 40 หน้า

กฎหมายตราสามดวง องค์การคำครุสภา 2502, 5 เล่ม

"กฎหมายมั่งราย ฉบับ นายศักดิ์ รัตนชัย มอบแก่อหอสมุดแห่งชาติ" แปลโดย ศักดิ์ รัตนชัย ศิลปากร 4 : 70 - 85 พฤศจิกายน 2521

คลองพิจารณาแต่งตั้งคน แปลโดย มณี พยอมยงค์ โครงการไทยคดีศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2518, 75 หน้า

คำสอนพระยามังราย แปลโดย สมหมาย เปรมจิตต์ ภาควิชาสังคมวิทยา และมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 2519, 44 หน้า

"ประกาศเจ้าภานุอินทรากร" ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 1 วันพุธ แรม 8 ค่ำ เดือน 7 เบญจศกศักราช 1235

"ประกาศใช้พระราชบัญญัติ ลักษณะทาส 124 โฉมพลพายัพ" ลงวันที่ 16 มกราคม ร.ศ.130 ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 24

"ประกาศพระราชนานไอวาทแก่อื้อชาวชายขาว" ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ.2405-2408 โรงพิมพ์คุรุสภา 2504, 338 หน้า

"พระราชบัญญัติพิทักษ์ระเบียบอายุลูกทาส ลูกไทย" ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 1 วันอาทิตย์ เดือนสิบเอ็ด ขึ้นแปดค่ำ ปีมะจอ ฉศกศักราช 1236

มังรายศาสตร์ แปลโดย ประเสริฐ ณ นคร ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร 2521, 126 หน้า

มังรายศาสตร์ฉบับวัดหมื่นเงินกอง แปลโดย สมหมาย เปรมจิตต์ ภาควิชาสังคมวิทยา และมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 2518, 31 หน้า

"มังรายศาสตร์ หรือกฎหมายพระเจ้ามังราย" แปลโดย สงวน โชติสุขรัตน์ วัฒนธรรมไทย 4 : 40 - 46 สิงหาคม 2517

2. ประเภทเอกสารชั้นสองภาษาไทย

เกื้อกูล ยืนยงอนันต์ การพัฒนากฎหมายในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ปริณิพนธ์ กศ.ม. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร 2519, 287 หน้า อักขระ

ขจร สุขพานิช ฐานันดรไพร ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร 2519, 91 หน้า

คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่
จากต้นฉบับใบลานอักษรไทยยวน โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี 2514, 150 หน้า
 _____ ตำนานสิงหนวัติกุมาร ฉบับสอบค้นของ มานิต วัลลิโกดม โรงพิมพ์สำนักทำเนียบ
 นายกรัฐมนตรี 2516, 105 หน้า

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ฝ่ายวิชาการ คณะเศรษฐศาสตร์ ผู้รวบรวมเศรษฐกิจไทย :
โครงสร้างกับการเปลี่ยนแปลง ฝ่ายวิชาการคณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
 2521, 279 หน้า

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา ลัทธิเศรษฐกิจการเมือง ไทยวัฒนาพานิช 2519, 193 หน้า

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และ ฐิติ ประศาสน์เศรษฐ ระบบเศรษฐกิจไทย ค.ศ.1851-1910
 เอกสารประกอบคำบรรยายของคณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 38 หน้า
 อัดสำเนา

ชลประทาน, กรม โครงการชลประทานที่สร้างเสร็จแล้วถึงสิ้นปีงบประมาณ 2519 และ
กำลังก่อสร้างในปีงบประมาณ 2520 งานเผยแพร่และการพิมพ์กองแผนงานและ
 งบประมาณ 2520, 61 หน้า

_____ แนะนำเขื่อนและฝ่ายชลประทานเพื่อประชาชน งานเผยแพร่และการพิมพ์
 กองแผนงานและงบประมาณ 2521, 144 หน้า

ชิน อยู่ดี คนก่อนประวัติศาสตร์ในประเทศไทย โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว 2510,
 110 หน้า

ฐิติ ฐชาติ "กบฏไผ่ผาบ (ปราบสงคราม) : กบฏชาวนาในภาคเหนือ"

สังคมศาสตร์ 2 : 24-34 ตุลาคม 2522 - มีนาคม 2523

ธีเกฮารุ หานาเบ "การชลประทานเพื่อการเกษตรในประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย"

วารสารธรรมศาสตร์ 2 : 73 - 77 ตุลาคม 2518 - มกราคม 2519

คำรณราชานภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ ไทยรบพม่า พิมพ์ครั้งที่ 6 คลังวิทยา 2514,
 859 หน้า

- ตราฐ สุวรรณานนท์ ปัญหาเศรษฐกิจและการเมืองไทยหลังจากทำสนธิสัญญาเบาว์ริง
ปี พ.ศ.2398 ถึงปี พ.ศ.2453 ปริณูณานิพนธ์ กศ.ม. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
ประสานมิตร 2519, 135 หน้า อักสำเนา
- ทอมสัน, เอ็ม เจ. ประวัติศาสตร์ยุโรป ค.ศ.1494 - ค.ศ.1789 แปลโดย นันทา
โชติกะพุกกะณะ และนิออน สนิทวงศ์ ณ อยุธยา สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย
2521, 279 หน้า
- ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 โรงพิมพ์
คุรุสภา 2504, 2 เล่ม
- บ็อก, คาร์ล สมัยพระปิยมหาราช แปลโดย เสฐียร พันธรั้งี และอัมพร จุลานนท์
แพร่พิทยา 2505, 583 หน้า
- ประคอง นิมมานเหมินท์ และ ทรงศักดิ์ ปรารังค์วัฒนากุล บรรณาธิการ ตำนานไทยคดี
เชียงใหม่ ศูนย์หนังสือเชียงใหม่ 2521, 271 หน้า
- ประชาภิจักรจักร, พระยา พงศาวดารโยนก พิมพ์ครั้งที่ 7 คลังวิทยา 2516,
510 หน้า
- ประสิทธิ์ แก้วสิงห์ การปรับปรุงการเกษตรในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว พ.ศ.2435 - พ.ศ.2453 ปริณูณานิพนธ์ กศ.ม. มหาวิทยาลัย
ศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร 2517, 249 หน้า อักสำเนา
- ปาลเลกัวซ์, สังฆราช เล่าเรื่องเมืองไทย แปลโดย สันต์ ท.โกมลบุตร ก้าวหน้า
2506, 555 หน้า
- พูนพล อาสนจินดา ภูมิศาสตร์เศรษฐกิจประเทศไทย พิมพ์ครั้งที่ 2 ไทยวัฒนาพานิช
2514, 188 หน้า
- โพธิ์รังสี, พระ คำแปลจามเทวีวงศ์ พงศาวดารเมืองหริภุญไชย พิมพ์ครั้งที่ 4
โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา 2516, 268 หน้า
- ภารดี มหาฉันทน์ การปฏิรูปการทหารในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ปริณูณานิพนธ์ กศ.ม. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร 2518, 472 หน้า
อักสำเนา

- มณี พยอมยงค์ วัฒนธรรมล้านนาไทย เอกสารประกอบการบรรยายในคราวอบรม
ครูใหญ่ และประสานกลุ่มในเขตพัฒนาภาคเหนือ คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
3 สิงหาคม พ.ศ.2522, 27 หน้า อักสำเนา
- มัวร์, บาร์ริงตัน จูเนียร์ จีน อินเดีย รากฐานการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและการเมือง
แปลโดย ชเนศ อารณสุวรรณ ใกล้เคียงไทย 2519, 228 หน้า
- ราชบัณฑิตยสถาน อักษรานุกรมภูมิศาสตร์ไทย โรงพิมพ์พระจันทร์ 2506, 4 เล่ม
- โรสเซ็น, จอร์จ ชาวนาไทยกับการเปลี่ยนแปลง แปลโดย สุเทพ สุนทรเกสัช
โรงพิมพ์สมชายการพิมพ์ 2519, 168 หน้า
- วงษานุประพัทธ์, เจ้าพระยา ประวัติกระทรวงเกษตรธิการ พิมพ์ครั้งที่ 2 พิมพ์เป็น
อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลเอก เจ้าพระยาวงษานุประพัทธ์ 29 มีนาคม
2484 โรงพิมพ์ ไสภณพิพรรธนากร 2484, 327 หน้า
- วฒนะ วฒนาพันธ์ และคนอื่น ๆ งานวิจัยศิลปพื้นบ้านล้านนา ภาควิชาพื้นฐานทางการศึกษา
คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 2521, 277 หน้า
- วันเพ็ญ สุฤกษ์ "การเลี้ยงสัตว์และการเช่าแรงงานสัตว์ในกิจกรรมทางการเกษตร
ของภาคเหนือ" วารสารภูมิศาสตร์ 2 : 64-70 กรกฎาคม 2521
- วัลลภา เครือเทียนทอง การปฏิรูปการปกครองล้านนาไทย ในรัชสมัยของพระบาท
สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว วิทยานิพนธ์ อ.ม. แผนกวิชาประวัติศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2519, 186 หน้า อักสำเนา
- ศึกษานิเทศก์เขตการศึกษา 8 คู่มือครูสอนสังคมศึกษาภาคเหนือ เชียงใหม่ โรงพิมพ์
ช้างเผือกการพิมพ์ 2514, 410 หน้า
- เศรษฐกิจการพาณิชย์, กรม กองนโยบายการพาณิชย์ ภาวะเศรษฐกิจและสังคมใน
ภาคเหนือของประเทศไทย โรงพิมพ์ข่าวพาณิชย์ 2521, 394 หน้า
- สนธิ สมักรการ บรรณาธิการ สังคมและวัฒนธรรมของภาคเหนือประเทศไทย โรงพิมพ์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2521, 120 หน้า

สวาท เสนาณรงค์ ภูมิศาสตร์ประเทศไทย พิมพ์ครั้งที่ 3 สมาคมสังคมศาสตร์

แห่งประเทศไทย 2521, 385 หน้า

สุนทรี อาสะไวย์ การพัฒนาระบบการชลประทานในประเทศไทย ตั้งแต่ พ.ศ.243๓

ถึง พ.ศ.2493 วิทยานิพนธ์ อ.ม. แผนกวิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

2521, 260 หน้า อักส่าเนา

สุวิทย์ ไทยวัฒน์ วิวัฒนาการเศรษฐกิจชนบทในภาคกลางของประเทศไทยระหว่าง

พ.ศ.2394-2475 วิทยานิพนธ์ อ.ม. แผนกวิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

2522, 271 หน้า อักส่าเนา

_____ วิวัฒนาการเศรษฐกิจหมู่บ้านในภาคกลาง ค.ศ.1851-1910 เอกสาร

ประกอบการสัมมนาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย ครั้งที่ 2 วันเสาร์ที่ 7 กรกฎาคม

พ.ศ.2522 ศูนย์สารนิเทศ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2522, 20 หน้า อักส่าเนา

เสนาหา บุญยรักษ วรรณกรรมควาของภาคเหนือ หน่วยศึกษานิเทศก์ กรมการฝึกหัดครู

2519, 212 หน้า

อนุวิทย์ เจริญศุภกุล เรือนไทยเดิม สยามสมาคม 2519, 53 หน้า

อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว การวิเคราะห์สังคมเชียงใหม่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นตาม

ต้นฉบับโบราณในภาคเหนือ วิทยานิพนธ์ อ.ม. แผนกวิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์

มหาวิทยาลัย 2520, 330 หน้า อักส่าเนา

3. ประเภทการสัมภาษณ์

กาม อจชิเสนะ อายุ 68 ปี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ ชูลีทธี ชูชาติ เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่บ้านเลขที่

118 ถนนประสาธน์ ตำบลพะเยา อำเภอพะเยา จังหวัดพะเยา เมื่อวันที่ 26 พฤษภาคม

พ.ศ.2522

กิมฮ้อ นิมนานเหมินท์ อายุ 84 ปี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ ชูลีทธี ชูชาติ เป็นผู้สัมภาษณ์

ที่บ้านเลขที่ 36 ถนนท่าแพ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อวันที่ 19 กุมภาพันธ์

พ.ศ.2522

แก้ว ใจกว้าง อายุ 88 ปี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ ชูลีห์ ชูชาติ เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่บ้าน
เลขที่ 68 หมู่ที่ 1 ตำบลคอนแก้ว อำเภอแม่วิน จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อวันที่ 4

สิงหาคม พ.ศ.2522

แก้ว บริรักษ์ อายุ 83 ปี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ ชูลีห์ ชูชาติ เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่บ้าน
เลขที่ — หมู่ที่ 8 ตำบลหนองแยง อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อวันที่

20 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2522

ชาว ทองคำดี อายุ 81 ปี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ ชูลีห์ ชูชาติ เป็นผู้สัมภาษณ์
ที่บ้านเลขที่ 22 หมู่ที่ 2 ตำบลชมพู อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง เมื่อวันที่ 6

กันยายน พ.ศ.2522

ชาว โพธิสม อายุ 86 ปี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ ชูลีห์ ชูชาติ เป็นผู้สัมภาษณ์
ที่บ้านเลขที่ 66 หมู่ที่ 3 ตำบลป่าป๋อง อำเภอกอยสะแก จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อวันที่

20 กันยายน พ.ศ.2522

ชนแก้ว พรหมกร อายุ 81 ปี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ ชูลีห์ ชูชาติ เป็นผู้สัมภาษณ์
ที่บ้านเลขที่ 8 หมู่ที่ 3 ตำบลป่าป๋อง อำเภอกอยสะแก จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อวันที่

26 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2522

คำ แก้วคำมา อายุ 82 ปี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ ชูลีห์ ชูชาติ เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่บ้าน
เลขที่ 96 หมู่ที่ 6 ตำบลป่าแตก อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อวันที่ 22

กุมภาพันธ์ พ.ศ.2522

คำแบ่ง อภิวงศ์ อายุ 74 ปี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ ชูลีห์ ชูชาติ เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่บ้าน
ข้างกระดาศ หมู่ที่ 2 ตำบลข้างกระดาศ อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่

เมื่อวันที่ 30 กรกฎาคม พ.ศ.2522

คำมา อุบโย อายุ 80 ปี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา เป็นผู้สัมภาษณ์
ที่บ้านเลขที่ 17 หมู่ที่ 5 ตำบลสะเมิงใต้ อำเภอสะเมิง จังหวัดเชียงใหม่

เมื่อวันที่ 20 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2522

- ชื่น อินตาคำ อายุ 85 ปี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ ชูลีหิธี ชูชาติ เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่บ้านเลขที่ 67 บ้านขามแดง ตำบลหางฉัตร อำเภอหางฉัตร จังหวัดลำปาง เมื่อวันที่ 6 กันยายน พ.ศ.2522
- ชุม ณ บางช้าง อายุ 81 ปี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ ชูลีหิธี ชูชาติ เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่บ้านเลขที่ 17 ถนนอินทวิโรส ตำบลกรีนภูมิ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อวันที่ 6 สิงหาคม พ.ศ.2522
- ชุม ศรี อายุ 79 ปี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ ชูลีหิธี ชูชาติ เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่บ้านเลขที่ 79 หมู่ที่ 8 ตำบลหนองแห้ง อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อวันที่ 20 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2522
- เชียง ชินวัตร อายุ 89 ปี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ ฉัตรทิพย์ นาสุภา เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่ร้านชินวัตร ตำบลสันกำแพง อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อวันที่ 23 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2522
- กา สุทธิพงศ์ อายุ 74 ปี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ ชูลีหิธี ชูชาติ เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่บ้านเลขที่ 9 หมู่ที่ 2 ตำบลมะกอก อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน เมื่อวันที่ 23 พฤษภาคม พ.ศ.2522
- กิติ เมืองใจ อายุ 88 ปี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ ชูลีหิธี ชูชาติ เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่บ้านเลขที่ 130 หมู่ที่ 2 ตำบลชมพู อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อวันที่ 22 มีนาคม พ.ศ.2522
- กัน อายุสูง อายุ 83 ปี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ ชูลีหิธี ชูชาติ เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่บ้านเลขที่ 43 หมู่ที่ 3 ตำบลแม่สา อำเภอแม่ริม จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อวันที่ 3 สิงหาคม พ.ศ.2522
- กัน คำน้อย อายุ 79 ปี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ ชูลีหิธี ชูชาติ เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่บ้านเลขที่ 103 หมู่ที่ 6 ตำบลป่าแดด อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อวันที่ 22 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2522

ทิพย์ อินตะอ้าย อายุ 74 ปี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ ชูลีห์ ชูชาติ เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่
โรงเรียนบ้านท่าวุดูเรือง หมู่ที่ 2 ตำบลบ้านแหวน อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่
เมื่อวันที่ 3 สิงหาคม พ.ศ.2522

น้อย งาวปัญญา อายุ 85 ปี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ ชูลีห์ ชูชาติ เป็นผู้สัมภาษณ์
ที่บ้านเลขที่ 8 บ้านหัวหนอง ตำบลหางนัคร อำเภอหางนัคร จังหวัดลำปาง เมื่อวันที่
6 กันยายน พ.ศ.2522

บาง ศิริปัญญา อายุ 83 ปี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ ชูลีห์ ชูชาติ เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่บ้าน
เลขที่ 33 หมู่ที่ 2 ตำบลป่าตุม อำเภอพร้าว จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อวันที่ 26 พฤษภาคม
พ.ศ.2522

บัน ปัญญานวล อายุ 78 ปี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ ชูลีห์ ชูชาติ เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่บ้าน
เลขที่ 93 ตำบลปากบอง อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน เมื่อวันที่ 3 สิงหาคม
พ.ศ.2522

แปง ชมชื่น อายุ 89 ปี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ ชูลีห์ ชูชาติ เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่บ้านเลขที่
56/1 หมู่ที่ 2 ตำบลชมพู อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อวันที่ 28 มีนาคม
พ.ศ.2522

พา เต๊ะจะ อายุ 82 ปี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ ชูลีห์ ชูชาติ เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่บ้านเลขที่
99 หมู่ที่ 6 ตำบลป่าแดด อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อวันที่ 22 กุมภาพันธ์
พ.ศ.2522

มอย จินะ อายุ 74 ปี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ ชูลีห์ ชูชาติ เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่บ้านเลขที่
224 หมู่ที่ 5 ตำบลแม่อาย อำเภอแม่อาย จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อวันที่ 18
กันยายน พ.ศ.2522

มา ก้าวินนะ อายุ 95 ปี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ ชูลีห์ ชูชาติ เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่บ้าน
เลขที่ 24 หมู่ที่ 5 ตำบลสะเมิง อำเภอสะเมิง จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อวันที่ 20
กุมภาพันธ์ พ.ศ.2522

มูล บุญยืน อายุ 75 ปี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ ชูลีหิ์ ชูชาติ เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่บ้านเลขที่ 87 บ้านวัวลาย ตำบลหารแก้ว อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อวันที่ 3

พฤษภาคม พ.ศ.2522

เย็น แก้วพวงทอง อายุ 65 ปี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ ชูลีหิ์ ชูชาติ เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่บ้านเลขที่ 64 หมู่ที่ 3 ตำบลเวียงยอง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน เมื่อวันที่ 2

สิงหาคม พ.ศ.2522

เรือน ใจกุนา อายุ 87 ปี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ ชูลีหิ์ ชูชาติ เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่บ้านเลขที่ 131 หมู่ที่ 6 ตำบลป่าแดด อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อวันที่ 22

กุมภาพันธ์ พ.ศ.2522

สงวน วิบูลย์สันติ อายุ 81 ปี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ ชูลีหิ์ ชูชาติ เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่บ้านเลขที่ 1 ถนนเจริญประเทศ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อวันที่ 28

พฤศจิกายน พ.ศ.2521

สีแก้ว ทองคำดี อายุ 81 ปี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ ชูลีหิ์ ชูชาติ เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่บ้านเลขที่ 22 หมู่ที่ 2 ตำบลชมพู อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง เมื่อวันที่ 6

กันยายน พ.ศ.2522

แสง จินะ อายุ 77 ปี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ ชูลีหิ์ ชูชาติ เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่บ้านเลขที่ 224 หมู่ที่ 5 ตำบลแม่สาย อำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงราย เมื่อวันที่ 18 กันยายน

พ.ศ.2522

หลวง หงษ์ฉา อายุ 78 ปี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ ชูลีหิ์ ชูชาติ เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่บ้านเลขที่ 34 หมู่ที่ 6 ตำบลสันทรายหลวง อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อวันที่

2 มิถุนายน พ.ศ.2522

เหมย สิทธิมงคล อายุ 89 ปี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ ชูลีหิ์ ชูชาติ เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่บ้านเลขที่ 32 หมู่ที่ 2 ตำบลสันติคีรี อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อวันที่ 25

กุมภาพันธ์ พ.ศ.2522

อ้วน จิตรมาลี อายุ 84 ปี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ ชูลีหะรี ชูชาติ เป็นผู้สัมภาษณ์
ที่บ้านเลขที่ 321 ถนนวังขวา อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน เมื่อวันที่ 2 สิงหาคม

พ.ศ.2522

อึ้งหยิ่ง แซ่ไค้ว อายุ 85 ปี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ ชูลีหะรี ชูชาติ เป็นผู้สัมภาษณ์
ที่วัดดงโม่ง อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อวันที่ 2 มิถุนายน พ.ศ.2522

4. ประเภทเอกสารชั้นสอง ภาษาอังกฤษ

Burns, Edward McWall. Western Civilizations Their History and Their Culture. 6th. ed., New York, Norton and Company, 1963. 1083 p.

Carter, Cecil A. ed. The Kingdom of Siam. New York, The Knickerbocker Press, 1904. 280 p.

Chayanov, Alexander Vasilevich. The Theory of Peasant Economy. Homewood, Irwin, 1966. 317 p.

Clough, Shepard B. and Richard T. Rapp. European Economic History : The Economic Development of Western Civilization. 3rd. ed., New York, McGraw-Hill, 1975. 571 p.

Hallett, Holt S. A Thousand Miles on an Elephant in the Shan States. London, William Blackwood and Sons, 1890. 484 p.

Ingram, James C. Economic Change in Thailand Since 1850-1970. Stanford California, Stanford University Press, 1971. 352 p.

Kirchner, Walther. Middle Ages 375-1492. New York, Barnes and Noble, 1968. 338 p.

Krader, Lawrence. The Asiatic Mode of Production. Assen, The Netherlands, Van Gorcum and Comp. B.V., 1975. 454 p.

McCarthy, James. Surveying and Exploring in Siam. London, John Murray, 1900. 215 p.

McFarland, George Bradley. ed. Historical Sketch of Protestant Mission in Siam 1828-1928. The Bangkok Times Press, 1928. 386 p.

Pelzer, Karl J. Pioneer Settlement in the Asiatic Tropics. New York, American Geographical Society, 1945. 290 p.

Pendleton, Robert L. Thailand Aspects of Landscape and Life. New York, Duell Sloan and Pearce, 1963. 321 p.

- Prasartset, Suthy. A Study of Production and Trade of Thailand, 1855-1940. Doctor's Thesis Sydney, The University of Sydney, 1975. 485 p. mimeographed
- Robinson, H. Human Geography. London, Macdonald and Evans, 1969. 203 p.
- Shanin, Teodor, ed. Peasants and Peasant Societies. New York, C. Nicholls and Co., Ltd, 1971. 448 p.
- Smyth, H. Warrington. Notes of a Journey on the upper Mekong, Siam. London, John Murray, 1995. 109 p.
- Thompson, Virginia . Thai : The New Siam. 2nd New York, Paragon Book, 1967. 865 p.
- Van der Heider, J. Homan. "The Economical Development of Siam During the Last Half Century," Journal of the Siam Society. 3 : 74-101, 1906.
- Varga, Y. Politico - Economic Problems of Capitalism. Moscow, Progress, 1968. 350 p.
- Wittfogel, Karl A. Oriental Despotism. New Haven, Yale University Press, 1957. 556 p.
- Wolf, Eric R. Peasants. New Jersey, Prentice Hall, Englewood Cliffs, 1966. 116 p.
- Young, John E. de. Village Life in Modern Thailand. Los Angeles, University of California Press. 1958. 225 p.

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก.

ตัวอย่างคำถามประกอบการสัมภาษณ์

คำถามเหล่านี้เป็นแนวทางเท่านั้น ในการสัมภาษณ์จริง ๆ คำถามอาจจะเปลี่ยนแปลงไปบ้าง ตามภูมิหลังและประสบการณ์ของผู้ให้สัมภาษณ์ เรื่องราวซึ่งสัมภาษณ์ตามคำถามข้างล่างนี้ ส่วนมากเป็นเรื่องราวที่ผู้ให้สัมภาษณ์มีประสบการณ์ตรง และเกิดขึ้นก่อน พ.ศ. 2475

ตัวอย่างคำถาม

1. ให้บอกชื่อตัว ชื่อสกุล อายุ ของผู้ให้สัมภาษณ์
 2. ให้เล่าประวัติ และการประกอบอาชีพของ บิดา ย่า ตา ยาย พ่อ และแม่
 3. ให้เล่าชีวประวัติในเยาว์วัย ว่าเกิดที่ไหน ได้รับการศึกษาอย่างไร
 4. ให้อธิบายเกี่ยวกับการประกอบอาชีพ
 5. ให้อธิบายเกี่ยวกับการไต่ถามเป็นกรรมสิทธิ์ในการประกอบอาชีพ และการสูญเสียที่ดิน
 6. ให้อธิบายเกี่ยวกับวิธีการทำนา ทำสวน ทำไร่ และการเลี้ยงสัตว์
 7. ให้อธิบายเกี่ยวกับการใช้เครื่องมือต่าง ๆ ประกอบการผลิตทางการเกษตร
 8. ให้อธิบายวิธีการแบ่งปันผลผลิต
 9. ให้อธิบายบทบาทของหัวหน้าครอบครัวในการผลิต และการใช้แรงงานของสมาชิกในครอบครัว
 10. ให้อธิบายถึงการลงทุนในการประกอบการผลิต และการแสวงหาทุน
 11. ให้อธิบายวัตถุประสงค์ในการผลิต การจำหน่ายผลผลิตออกสู่ตลาด
 12. ให้อธิบายระบบการคมนาคม ระหว่างหมู่บ้านกับเมือง
 13. ให้อธิบายระบบการตลาดในหมู่บ้าน
 14. ให้อธิบายบทบาทของพ่อค้าต่างชาติ พ่อค้าท้องถิ่น ที่มีความสัมพันธ์ทางงานเศรษฐกิจกับหมู่บ้าน
 15. ให้อธิบายเกี่ยวกับผลผลิตภายในหมู่บ้าน ว่ามีเพียงพอในการเลี้ยงตัวเองหรือไม่ สินค้าสำคัญที่ประชาชนต้องการซื้อ หรือส่งออกจำหน่ายมีอะไรบ้าง ใช้ระบบการแลกเปลี่ยนด้วยวิธีใด
- ซื้อขายสินค้าที่ไทย

16. ให้อธิบายการประกอบอาชีพอื่น ๆ หลังถูกการทำนาแล้ว
17. ให้อธิบายเกี่ยวกับการหัตถกรรม และการอุตสาหกรรมในครัวเรือนว่าผลิตอะไรบ้าง ผลิตตั้งแต่เมื่อไร มีวัตถุประสงค์ในการผลิตอย่างไร ได้วัสดุจากที่ไหน มีการแจกจ่ายผลผลิตอย่างไร
18. ให้อธิบายเกี่ยวกับการเสื่อมสลายของการหัตถกรรม และอุตสาหกรรมในครัวเรือน
19. ให้อธิบายเกี่ยวกับประวัติของหมู่บ้าน ว่าตั้งแต่เมื่อไร ทำไมจึงตั้งอยู่ที่ดังกล่าวแล้ว
20. ให้อธิบายเกี่ยวกับเรื่องราวของประชากรในหมู่บ้าน เกี่ยวกับ การเกิด การตาย โรคระบาด การอพยพ โจรผู้ร้าย การเล่นการพนัน ฯลฯ
21. ให้อธิบายเกี่ยวกับประเพณีสำคัญในหมู่บ้าน เช่น การแต่งงาน การบวชนาค การนับถือผี ฯลฯ
22. ให้อธิบายเกี่ยวกับความสัมพันธ์ของบุคคลภายในหมู่บ้าน
23. ให้อธิบายว่า มีประชาชนในหมู่บ้านอพยพไปประกอบอาชีพค้าขาย หรือประกอบอาชีพอื่น ๆ ในเมืองบ้างหรือไม่
24. ให้อธิบายถึงบุคคลที่ประชาชนเคารพนับถือในหมู่บ้าน ว่ามีความสำคัญอย่างไร
25. ให้อธิบายเกี่ยวกับการเลือกผู้นำในหมู่บ้าน เช่น กำนัน นายเหมือง นายฝ่าย ฯลฯ
26. ให้อธิบายเกี่ยวกับการเสียภาษี การเกณฑ์แรงงาน การส่งส่วย และความรู้สึกที่มีต่อระบบดังกล่าว
27. ให้อธิบายเกี่ยวกับเรื่องทาส
28. ให้อธิบายถึงบทบาทของวัด ที่มีต่อประชาชนในหมู่บ้าน
29. ให้อธิบายเกี่ยวกับการทำบุญ และวัตถุประสงค์ในการทำบุญ
30. ให้อธิบายเปรียบเทียบความรู้สึกที่มีต่อสภาพชีวิตของตนเอง และบุคคลอื่น เช่น เกี่ยวกับฐานะทางเศรษฐกิจ ฐานะทางสังคม ว่าทำไมจึงแตกต่างกัน

ภาคผนวก ข.

บทสัมภาษณ์ นายชวน ทองคำดี อายุ 81 ปี (ใบ พ.ก. 2522) อาชีพทำนา
พอล้างข้าว และรับจ้างขอเร็ว¹

- ถาม สวัสดิ์ศรีรับ พ่ออยู่ (กาหรือปู่) ผมขอเรียนถามประวัติของปู่เพื่อประกอบการศึกษา
เรื่องราวในอดีต ผมขอเรียนถามว่า ปู่เกิดที่ไหน พ่อแม่ประกอบอาชีพอะไร
- ตอบ ปู่เกิดที่บ้านขมพู พ่อแม่ของปู่มีอาชีพ ทำนา ทำไร่
- ถาม เมื่อเป็นเด็ก ๆ ปู่ได้เสื้อผ้าจากไหน
- ตอบ แม่ทอผ้า แล้วเย็บเสื้อผ้าให้ใส่
- ถาม ปู่แต่งงานอายุเท่าไร เมื่อแต่งงานแล้วได้เสื้อผ้าอย่างไร
- ตอบ แต่งงานอายุประมาณ 20 ปี เมื่อแต่งงานแล้วภรรยาทอผ้าให้ใส่บ้าง ซื้อจาก
ตลาดบ้าง เพราะผ้าทอเองเสร็จช้าไม่ทันกับความต้องการ ในสมัยก่อนเงิน
หายาก แต่สินค้าราคาถูก เสื้อผ้าราคาถูกไม่แพง ตัวละประมาณ 10 - 20 สตางค์
- ถาม ภรรยาปู่ได้ผ้าจากที่ไหน
- ตอบ ซื้อจากคนในชนบท แล้วนำมาปั่นเป็นด้าย เพื่อทอผ้า
- ถาม ปู่จำได้ไหม ภรรยาเลิกทอผ้าเมื่อไร
- ตอบ ประมาณก่อนสงครามญี่ปุ่น (สงครามโลกครั้งที่ 2 พ.ศ. 2482 - 2488)
- ถาม หลังจากแต่งงานแล้วประกอบอาชีพอะไร
- ตอบ ทำนา ทำไร่ ทำนาเสร็จแล้วก็ประกอบอาชีพรับจ้างตอเรือในแม่น้ำวัง ระหว่าง
ลำปางกับปากน้ำโพ ขณะนั้นทางรถไฟสายเหนือยังไม่ถึงลำปาง

¹ ชวน ทองคำดี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ สุทธิธี สุชาติ เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่บ้านเลขที่ 22
หมู่ที่ 2 ตำบลขมพู อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง เมื่อวันที่ 6 กันยายน พ.ศ. 2522

- ถาม กรุณาอธิบายการล่องเรือค้าขาย ระหว่างลำปางกับปากน้ำโพ
- ตอบ อยู่รับจ้างพ่อค้าจีน ล่องเรือค้าขาย หลังจากทำนาเสร็จแล้ว ขณะนั้นทางรถไฟยัง
ไม่ถึงสถานีนครลำปาง อยู่ใต้ลำปางล่องเรือประมาณเดือนละ 40 - 50 บาท
และได้หยุดล่องเรือเมื่อทางรถไฟสายเหนือถึง สมบูรณ์ (ลำปาง) เรียบร้อยแล้ว
- ถาม ซื้อสินค้าอะไรจากลำปางไปขายบ้าง
- ตอบ ส่วนมากล่องเรือเปล่า ไม่ได้ซื้อสินค้าอะไร
- ถาม ซื้อสินค้าอะไรจากปากน้ำโพ
- ตอบ ซื้อเกลือ ปลาแห้ง น้ำมันก๊าด ไม้ซีกไฟ เสื้อผ้า
- ถาม ที่ปากน้ำโพมีเรือจากเมืองอื่น ๆ ในภาคเหนือมาบ้างไหม
- ตอบ มีเรือจากหลายเมือง เช่น จากเมืองเชียงใหม่ เมืองแพร่ เมืองน่าน มาซื้อ
สินค้าที่ปากน้ำโพ พ่อค้าบางคนจอดเรือไว้ที่ปากน้ำโพ แล้วโดยสารรถไฟต่อไป
ยังกรุงเทพฯ เพื่อซื้อสินค้า
- ถาม ทำไมไม่คิดเป็นเจ้าของเรือค้าขายเองบ้าง
- ตอบ เคยคิด แต่ไม่มีทุนในการค้าขาย เป็นเจ้าของเรือต้องมีทุนมาก
- ถาม พ่อค้าเรือจากภาคเหนือ ส่งข้าวไปขายในภาคกลางบ้างหรือไม่
- ตอบ ไม่มี ชาวนาในภาคเหนือปลูกข้าวไว้กิน ได้ขายบ้างก็เมื่อทางรถไฟสายเหนือถึง
ลำปางแล้ว ทั้งนี้เพราะหลังจากรถไฟสายเหนือถึงสถานีลำปาง ชาวจีนก็ได้เปิด
กิจการโรงสีไฟ รับซื้อข้าวจากชาวนา
- ถาม หลังจากเลิกอาชีพรับจ้างล่องเรือแล้ว หลังฤดูการเก็บเกี่ยวประกอบอาชีพอะไร
- ตอบ ค้าวัวต่าง อยู่ซื้อเกลือจากลำปาง บรรทุกวัวต่าง ไปขายเมืองพะเยา เมือง
เชียงราย เมื่อนายเกลือหมดก็ซื้อข้าวจากพะเยา เชียงราย กลับมาขายที่ลำปาง
ข้าวที่พะเยา เชียงราย ราคาถูกกว่าลำปาง และชาวนาก็ทำนาได้ข้าว
มากกว่าขาย
- ถาม มีถนนเชื่อมติดต่อกันระหว่าง ลำปางและเชียงรายหรือไม่
- ตอบ เจิมที่เขียวไม่มีถนน ประมาณ พ.ศ. 2465 ได้สร้างเป็นทางเกวียน แล้วขยาย
เป็นถนนรถยนต์ภายหลัง

- ถาม การค้าขายระหว่างเชียงรายได้กับลำปางได้กำไรครั้งละเท่าไร
- ตอบ ได้กำไรครั้งละประมาณ 20 - 30 บาท รับจ้างล่องเรือระหว่าง ลำปาง ปากน้ำโพ ได้รายได้ดีกว่า
- ถาม การค้าขาย ระหว่าง ลำปาง เชียงราย เสียเวลานานประมาณครั้งละกี่เดือน
- ตอบ ประมาณ 1 - 2 เดือน ขึ้นอยู่กับการขายสินค้า
- ถาม เคยถูกเกณฑ์แรงงานบ้างไหม
- ตอบ เคยถูกเกณฑ์แรงงาน 1 ครั้ง ประมาณ พ.ศ. 2460 ผู้ใหญ่บ้านสั่งให้เข้าขบวน หามหาม เจ้าการารัสมิ่ จากลำปางไปเชียงใหม่
- ถาม ได้ค่าจ้างไหม
- ตอบ ไม่ได้ค่าจ้าง เพียงแต่รัฐเป็นผู้เลี้ยงดูค่านอาหาร
- ถาม ใช้เวลาเดินทางกี่วัน จากลำปางไปเชียงใหม่ และเดินทางไปทางใด
- ตอบ ประมาณ 3 วัน เดินทางจากลำปาง ผ่านทางฉัตร บ้านเมืองยาว บ้านทุ่งเกวียน คอยขุนตาล คอยติ ลำพูน แล้วถึงเชียงใหม่
- ถาม เคยถูกเสียเงินค่ารัฐูปการไหม
- ตอบ เคยถูกเสียเงิน ในสมัยก่อนผู้ขายต้องเสียเงิน คนละ 4 บาทต่อปี เมื่อเสียแล้ว ต้องเก็บใบเสร็จจกคตั่วไว้ เพื่อสะดวกในการเดินทางและการตรวจค้นของ เจ้าหน้าที่รัฐบาล ถ้าผู้ใดไม่มีใบเสร็จจกคตั่ว จะถูกจับและเสียค่าปรับ

ภาคผนวก ก.

บทสัมภาษณ์ นายชันแก้ว พรหมกร อายุ 80 ปี (ใน พ.ศ. 2522) อาชีพ ทำนา
พ่อค้าวัวต่าง¹

ถาม ผมต้องการทราบประวัติของอู๋ ว่า เป็นบุตรของใคร เกิดที่ไหน พ่อแม่ประกอบ
อาชีพอะไร

ตอบ เกิดที่บ้านป่าป๋อง อำเภอกอยสะเกิด จังหวัดเชียงใหม่ เป็นบุตรของนายสุข
นางจัน พ่อแม่ประกอบอาชีพทำนา พ่อมีนาของตนเองประมาณ 12 ไร่ แต่ได้
ข้าวไม่เพียงพอบริโภคตลอดปี ทั้งนี้เพราะพื้นที่ทำนาขาดแคลนน้ำ ปีใดฝนตกมาก
น้ำท่วมบริเวณที่ไถข้าวมาก ถ้าปีใดฝนตกน้อยก็ได้น้ำน้อย หรือบางปีอาจทำนา
ไม่ได้เลย

ถาม อาชีพของพ่อ นอกจากทำนาแล้ว ประกอบอาชีพอะไรอีก

ตอบ เสริมกิจการเก็บเกี่ยวแล้ว พ่อค้าวัวต่าง ซื้อเมียง จากป่าเมียง บ้านแม่ตอน
บ้านกง บ้านแม่หวาน (อำเภอกอยสะเกิด) บรรทุกวัวไปขายจังหวัดลำปาง
พ่อมีวัวต่าง ประมาณ 18 ตัว เมื่ออยู่อายุประมาณ 15 - 16 ปี ก็ช่วยพ่อค้าขาย
เมียงร่วมกับพี่อีก 2 คน

ถาม ซื้อสินค้าอะไรจากกอยสะเกิดไปขายลำปาง และซื้อสินค้าอะไรกลับมาบ้าง

ตอบ ซื้อเมียงจากกอยสะเกิดไปขายลำปาง แล้วซื้อเกลือจากลำปางมาขายที่ป่าเมียง
กอยสะเกิด

ถาม นอกจากค้าขายเมียงแล้ว ค้าขายอะไรอีก

ตอบ ค้าขายยาเส้น เดินทางไปซื้อยาเส้นที่เมืองแพร่ เมืองน่าน นำมาขายที่เชียงใหม่

¹ชันแก้ว พรหมกร เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ ฐลัทธิตี ฐุชาติ เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่บ้านเลขที่ 8

หมู่ที่ 3 อำเภอกอยสะเกิด จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อวันที่ 31 กรกฎาคม พ.ศ. 2522

- ถาม เชียงใหม่ไปไต่ปลุกยาสูบหรือ
- ตอบ เชียงใหม่ ปลุกยาสูบ แกลยาสูบเมืองแพร่ เมืองน่าน คุณภาพดีกว่าจึงขายได้ง่าย และราคาก็กว่า อยู่ช่อยาเส้นกอนละ 80 สตางค์ ขายกอนละ 1 บาท
- ถาม อยู่ช่ออะไรไปขายเมืองแพร่ เมืองน่าน
- ตอบ ช่อเมียง
- ถาม ในขณะที่เดินทางขายเคยพบพ่อค้าชาติอื่นบ้างไหม
- ตอบ เคยพบพวก พ่อค้าเงี้ยว และจีนฮ่อ แต่ไม่เคยพูดคุยกัน เงี้ยวไว้ขวักต่างเป็น พาหนะบรรทุกสินค้า แต่จีนฮ่อใช้เรือเป็นพาหนะ
- ถาม เมื่ออายุประมาณ 10 - 15 ปี ไต่เสื้อผ้าย่างไร
- ตอบ แม่ทอดผ้าให้ใส่ ที่บ้านปลุกฝ้าย แล้วนำฝ้ายมาปั่นเป็นด้ายเพื่อทอดผ้า ในหมู่บ้าน ทอดผ้ากันทุก ๆ ครอบครัว "ในเวลากลางวันได้ยินเสียงปั่น ๆ บ้าง ๆ จากการทอดผ้า" ถ้าทอดผ้าไต่มา ก็ขายให้แก่คนในหมู่บ้าน ผ้ายาว 4 วา ราคาประมาณ 20 แถบ (รูป)
- ถาม เมื่อแต่งงานแล้วไต่เสื้อผ้าย่างไร
- ตอบ ภรรยาขอให้ไต่บ้าง ชื้อจากตลาดบ้าง นอกจากภรรยาทอเสื้อผ้าแล้ว ที่นอน หมอน มุ้ง ภรรยาต้องทอเองหมด
- ถาม แต่งงานอายุเท่าไร มีบุตรกี่คน
- ตอบ แต่งงานอายุ 22 ปี มีบุตร 9 คน ตาย 5 คน มีชีวิตอยู่เพียง 4 คน
- ถาม ภรรยาทำอะไรบ้าง
- ตอบ ภรรยาทำงานในบ้าน เช่น ปั่นฝ้าย ทอดผ้า ตำข้าว หุงข้าว บางวันก็นำผัก ซึ่งปลุกไว้ภายในบริเวณบ้านไปขายที่ตลาด แม่กะ อำเภอดอยสะเก็ด มีรายได้ จากการขายผักวันละประมาณ 1 - 2 แถบ
- ถาม อยู่เคยบวชเป็นพระหรือไม่ และเคยเรียนหนังสือที่ไหน
- ตอบ ไม่เคยบวช และไม่เคยเข้าโรงเรียน สมัยเด็กๆ ไม่มีโรงเรียนในหมู่บ้าน

ภาคผนวก ง.

บทสัมภาษณ์ นายชั้น อินทาคำ อายุ 85 ปี (ในปี พ.ศ. 2522) อาชีพทำนา
ช่างตีเหล็ก¹

- ถาม สวัสดิ์ศรีรับอยู่ ผมขอเรียนถามประวัติการทำไม้ ในหมู่บ้านผมแควงว่าทำมาตั้งแต่
เมื่อไร
- ตอบ หมู่บ้านนี้ทำไม้มาหลายร้อยปีแล้ว พ่อและพ่ออยู่ของผมก็เป็นช่างทำไม้
อยู่ทำมาประวัติกว่า ๆ ว่าใครสอนให้ชาวบ้านเป็นช่างทำไม้ก็ผมครับ
- ถาม พ่อเล่าให้ฟังว่า เฒ่าที่เคียวมีช่างทำไม้จากบ้านสองแคว อำเภอเกาะคา
จังหวัดลำปาง ชื่อนายพิพ กับ นายคิม เป็นคนแนะนำชาวบ้าน ต่อจากนั้น
ชาวบ้านก็ทำไม้ติดต่อกันมาจนถึงปัจจุบันนี้
- ถาม ได้เหล็กมาจากไหน
- ตอบ พ่อเล่าให้ฟังว่า ในสมัยก่อน ชาวบ้านต้องสกัดแร่เหล็กจากภูเขา แล้วนำมาหลอม
หลาย ๆ ครั้ง จนกว่าจะได้ "เหล็กหัว" (เหล็กบริสุทธิ์) แล้วจึงนำไปตี
ต่อมาเมื่อมาเมืองเจริญขึ้น จึงซื้อเหล็กจากต่างประเทศ ซึ่งส่งมาขายที่ตลาด
ในเมืองลำปาง
- ถาม ทำไมไม่สกัดเหล็กจากภูเขา
- ตอบ เหล็กจากภูเขานำมาสกัดได้น้อย ไม่สะดวก และเสียเวลาในการทำ
- ถาม นอกจากผลิตไม้แล้ว สิ่งของอย่างอื่น เช่น ผานไถ ขวาน ผลิตหรือไม่
- ตอบ หมู่บ้านผมแควง ผลิตแต่มีอย่างเดียว ถ้าต้องการขวานหรือผานไถต้องซื้อจาก
บ้านอื่น

¹ชั้น อินทาคำ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ ชูสิทธิ์ ชูชาติ เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่บ้านเลขที่ 67
หมู่ที่ 6 ตำบลห้างฉัตร อำเภอห้างฉัตร จังหวัดลำปาง เมื่อวันที่ 6 กันยายน พ.ศ. 2522

- ถาม กรณอบอกชื่อหมู่บ้าน ซึ่งผลิตผานไถและขวาน
- ตอบ หมู่บ้านภาคเมฆ อำเภอมือง จังหวัดลำปาง ผลิตขวาน หมู่บ้านเหมืองง่า อำเภอมือง จังหวัดลำพูน และหมู่บ้านแม่ฮาง อำเภอหางฉัตร จังหวัดลำปาง ผลิต ผานไถ
- ถาม กรุณาอธิบายวิธีการขายไม้
- ตอบ เมื่อผลิตเสร็จแล้ว ก็หาหรือบรรทุกวัวตัว ไปขายยังหมู่บ้านและเมืองใกล้เคียง อูยเคยนำมาที่ไปขายที่เมืองเถิน เมืองลำพูน เมืองเชียงใหม่ เดินทางขายไม้ ครั้งหนึ่งประมาณ 1 - 2 เดือน
- ถาม กรุณาอธิบายถึงการ เดินทางไปเชียงใหม่
- ตอบ การเดินทางไปเชียงใหม่ ต้องเดินทางด้วยเท้า ออกจากลำปางผ่านทางฉัตร บ้านเมืองยาว คอยขุนตาล กาลาแม่ทา ลำพูน แล้วถึงเชียงใหม่ ขณะเดินทางต้องนอนพักแรมที่คอยขุนตาล 1 คืน
- ถาม จงอธิบายวิธีการขายสินค้า
- ตอบ การขายสินค้า ก็เร่ขายทุก ๆ เมืองที่เดินทางไป บางครั้งก็ต้องพักแรมที่เมือง นั้น ๆ ด้วย ครั้งละหลาย ๆ คืน
- ถาม เมื่อขายสินค้า (ปื๊ด) หมดแล้ว ซื้ออะไรกลับไปยังหมู่บ้านบ้าง
- ตอบ ซื้อยาเส้น เกลือ เสื้อผ้า และสินค้าอื่น ๆ มาขายและไว้ใช้ภายในบ้าน
- ถาม ในหมู่บ้านขามแดง นอกจากชาวบ้านที่เหลืแล้ว ประกอบอาชีพอะไรบ้าง
- ตอบ ทำนา ทำสวน ทำไร่ หมู่บ้านขามแดง ชาวบ้านทุกคนทำนา เพื่อปลูกข้าวไว้กิน วางจากการทำนา ทำสวน ก็ผลิตมีดเพื่อหารายได้พิเศษ
- ถาม เมื่อเป็นเด็ก (นายจัน อินคำ คำ เกิด พ.ศ. 2437) จนกระทั่งอายุประมาณ 20 ปี (พ.ศ. 2457) ได้เสื่อผ้าจากไหน
- ตอบ เมื่อเป็นเด็ก ๆ แม่ทอดผ้าและเย็บเสื่อผ้าให้ หลังจากแต่งงานแล้วภรรยาที่ทอดผ้า ใบบาง ซื้อจากตลาดบาง

- ถาม ในหมู่บ้านปลูกฝ้ายบ้างไหม
- ตอบ ในหมู่บ้านไม่ปลูกฝ้าย ฝ้ายปลูกแถบหมู่บ้านเจียงทอย (ใกล้ ๆ ภูเขา)
- ถาม หมู่บ้านอื่น ๆ เมื่ออยู่อายุประมาณ 20 - 30 ปี (พ.ศ. 2457 - 2467) มีการปลูกฝ้าย และทอผ้าบ้างไหม
- ตอบ หมู่บ้านในชนบทมีการทอผ้า แต่ก็ไม่ปลูกฝ้ายทุกหมู่บ้าน บางหมู่บ้านก็ซื้อฝ้ายมาปั่นเป็นค้าย หรือบางทีก็ซื้อค้ายสำเร็จรูป
- ถาม แล้วชาวบ้านซื้อผ้าสำเร็จรูปหรือไม่
- ตอบ ก็มีการซื้อผ้าสำเร็จรูปด้วย
- ถาม ผ้าทอเองกับผ้าซื้อจากตลาดแตกต่างกันอย่างไร
- ตอบ ผ้าทอเองทนทานกว่า แต่มีความสวยงามน้อยกว่าผ้าจากโรงงาน ผ้าทอเองไว้ใช้แต่งกายในบ้าน สำหรับผ้าจากโรงงานไว้แต่งกายเมื่อมีงานสำคัญหรือไปธุระในตลาด
- ถาม ในหมู่บ้านขามแดง ก่อน พ.ศ. 2475 มีตลาดขายสินค้าบ้างไหม
- ตอบ ไม่มี ชาวบ้านต้องซื้อสินค้าจากตลาดในเมืองลำปาง
- ถาม สินค้าอะไรบ้าง
- ตอบ ข้าว เกลือ น้ำมันก๊าด ไม้ขีดไฟ ค้าย เสื้อผ้า บางครั้งก็ซื้อ เนื้อหมู เนื้อวัวบ้าง
- ถาม ซื้อสินค้าจากตลาดบ่อย ๆ ไหม
- ตอบ ไม่ใช่ซื้อบ่อย ๆ เพราะระยะทางไกล ต้องเดินทางประมาณ 3 - 4 ชั่วโมง และไม่มีความจำเป็นต้องซื้อสินค้าจากตลาดมากนัก
- ถาม อาหารประเภท ปลา ผัก ซื้อจากที่ไหน
- ตอบ อาหารประเภทผักแล้วไม่ค่อยซื้อ ชาวบ้านปลูกผัก ปลูกข้าว สำหรับปลาก็จับในหนองและในนา ในสมัยก่อนปลาเยอะ
- ถาม ชีวิตในสมัยก่อนเมื่ออยู่หนุ่ม ๆ กับชีวิตในปัจจุบันแตกต่างกันอย่างไร
- ตอบ ชีวิตสมัยก่อนลำบาก ไปธุระต่างเมือง ต่างหมู่บ้านก็ต้องเดิน เพราะไม่มีถนนรถยนต์ ปัจจุบันสะดวกสบาย ในสมัยก่อนเงินหายาก แต่สินค้านานาชนิด และไม่ค่อยซื้ออะไรบ่อย ๆ มัก อาหารต่าง ๆ เสาะแสวงหาในทุ่งนา และแม่น้ำลำคลองได้ หรือสิ่งของบางอย่างก็สามารถผลิตใช้เองได้

ภาคผนวก จ.

บทสัมภาษณ์ นายแสง จินะ อายุ 77 ปี (ในปี พ.ศ. 2522) อาชีพทำนา¹

- ถาม อยู่เกิดที่ไหน มีอาชีพทำอะไร
- ตอบ เกิดที่หมู่บ้านช่างกระตาศ อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่ ในปี พ.ศ. 2466 (อายุ 21 ปี) จึงได้อพยพไปอยู่อำเภอพาน จังหวัดเชียงราย พ.ศ. 2503 อพยพไปอยู่อำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงราย
- ถาม ทำไมอพยพไปอยู่เมืองพาน
- ตอบ ที่เมืองพาน มีที่ดินว่างเปล่า และมีพื้นที่ทำนาอุดมสมบูรณ์กว่าบ้านช่างกระตาศ
- ถาม ประชาชนในหมู่บ้านช่างกระตาศประกอบอาชีพอะไร
- ตอบ ประกอบอาชีพ ทำนา ทำไร่ ทำกระตาศ ประชาชนในหมู่บ้านนี้ทำกระตาศมาก มีพ่อค้ารับซื้อกระตาศถึงหมู่บ้าน บางที่ถาดลิศมาก ๆ ก็ส่งกระตาศไปขายต่างเมือง เช่น ส่งกระตาศไปขายถึงเชียงใหม่ เชียงราย
- ถาม กรุณาอธิบายเกี่ยวกับการทำนา และทำเหมือง ฝ่าย
- ตอบ หมู่บ้านช่างกระตาศ ทำนาคำ ปลูกข้าวเหนียว ไร่บริโภคเอง มีได้ส่งขายตลาดเหมือนในปัจจุบัน ในขณะที่อยู่อาศัยในหมู่บ้านช่างกระตาศ ยังไม่มีโรงสี ทุกคนต้องตำข้าวไว้กินเอง การทำนาได้น้ำจากเหมืองแม่พาน มีช่างสีหินเป็นนายฝ่าย ชาวนาต้องช่วยกันซ่อมแซมฝายทุก ๆ ปี
- ถาม นายฝ่ายได้ประโยชน์จากชาวนาอย่างไรบ้าง
- ตอบ ชาวนาต้องแบ่งข้าวให้นายฝ่าย ตามแต่ตกลงกันว่าข้าวได้มากหรือน้อย เช่น แบ่งให้นายฝ่ายไร่ละกึ่งถัง หรืออาจมากกว่านั้นถ้าปลูกข้าวได้ผลดี นอกจากนี้ นายฝ่ายไม่ต้องจัดหาวัสดุซ่อมแซมเหมืองฝาย

¹แสง จินะ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ วุฒิธร ชูชาติ เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่บ้านเลขที่ 224 หมู่ที่ 5 ตำบลแม่สาย อำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงราย เมื่อวันที่ 18 กันยายน พ.ศ. 2522

- ถาม เป็นการทะเลาะวิวาทแย่งชิงน้ำเหมือนกันบ้างไหม
- ตอบ ไม่มี นายฝ่ายจะเป็นคนจัดการแบ่งปันน้ำจากเหมือง และป้องกันการทะเลาะวิวาทด้วย
- ถาม เมื่ออพยพไปอยู่เมืองพาน ประกอบอาชีพอะไร (อพยพไปอยู่เมืองพาน พ.ศ. 2466)
- ตอบ ทำนา ได้นुकเบิกที่นาเป็นของตนเอง 50 ไร่
- ถาม ปลูกข้าวที่เมืองพานได้ขายหรือไม่
- ตอบ ในระยะแรก ๆ ประมาณ พ.ศ. 2466 - 2470 ยังไม่ได้ขาย ปลูกไว้กิน ต่อมาจึงได้ขายบ้าง ราคาข้าว ต่ำลงประมาณ 6 แดบ (1 ตาง ประมาณ $1\frac{1}{2}$ ถึง)
- ถาม ในตลาดเมืองพานมีโรงสีหรือไม่
- ตอบ ไม่มีโรงสี โรงสีเพิ่งจะมีหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 (พ.ศ. 2482 - 2488)
- ถาม มีพ่อค้าเขาไปซื้อสินค้าในหมู่บ้านบ้างหรือไม่
- ตอบ มีพ่อค้าจีนเขาไปซื้อข้าวเปลือก ข้าวหมก ในหมู่บ้าน ราคาหมกประมาณตัวละ 2 แดบ ในระหว่าง พ.ศ. 2466 - 2470
- ถาม มีพ่อค้าจีนฮ่อ เข้ามาในหมู่บ้านไหม
- ตอบ ไม่เคยมี
- ถาม เสรีจากการเก็บเกี่ยวแล้วทำงานอะไร
- ตอบ ประกอบอาชีพรับจ้างบ้าง ค้าวัวตางบ้าง เคยเป็นกรรมกรก่อสร้างถนนระหว่าง ลำปาง - เชียงราย เมื่อประมาณ พ.ศ. 2466 - 2467 ได้ค่าจ้างวันละ 50 สตางค์ ต่อมาในปี พ.ศ. 2468 - 2469 ได้เป็นผู้ช่วยพนักงานขับรถบรรทุก ได้ค่าจ้างวันละ 70 สตางค์ พนักงานขับรถบรรทุกได้ค่าจ้างวันละ 1 บาท
- ถาม ทำไมคนเราจึงเกิดมายากจน
- ตอบ การเกิดมายากจนเป็นเพราะกรรมแต่ชาติปางก่อน ชาติก่อนไม่ได้ทำบุญไว้มาก ชาตินี้จึงเกิดมายากจน คนที่ร่ำรวยเป็นเพราะชาติก่อนเขาทำบุญไว้มาก ชาตินี้จึงสบาย

ภาคผนวก ฉ.

บทสัมภาษณ์ เจ้าอินทน์ ณ เชียงใหม่ อายุ 69 ปี (ใน พ.ศ. 2522)¹

- ถาม เจ้ามีความสัมพันธ์ทางเครือญาติอย่างไรกับเจ้าแก้วนรรัฐ
- ตอบ เจ้าแก้วนรรัฐเป็นบิดาของผม
- ถาม วังเจ้าแก้วนรรัฐอยู่ที่ไหน
- ตอบ วังเจ้าแก้วนรรัฐตั้งอยู่ที่ตลาดนรรัฐ ริมฝั่งแม่น้ำปิง ในตัวเมืองเชียงใหม่
ในปัจจุบัน
- ถาม เจ้าแก้ว นรรัฐ มีกี่นามากไหม
- ตอบ เจ้าผู้ครองนครมีนามาก นามเจ้าแก้วนรรัฐ มีมากจนกระทั่งผมไม่ทราบว่าอยู่ที่ไหนบ้าง
- ถาม ใครเป็นคนทำนาให้เจ้า และแบ่งข้าวกันอย่างไร
- ตอบ ให้ชาวนาเช่าทำ ในสมัยเจ้าแก้วนรรัฐ นาบุกเบิกใหม่ยังไม่ครบ 3 ปี ไม่ต้องเสียค่าเช่า เมื่อครบ 3 ปีแล้วจึงเสียค่าเช่า การเก็บค่าเช่าขึ้นอยู่กับจำนวนข้าวเปลือกที่ได้ในแต่ละปี ถ้าปีใดได้ข้าวดี อาจเก็บไร่ละ 15 สัก ถ้าได้น้อย อาจเก็บไร่ละ 10 สัก
- ถาม ชาวนาทำนาได้ข้าวเปลือกไร่ละประมาณกี่สัก
- ตอบ ประมาณ 40 สักต่อไร่ การแบ่งข้าวบางทีก็แบ่งเป็น 3 ส่วน ชาวนาได้ 2 ส่วน เจ้าได้ 1 ส่วน ชาวนาชอบทำนาเจ้า เพราะเสียค่าเช่าถูกกว่านาของชาวจีนหรือนาของบุคคลอื่น ๆ ซึ่งต้องเสียค่าเช่าแพงครั้งจำนวนข้าว
- ถาม ในวังมีกักตุนข้าวหรือไม่
- ตอบ มี พระราชชายา (เจ้าดารารัศมี) มีกักตุน ถึง 30 หลัง

¹ เจ้าอินทน์ ณ เชียงใหม่ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ ชูลีทธี ชูชาติ เป็นผู้สัมภาษณ์
ที่บ้านเลขที่ 104 ถนนมณีนพรัตน์ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อวันที่ 13 ธันวาคม

- ถาม ในวังมีช่างทอผ้าหรือไม่
- ตอบ มีมาก ผู้หญิงทุกคน ไม่ว่าจะเป็นเจ้าหรือเป็นข้า ต้องทอผ้าเป็น "เป็นผู้หญิงไม่รู้จัก ไหนจักฝ้ายอายุกันเลย"
- ถาม เจ้าในวังนุ่งหมผ้าไหมหรือผ้าฝ้าย
- ตอบ ส่วนมากเป็นผ้าไหม
- ถาม ได้ไหมจากที่ไหน
- ตอบ ฆ้องจากจีนฮ่อ ซึ่งเกินทางมาจากมณฑลยูนนาน จีนฮ่อนำเส้นไหมบรรทุกเพื่อเป็น จำนวนมาก มาขายสินค้าดังกล่าวกว่าที่ซาน เมือง
- ถาม ทำไมไม่ขายในตลาดในเมือง
- ตอบ จีนฮ่อมากขึ้นมาก ๆ เป็นกองการวาม ไม่สามารถนำเข้าไปในเมืองได้ เพราะทำให้ตลาดสกปรก
- ถาม จีนฮ่อนอกจากขายเส้นไหมแล้วขายอะไรอีก
- ตอบ ขาย ผ้าแพร ผ้าไหม ผ้าทวน มันฮ่อ ภาชนะทองเหลือง
- ถาม มีพ่อค้าชาวคือนำสินค้ามาขายบ้างไหม
- ตอบ พ่อค้าชาวคือนั้น ๆ ก็มี พม่า เงี้ยว
- ถาม ในวังได้ฝ้ายจากที่ไหน
- ตอบ ฆ้องฝ้ายจากพ่อค้า ฝ้ายส่งจากต่างประเทศ และมีพวกลั่ว ในชนบทนำ มาถวาย หรือ "เอามาถวาย" พวกลั่วนอกจากนำฝ้ายมาถวายแล้ว ยังมี ลูกเกี้ยว และสิ่งของอื่น ๆ อีกหลายชนิด ขณะที่ทำพิธีถวาย "เจ้าหลวง" ต้อง เกี้ยวหมากแล้วถวายชามมากลงบนพื้นดิน พวกลั่วมากมลงกราบ เพื่อขอให้ คินนั้นมียุ
- ถาม มีชาวลั่วนำสิ่งของมาถวายมากไหม
- ตอบ มีมาก เป็นจำนวนหลายร้อยคน เจ้าผู้ครองนครได้ส่งจากพวกลั่วเป็นจำนวนมาก
- ถาม ลั่วอาศัยอยู่ที่ไหน
- ตอบ มีมากในเขตอำเภอสันป่าตอง และเขตอำเภออื่น ๆ ก็มีเช่นเดียวกัน

- ถาม มีคนไทยหรือคนชาติอื่น ๆ นำของมาถวายบ้างไหม
- ตอบ ไม่มี ไม่มีธรรมเนียม
- ถาม ในวังมีทาสไหม
- ตอบ ในวังมีทาส ทาสเลี้ยงผมในสมัยเด็ก ๆ ค่าตัวของทาสแตกต่างกัน ทาสหญิงมีค่าตัว 80 บาท ทาสชายมีค่าตัว 60 บาท ทาสหญิงแพงกว่าทาสชายเพราะทาสหญิงสามารถคลอดบุตรให้แก่เจ้าของทาสได้ ถ้าทาสหญิงคนใดลูกมากค่าตัวก็เพิ่มขึ้นเป็น 85 บาท ลักษณะการเลี้ยงทาสก็มีลักษณะคล้ายการเลี้ยงสัตว์ คือถ้ามีลูกก็ไถ่ลูกไว้ใช้งาน ทาสก็เช่นเดียวกัน ลูกเกิดมาเป็นทาส หลานก็เกิดมาเป็นทาสอีก
- ถาม ทาสแบ่งเป็นกี่ประเภท
- ตอบ แบ่งเป็น 2 ประเภทคือ ทาสเชลย และทาสนำเงิน ทาสนำเงินซื้อขายกันได้
- ถาม ในวังเลิกทาสเมื่อไร
- ตอบ เลิกในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่เชียงใหม่ก็ยังมีทาสอยู่อีก ทาสบางคนได้รับการปลดปล่อยแล้วก็ไม่ยอมไป ขอดูอยู่ในวังจนตาย
- ถาม ก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 (พ.ศ. 2482 - 2488) ในวังมีทาสหรือไม่
- ตอบ ไม่มี ไม่มีมานานแล้ว
- ถาม สมัยเจ้ายังเป็นเด็ก ๆ มีทาสหรือไม่ในวัง
- ตอบ มี ก็ทาสเป็นคนเลี้ยงผม
- ถาม เจ้าได้ค่าตอบแทนหรือไม่
- ตอบ ไม่ได้ เพราะเจ้าพ่อของผมไม่ป้าไม้
- ถาม แล้วเจ้าคนอื่น ๆ ได้หรือไม่
- ตอบ บางคนได้ แต่ไม่มีใครขอเบิกจากรัฐบาล เพราะไถ่บ่อย เสียเวลาในการทำบัญชีเบิกจ่าย
- ถาม เจ้าได้เงินเดือนในฐานะเป็นทนายของเจ้าผู้ครองนคร เชียงใหม่หรือไม่
- ตอบ ใช่ทุก ๆ เดือน
- ถาม แล้วบุตรของเจ้าได้หรือไม่
- ตอบ ไม่ได้ บุตรของผมไม่ได้เป็นทนายของเจ้าผู้ครองนคร

ภาคผนวก ช.

บทสัมภาษณ์ นายอึ้งหึง แซ่โค้ว อายุ 85 ปี (ในปี พ.ศ. 2522) อาชีพค้าขาย¹

- ถาม ทราบข่าวว่า เคยเป็นพ่อค้าล่องเรือค้าขายระหว่างเชียงใหม่ - ปากน้ำโพ
จึงขอเรียนถามเกี่ยวกับการล่องเรือค้าขายในอดีตรว่า เคยล่องเรือค้าขายเมื่อไร
- ตอบ เคยล่องเรือค้าขายเมื่ออายุประมาณ 20 ปี (พ.ศ. 2457) และได้ยกเลิก
กิจการค้าขายทางเรือ เมื่อทางรถไฟสายเหนือถึงเชียงใหม่ (พ.ศ. 2464)
- ถาม ในเวลา 1 ปี ล่องเรือค้าขายระหว่าง เชียงใหม่ - ปากน้ำโพ ได้กี่ครั้ง
- ตอบ ประมาณ 4 - 5 ครั้ง ระยะเวลาการล่องเรือขึ้นอยู่กับปริมาณของน้ำในแม่น้ำ
ในฤดูฝนน้ำมาก การล่องเรือระหว่าง เชียงใหม่ - ปากน้ำโพ เสียเวลาประมาณ
6 - 7 วัน และระหว่างปากน้ำโพ - เชียงใหม่ ประมาณ 20 - 30 วัน
ถ้าในฤดูแล้ง น้ำแห้ง การล่องเรือต้องเสียเวลานาน บางครั้งต้องซุกทราย
ในแม่น้ำเพื่อให้เรือเดินได้ การล่องเรือระหว่าง เชียงใหม่ - ปากน้ำโพ
ในฤดูแล้งเสียเวลาประมาณ 30 วัน และล่องเรือขึ้นระหว่างปากน้ำโพ - เชียงใหม่
ประมาณ 60 วัน
- ถาม เคยล่องเรือไปถึงกรุงเทพฯ บ้างไหม
- ตอบ ไม่เคย ล่องเรือถึงปากน้ำโพ แล้วโดยสารรถไฟต่อไปยังกรุงเทพฯ เพื่อซื้อ
สินค้าขึ้นบขส.ในภาคเหนือ สินค้าบางอย่างก็ซื้อที่ปากน้ำโพ
- ถาม ซื้อสินค้าอะไรจากภาคกลางบ้าง
- ตอบ ซื้อ ผ้า ผ้าย่น น้ำมันก๊าด เกล็ด สับ ไม้ขีดไฟ
- ถาม ซื้อสินค้าอะไรจากเชียงใหม่
- ตอบ ซื้อ ข้าว หนังกว๊ว หนังกว๊าย หนังกวาง น้ำมันหมู

¹อึ้งหึง แซ่โค้ว เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ ชูลิทธิ์ ชูชาติ เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่วัดคุ้งโองก

ถาม เคยซื้อข้าวส่งขายภาคกลางบ้างหรือไม่

ตอบ ไม่เคยซื้อ

ถาม แล้วพ่อค้าคนอื่น ๆ เคยซื้อข้าวส่งขายภาคกลางไหม

ตอบ ไม่มี

ถาม ในการลงเรือค้าขาย 1 ครั้ง ลงทุนและได้กำไรประมาณเท่าไร

ตอบ เกี่ยวกับการลงทุน เรือ 1 ลำต้องลงทุนซื้อสินค้าและเสียค่าจ้างเรือ (เรือ 1 ลำ มีลูกจ้างเรือประมาณ 8 คน) ประมาณค่าละ 10,000 รูปี แบ่งเป็นค่าจ้างเรือประมาณ 320 รูปี ที่เหลือก็จ่ายเป็นค่าอาหาร และซื้อสินค้าทั้งขึ้นและลง

ถาม ได้เงินมาลงทุนค้าขายอย่างไรบ้าง

ตอบ พ่อค้าทางเรือต้องมีเงินลงทุนมาก ๆ ถ้าไม่มีเงินก็ต้องกู้ยืม หรือจำนำสิ่งของไว้ มีคนจีนหลายคนในตลาด เชียงใหม่ เช่น หลวงอนุสารสุนทร นายหมาแดง เป็นผู้รับจำนำและให้ยืมเงิน ทองคำหนัก 4 บาท จำนำได้ 100 รูปี ถ้ากู้เงินจากคนจีนที่ร่ำรวย คิดดอกเบี้ย "พันละ 12 รูปีต่อ 1 เดือน"

ถาม ในการค้าครั้งหนึ่งได้กำไรมากไหม

ตอบ ได้กำไรประมาณ 100 % "ลงทุน 100 ได้กำไร 100"

ถาม กรุณาอธิบายวิธีการขายสินค้าจากภาคกลาง

ตอบ เมื่อซื้อสินค้าบรรทุกเรือแล้ว ก็ลงเรือจากปากน้ำโพขึ้นเชียงใหม่ เริ่มขายสินค้าเมื่อเรือเข้าเขตจังหวัดเชียงใหม่และลำพูน ทำเรือที่สำคัญได้แก่ ทำลี้ ป่าซาง ท่าตมจั่ว ผิดกา จอมทอง และทำเรือในตลาดเมืองเชียงใหม่ มีพ่อค้ามารับซื้อสินค้าที่ทำเรือดังกล่าวแล้ว เพื่อนำสินค้านั้นขายต่อให้พ่อค้ารายย่อยอื่น ๆ อีกต่อไป กว่าสินค้าจะถึงมือบริโภคในหมู่บ้าน ต้องผ่านพ่อค้าคนกลางแล้วหลายคน สินค้าต่าง ๆ ซึ่งจำหน่ายที่ทำเรือไม่หมดก็นำมาเก็บไว้ที่ร้านขายของในตลาดเชียงใหม่เพื่อจำหน่ายต่อไป

- ถาม กรณขอขยายเกี่ยวกับการซื้ออาหารบริโภค
- ตอบ การซื้ออาหารรับประทาน เช่น ข้าว ผัก ปลา เป็นแม่ค้าขายที่ตลาดวโรรส ตลาดอยู่ในบริเวณฟ้าชาเกา มีโรงเรือนเล็ก ๆ ในตลาด หลังคามุงด้วยหญ้าคา สิ้นค้าในสมัยก่อนราคาแพง เมื่ออายุ 26 ปี (พ.ศ. 2463) ใจตัวละ 12 สตางค์
- ถาม ซื้อข้าวสารจากที่ไหน
- ตอบ ซื้อจากตลาด ชวนาตำข้าวแล้วหามมาขายในตลาด หรือบางทีก็หามเร่ขายถึงบ้าน
- ถาม ในเมืองเชียงใหม่มีโรงสีข้าวบ้างไหม
- ตอบ ไม่มี โรงสีเพิ่งจะเกิดขึ้นเมื่อทางรถไฟถึงเชียงใหม่แล้ว
- ถาม การซื้อขายใช้ระบบแลกเปลี่ยนของของบ้านไหม เมื่อสมัยที่ลองเรือค้าขาย
- ตอบ ไม่มี ใช้เงินในการซื้อขายสินค้า
- ถาม พอค้าหรือชวานาก่อนอื่น ๆ ใช้ระบบแลกเปลี่ยนของของบ้านไหม
- ตอบ เท่าที่ทราบมีบ้าง แต่ "อาแป๊ะ" ไม่เคยใช้